Biblioteca Centrală Universitară
București

COTA 56104 Dublet

INVENTAR 157443

TITU MAIORESCU

Critice

1866—1907

EDIȚIE COMPLETĂ

VOLUMUL II

„MINERVA"
BUCUREȘTI

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICA
Nº 9079

CRITICE

1866—1907

TITU MAIORESCU

CASA ŞCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICA
Nr. 2079

CRITICE

1866—1907

EDIŢIE COMPLETĂ

157443

VOLUMUL II

BUCUREŞTI
«MINERVA», Institut de arte
Grafice şi Editură. Bulevardul
Academiei 3—Edgar-Quinet 4
1908

1958

BIBLIOTECA CENTRALĂ
56104 Dublet
Cota
Inven. 157443

EDITURA INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE «MINERVA».
BUCUREȘTI. — B-DUL ACADEMIEI 3.

REPRODUCEREA OPRITĂ

B.C.U. Bucuresti
C157443

DESPRE SCRIEREA LIMBEI ROMÂNE.

1866

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA BUCUREŞTI

PREFAŢA

La ediţia dintâi dela 1866

În Iaşi s'a format o societate literară «Junimea», pentru a cărei revistă eră neapărat de trebuinţă, să hotărîm o ortografie a limbei române. După discuţii prelungite fără sistem, toţi membrii ne-am încredinţat, că prin opinii fragmentare asupra deosebitelor experimente ortografice ce s'au ivit până acum în scrierile autorilor români, nu se aduce nici un folos, şi că întrebarea trebueşte odată cercetată în mod sistematic şi complet, aşa încât să se câştige un criteriu mai exact pentru judecarea materiei întregi.

Supt impresia acestei cerinţe au fost scrise paginile următoare. Publicarea lor provine mai întâi din datoria de a prezentà publicului cetitor justificarea ortografiei adoptate. Şi apoi ne-a condus credinţa, că ele vor puteà contribuì la înlesnirea greutăţilor alfabetice, ce ocupă astăzi într'un grad aşa de mare atenţia autorilor români.

Dacă din această cauză tractatul ortografic de faţă va aflà cetitori, şi cetitori critici, îi rugăm să observe, că desvoltarea ideilor coprinse în el se face pe cale demonstrativă, atât după cercetări fonetice asupra alfabetului latin, cât şi prin

deducțiuni din principiul scrierii analizat în partea a treia. Fiecare opinie își află dar înțelesul și justificarea în legătură cu cele ce o preced și ce o urmează, și de aceea o critică, care ar despică numai câteva fraze izolate, ar fi nedreaptă. *Principiis obsta.*

Cu această rezervă însă primim or ce discuție asupra materiilor propuse și vom urmări cu luare aminte toate observările, ce ni s'ar face. În deosebi suntem datori să susținem lupta cu școala etimologică și cu cea fonetică, dacă vor răspunde objecțiilor ce le facem; până ce însfârșit se va înțelege puterea tutulor argumentelor și se va puteà pronunță o judecată în cunoștință de cauză.

Iași, Iunie 1866.

La ediția a doua.

Discuția cu școala etimologică și cu cea fonetică, de care vorbeam în ediția I, a fost provocată mai mult de străini decât de ai noștri. Ce e drept, *Foaia Societății* din Bucovina a făcut o dare de seamă despre încercarea noastră; d. *Sbiera* într'o disertație a sa, d. *Cihac* în prețiosul său dicționar etimologic o amintesc; dar de folosul unei critice adevărate am fost lipsiți. Un autor de la Blaj și-a dat osteneala să ocupe multe coloane din *Archivul filologic* al d-lui Cipariu cu critica noastră în deobște, însă maniera sa puțin literară nu ne-a iertat alt răspuns de cât tăcerea. (Vezi *Critice*, vol. I. pag. 135). Mai importante sunt observăriie, ce străinul Hugo Schuchardt le face în revista *Romania* din Ian. 1873 asupra principiului scrierii propus

de noi. I-am răspuns în partea a treia, cap II, a cercetării de față. Vezi și notița d-lui Picot în *Revue linguistique*, vol. II.

Astfel în această ediție a doua, de altminteri revăzută și îndreptată, critica etimologismului și a fonetismului rămâne în tăria ei relativă de mai nainte.

București, Ianuarie 1873.

La ediția a 3-a

De la edițiile anterioare încoace ideile cuprinse în aceste cercetări asupra scrierii române și-au făcut drumul. Etimologismul Lauriano-Ciparian și fonetismul Pumnian sunt învinse pe toată linia. Multe din controversele, ce acum 20 de ani se discutau cu mare vioiciune, sunt astăzi hotărîte prin uzul general al scriitorilor români. Momentul deciziv în această mișcare a fost părăsirea ortografiei etimologice chiar din partea Academiei Române în anul 1880. Raportul ce l-am prezentat atunci în numele unei comisiuni și care a fost adoptat de Academie în unele părți esențiale, se află retipărit în acest volum.

Și *u mut* sau *ŭ scurt* scăpat prin o întâmplătoare sau intenționată absență a unui membru votant și mai vegetând în publicările Academiei ca o curiozitate de tranziție, este astăzi părăsit de marea majoritate a scriitorilor,

Unificarea grafică fiind astfel aproape desăvârșită (mai sunt deosebiri în scrierea lui *u scurt, i scurt, sc în, loc de șt* și a diftongilor *ea* și *oa*), ne rămâne acum datoria să ajungem la unificarea gramaticală.

Cauterets, Iulie 1893.

La ediția de față.

Unificarea grafică, de care vorbește prefața precedentă, este acum desăvârșită în Academia Română. Ea se vede introdusă și în toate actele oficiale, în toate cărțile de școală ale Regatului Român și este primită de cei mai mulți scriitori dincoace și dincolo de Carpați. Reforma se datorește deciziunii luate de Academie în sesiunea generală de la 1904, pe temeiul unui nou raport, prezentat de subscrisul în numele secțiunii literare și asemenea reprodus în volumul de față.

Pe cât se poate prevedeà, această ortografie — chiar astăzi predomnitoare — se va răspândì tot mai mult și va rămâneà în esență neschimbată. Stăruința de a scrie sonul *â* pretutindeni cu *î* și de a însemnà pe *ĭ* scurt, cu care se mai deosebesc unii scriitori, nu credem că va puteà rezistà uzului general. Considerări filologice, explicări fiziologice, precum se încearcă pentru *ĭ* scurt, sau argumentul unității între literă și son invocat pentru *î* nu ne par hotărîtoare. Din contră sunt mai tari unele asocieri de idei, scumpe Românilor culți, care sprijinesc scrierea academică. Numele «român» este indisolubil asociat cu numele «Roma, Roman», și scrierea «romîn» cu *î* nu este firească în dezvoltarea culturii noastre.

Însuși semnul *î* propus în loc de *â* seamănă prea tare cu *i* și la vedere se confundă ușor cu el. Pentru începutul cuvintelor aceasta nu are înconvenient, dar în mijlocul lor le dă un aer străin. *Când, cântare, mână* fac impresie firească unui român cult, dar *cînd, cîntare, mînă* apar multora ca prea heterogene. Asemenea *ĭ* scurt este o introducere grafică mai puțin potrivită decât regula Academiei: *i* simplu la sfârșitul cuvintelor se pronunță scurt, iar în pu-

ţinele cazuri, unde este lung sau accentuat, se însemnează cu accentul grav *ì*, cunoscut şi recunoscut pentru această misiune din limbile romanice. Vom scrie dar *auzi, doi*, însă *a auzì, a îndoì*. O însemnare deosebită a lui *ĭ* scurt ne cotropeşte scrierea cu semnele scurtării, înstrăinându-ne aspectul grafic, parc'am fi Cehi, şi apoi produce la învăţarea ortografiei din partea scolarilor confuzia de a aveà alt înţeles decât la *ă*, unde însemnează ъ.

Dealtminteri noi am adăogat aceste puţine reflecţii, pe lângă cele coprinse în rapoartele academice reproduse mai jos, nu atât pentru a arătà îndreptăţirea ortografiei adoptate, cât mai mult pentru a contribuì la adoptarea unei singure ortografii.

Mărturisim că în faza, în care din fericire a ajuns astăzi chestia scrierii române, unificarea ei totală ne pare preferabilă unei desbinări orcât de întemeiate. Fie că în viitor s'ar adoptà *ĭ* scurt şi s'ar întroduce *î* şi în corpul cuvintelor, fie că ar rămâneà scrierea acestor semne aşa cum e stabilită astăzi de Academie: deosebirea, redusă numai la atâta, este prea mică pentru a stânjenì unificarea definitivă a ortografiei române.

Bucureşti, Iunie 1908. T. Maiorescu.

SCRIEREA LIMBEI ROMÂNE

PARTEA ÎNTÂIA

DESPRE LITERILE LATINE PRIMITE DE NOI FĂRĂ SCHIMBARE.

Secolul XIX se va numì în Istorie cu drept cuvânt secolul naţionalităţilor. În el s'a lămurit şi se realizează idea, că popoarele sunt chemate a se întări în cercuri etnografice, deosebindu-şi fiecare misiunea istorică după propria sa natură. Pe lângă tezaurul comun al popoarelor civilizate, mai are fiecare tărâmul său aparte, în care îşi dezvoltă în mod special individualitatea şi, separându-se aci de toate celelalte, îşi constitue naţionalitatea sa. Astfel se cere ca poporul modern să aibă o formă de stat naţională, şi mai ales o literatură şi o limbă naţională.

A fost dar urmarea cea mai dreaptă a ideilor timpului în care trăim, dacă şi între Români s'a deşteptat în secolul acesta conştiinţa naţionalităţii lor şi a câştigat astăzi valoarea unui adevăr lăţit şi înrădăcinat în popor. Fiecare Român ştie că e Roman, şi în orce va face el de acum înainte, va căutà cu necesitate să se pue în legătură pe cât va puteà mai nemijlocită cu tradiţia latină, de la

care însuş a primit viaţa sa intelectuală. Noi suntem viţă latină — iacă punctul de plecare al civilizaţiei noastre, iacă adevărul ce este menit să devie cel mai important în ziua, în care pe toate sferele desvoltării noastre vom şti să-i tragem urmările practice.

Până acum acest adevăr avù numai în limba şi scrierea noastră o urmare mai practică, şi aceasta cu tot dreptul. Căci pentru Români limba este cea mai scumpă rămăşiţă de la strămoşii latini, care astăzi le aminteşte încă o nobilă antichitate şi care totdeauna le-a fost busola unică dar sigură spre a le păstrà direcţia dreaptă şi a-i ferì de rătăcirea şi pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bântuiră Dacia lui Traian.

După limbă însă se îndreptează şi scrierea. În momentul, în care Românii s'au pătruns de adevărul că limba lor este o limbă romană, în acel moment şi forma exterioară, sub care aveà să se prezente aceasta, adecă scrierea sau, exprimată prin elementele ei, literile trebuiau să fie luate tot de la Romani. Şi astfel alfabetul slavon, care învăleà mai mult decât revelà limba română şi pe care îl primisem numai dintr'o oarbă întâmplare externă, fu alungat din scrierea noastră cea nouă şi fu înlocuit prin alfabetul latin. Această înnoire este o urmare aşa de naturală a latinităţii poporului nostru, încât nu noi trebue să dovedim, pentru ce acum scriem cu litere latine, ci adversarii ar trebui să dovedească, pentru ce să împrumutăm de la străini literile lor, după ce ştim că avem pe ale noastre?

Primim dar astăzi alfabetul latin pentru scrierea cuvintelor române.

Insă cum? — La această primă întrebare vom răspunde apucând lucrul de la început, şi insistăm asupra acestui început, fiindcă numai aşa putem

scoate întrebarea din starea confuză, în care au adus-o ortografiştii noştri prin disputele lor asupra metoadei fonetice, etimologice, fonetico-etimologice şi cum le mai chiamă. O metodă, înainte de a fi fonetică sau etimologică sau fonetico-etimologică, trebue să fie simplu logică.

Pentru ca să luăm dar lucrul în adevăr de la început, noi presupunem că până în minutul acesta am scris numai cu buchile slavone şi că acum pentru întâia dată ne încercăm să introducem literele latine. Această metarmofoză va începe fără îndoială cu constatarea sonurilor ce voim să le scriem de acum înainte cu semne romane.

Sonurile limbei române sunt în număr de 27, dintre care 20 consonante şi 7 vocale. Consonantele sunt:

к	ч	d	ф	г
х	k	л	m	n
п	p	с	т	в
ц	z	ш	ц	ж

Iar vocalele:

а е і о ѕ ъ î

Acum vom căutà pentru fiecare din ele litera latină corespunzătoare. Aci însă întâmpinăm prima greutate însemnată: adecă să ştim cum pronunţau Latinii literele lor. Când nu am aveà decât manuscriptele latine dintr'o singură epocă fără alte notiţe şi fără legătură cu alte limbi, greutatea ar rămâneà neridicată sau cel puţin nu s'ar puteà înlăturà cu siguranţă ştiinţifică. Insă din norocire câteva elemente auxiliare contribuesc a hotărî chestia în parte:

1. Romanii nu au pierit cu totul, ci au lăsat descendenţi în popoarele romane de astăzi, în Ita-

lieni, Francezi, etc. Fiecare din aceste popoare, pe lângă deosebirea lor născută din amestecările cu deosebite neamuri, are o parte comună în limba, adecă pentru cazul nostru în pronunţarea sa. Această parte comună nu poate să provină decât de la originea comună, de la Romani. De aci câştigăm regula, dacă nu absolut sigură, cel puţin foarte probabilă: *Consonantele şi vocalele, a căror pronunţare este identică la toate popoarele romane de astăzi, s'au pronunţat în acelaş mod şi de Romani.*

2. Multe cuvinte romane, mai ales nume proprii, se află scrise cu literele unei limbi contimporane, adecă a Grecilor, şi din comparaţia acestor semne între ele şi cu limba greacă de astăzi ne rezultă un nou mijloc de a fixă pronunţarea latină.

3. Ne-au rămas de la înşişi autorii romani *notiţe*, care ne explică destul de lămurit, cum se pronunţau câteva din literele latine. Asemenea notiţe se află mai ales în gramatiştii din timpul decadenţei. Donatus (sec. IV p. Ch.), Diomedes, Marius Victorinus (sec. IV) şi Priscianus (sec. VI); mai nainte încă în Varro *de lingua latina*, în Quintilian, câte unele şi în Aulus Gellius, etc.

4. In fine avem probe despre scrierea latină în deosebite timpuri. Din compararea schimbărilor ce se ivesc în scrierea unuia şi aceluiaş cuvânt, se poate asemenea înţelege pronunţarea literelor lui[1]).

Inzestraţi cu aceste mijloace şi regule, aflăm cu siguranţă, că următoarele sonuri din limba noastră

[1]) O epocă nouă în ştiinţa epigrafică începe cu investigările lui Ritschl din Bonn şi din Lipsca. In cercetările fonetice ce urmează, ne-a ajutat vol. I din Doctrina elementară a limbei latine de K. L. Schneider (Berlin 1819), o autoritate în această materie pe vremea lui. Dealtminteri ştiinţa epigrafică, de la publicarea primei noastre ediţii încoace, s'a înavuţit cu lucrări foarte însemnate. Ritschl *zur Geschichte des lateinischen Alphabets* (1869), H. Schuchardt. *der Vocalismus des Vulgärlateins*, 3 vol. (1866—68), W. Corssen, *über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache*, 2 vol. ed. 2 (1868—70), etc

se vor scrie cu următoarele litere latine, fiindcă şi Latinii le ceteau aproape tot aşa [1]):

Pentru sonul român	ь		litera română			b
»	»	»	d	»	»	d
»	»	»	г	»	»	g
»	»	»	л	»	»	l
»	»	»	m	»	»	m
»	»	»	n	»	»	n
»	»	»	п	»	»	p
»	»	»	p	»	»	r
»	»	»	c	»	»	s
»	»	»	в	»	»	v
»	»	»	z	»	»	z
»	»	»	a	»	»	a
»	»	»	o	»	»	o
»	»	»	ѫ	»	»	u

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI

157493

Unii din scriitorii noştri nu ne lasă nici această posesie de patrusprezece litere în siguranţă, ci scriu d. e. chiar sonul român **i**, căruia în mod necontestabil îi corespunde semnul latin **i**, cu alte semne, când cu **e**, când cu **a**, şi aşa pentru toate vocalele şi pentru multe consonante. In loc de *dimineaţă*, ei scriu *demanetia*, în loc de *puteam* scriu *poteamu*, etc. Aceşti scriitori sunt etimologiştii. Cauzele scrierii lor fiind însă limbistice, şi nu alfabetice, nu se pot analizà acum, ci se vor criticà pe larg în partea a patra a cărţii de faţă. Aci, pentru a nu întrerupe şirul cercetărilor noastre alfabetice, anticipăm în contra lor regula orto-

[1]) Cel puţin în timpul ce ne priveşte, adecă de când ocupară Dacia şi puseră fundamentul etnografic pentru poporul român de astăzi, prin urmare de la sec. II d. Chr. Mai în vechime se înţelege, că nici sonurile nici literele latine nu erau toate fixate. *B* se confundà cu *V*, *V* cu *U* *U* cu *O* şi *I*, etc.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ BUCUREŞTI

grafică: *acele sunete române, pentru care se ştie litera latină corespunzătoare, se scriu cu această literă, făcând abstracţie de la considerări etimologice.*

Ştim dar să scriem cu litere latine patrusprezece din sonurile noastre; rămâne încă de aflat, cum să exprimăm pe celelalte treisprezece. Pentru literele fiecăruia din ele vom face o cercetare deosebită.

e

După cum se ceteşte astăzi limba latină, sonul **e** are trei litere: **e**, **ae** şi **oe**. Să-l scriem şi noi cu toate trei sau numai cu semnul **e**?

Dacă cercetăm, pentru ce Latinii scrieau diftongii **ae** şi **oe**, vedem din câteva indicii sigure, că aceasta se făceà, fiindcă pronunţau amândouă vocalele, **a** şi **e**, **o** şi **e**. Când genitivul de la *familia* se scrià *famili***ae**, atunci se şi ceteà familia-e, bà chiar **a** se auzeà mai mult decât **e**; cuvântul scris *foederati* se şi cetea fo-ederati; etc.

Probele pentru aceasta sunt cunoscute filologilor. Noi copiem pe cele mai importante:

ae se confundà cu *ai*, ceeace nu ar fi fost cu putinţă, dacă s'ar fi cetit *e*, ci numai dacă se ceteà *a-e*. Virgilie (Aen. III, 354) scrie: *Aulaï in medio libabant pocula Bacchi*, în loc de *aulae*. In alt loc (Aen. IX, 26) *Dives equum, dives pictaï vestis et auri* în loc de *pictae*.

In latinitatea veche se puneà *aï* de regulă în loc de *ae*, de şi se află şi *ae*, *Aidilis, quaistor, Aimilius, aire*, în loc de *Aedilis, quaestor, Aemilius, aere*. In inscripţii mai nouă se află acelaş cuvânt scris când cu *ae* când cu *ai*, d. e. *Caesaris* şi *Caisaris*. *Caisar* în loc de *Caesar* se află încă pe monumente din timpul lui Vespasian.

Vel. Long., vorbind despre ortografia declinaţiei întâi, zice că se poate scrie *ae* şi *ai* în singular şi în plural *(sed nihil obstat quo minus hoc aut illo modo — ai aut ae — scribamus in utroque numero)*.

Cuvintele *quapropter* şi *antehac* provin din *quae propter* şi *antehaec*. Pierderea lui *e* şi mănţinerea lui *a* arată nu numai că diftongul *ae* nu se cetea *e*, ci că din contră *e* se auzeà mai puţin decât *a* şi se puteà absorbì de către acesta.

Foarte lămurit este un pasagiu din Quintilian: «Silaba *ai*, pe a cărei literă a doua noi am schimbat-o acum în *e*, o pronunţau cei vechi în mod variu prin *a* şi *i*, unii totdeauna ca Grecii, alţii numai în genitivul şi dativul singular, de unde a introdus Virgilie în versurile sale *pictaï vestis* şi *aulaï*; iar în pluralul aceloraş cuvinte întrebuinţau pe *e*, *hi Syllae, Galbae.*». (*Ai syllabam, cuius secundam nunc E literam ponimus, varie per A et I efferebant, quidam singulariter tantum, quum in dativum vel genitivum casum incidissent, unde «pictai vestis» et «aulai» Virgilius, amantissimus vetustatis, carminibus inseruit. In iisdem plurali numero E utebantur, hi. Syllae, Galbae.* Quint. *Inst. orat. I, 7)*.

Asemenea *oe* se află confundat cu *oi*, ceea ce probează că nu s'a cetit *e* sau *ö*, ci *o-e*. *Oinone* şi *Oenone*, *Coilius* şi *Coelius*, *coiperit* în loc de *coeperit*, în Senatus consultul de Bacchanalibus *foideratei* în loc de *foederati* etc.

O confirmare mai mult ne dă faptul, că unele cuvinte latine, care pe urmă se scrieau (şi ceteau) cu *u*, la început se scrieau (şi ceteau) cu *oe*. Căci transiţia de la *oe* spre *u* nu s'a putut face decât dacă în *oe* se auzeà mai ales *o*. Cicero (De leg. III, 3) citează o lege veche: *Ast quando duellum gravius discordiaeve civium escunt, oenus idem iuris quod duo consules teneto*, unde *oenus* stă în loc de *unus*.

Şi mai departe (III, 4): *at si quid erit quod extra magistratus coeratore oesus sit,* etc., în loc de *curatore usus.*

Din cele arătate rezultă că, dacă găsim în manuscripte vechi confuzie între *ae* şi *e,* şi între *oe, e* şi *ae,* aceasta provine de la confuzia ce există în însăş pronunţarea cuvintelor respective, iar nu numai în scris. Când se scrieà dar *saeculum* şi *seculum, coena, caena* şi *cena* atunci se şi ceteà *saeculum* şi *seculum, co-ena, ca-ena* şi *cena.* O probă definitivă ne dă Varro în această privinţă. «La ţară multe cuvinte se pronunţă cu *e* d. e. *hedus,* cărora în oraş li se adaugă un *a, haedus*». (*In Latio rure hedus quod in urbe, ut in multeis, a addito haedus.* Varro, de lingua latina, edit. Nisard V, 97).

Deabià în timpul din urmă, adecă în secolul de mijloc, când nu mai trăiu Romanii, s'a lăţit asupra tutulor cuvintelor negligenţa pronunţării lui *ae* şi *oe* ca *e* şi *ö,* şi astfel se explică cetirea de astăzi. Noi însă nu avem să ne ocupăm de pronunţarea călugărilor secolului de mijloc, ci de alfabetul latin din timpul Romanilor.

Prin urmare sonului roman e *îi corespunde o singură literă latină, care să fi fost pronunţată în acelaş mod, adecă* e, *şi astfel se va scrie numai cu semnul* e.

i

Sonul i are în manuscriptele latine trei semne i, j, y. Să cercetăm, pe care să-l primim.

Litera *y,* împrumutată de la Greci, nu se află din vechime în alfabetul latin, şi în genere nu se află în nici un cuvânt latinesc, ci numai în cele luate de la Greci. Cicero ne spune, că pe timpul lui Ennie, adecă pe la an. 180 înainte de Christos,

nu se întrebuinţă *y*, ci că s'a introdus deabiă în timpul său, adecă în secolul întâi înainte de Christos. (*«Burrum» semper Ennius, nunquam «Pyrrhum»; «Bruges», non «Phryges» ipsius antiqui declarant libri; nec enim graecam literam adhibebant. Nunc autem etiam duas.* Orat. XLVIII).

Cuvintele cu *y* luate din vechime de la Greci sau cel puţin comune amândouă popoarelor, sunt scrise şi pronunţate în latineşte de regulă cu *u*, câteva cu *i*, niciodată cu *y*. Înlocuirea lui *y* prin *u* a fost cu atât mai naturală, cu cât o ginte a Grecilor înşişi, Eolii, ceteau pe *y* de multe ori ca *u*, de unde se şi află în inscripţii eolice *ov* în loc de *v* [1]).

Astfel avem în latineşte: *angulus* (ἄγκυλος), *cluo* (κλύω), *cubus* (κύβος), *cutis* (κύτος), *duo* (δύο), *mullus* (μύλλος), *muraena* (μυραινα), etc. Nume proprii sunt foarte puţine; cu atât mai frapant este numele oraşului *Cumae*, greceşte Κύμη, care erà tocmai o colonie eolică. Pentru vechia schimbare a lui *y* în *i* sunt puţine exemple: *stipes* din στύπος, *stilus* din στύλος, *lacrima* din δακρυον, *Ulixes* din Ὀδυσσεύς, etc.

După ce astfel limba latină se formase în scrierea ei, fără a aveà pe *y*, Romanii intrară în contactul literar cu Grecii, prin care se caracterizează cultura lor de la Cesar până la căderea imperiului. Cu această ocazie auziră sonul *y*, pe care Grecii de atunci nu-l pronunţau nici *u*, nici *i*, ci cu un son mijlociu, poate *ü*. Dovadă pentru aceasta este un pasagiu din Quintilian, unde zice: noi Romanii nu avem două din cele mai plăcute sonuri ale Grecilor, dintre care unul este vocala *y*, şi astfel ne-am dedat a le împrumutà sonul şi litera, de câte ori întrebuinţăm vre un nume grecesc, d. e. Ephyris. (*Et jucundissimas ex Graecis li-*

[1]) Boekh, Staatshaushalt der Athener, II, 397.

teras non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur... ut in Ephyris etc. Inst. Orat. XII, 10, Edit. Nisard pag. 471, 472).

De ce dar au introdus Romanii în câteva cuvinte străine împrumutate de la Greci, şi mai ales în numele proprii, litera *y?* Fiindcă această literă avea să însemneze o vocală nouă, care nu era nici *u* nici *i*, ci un alt son mijlociu, pentru a cărui scriere a trebuit să primească litera *y*. Romanii când scriau Pyrrhus, nu ceteau nici Pirrhus, nici Purrhus, ci poate Pürrhus etc. Dincontră acele cuvinte, care în greceşte se scriu cu *v*, pe care însă Romanii le cetau cu *u* sau cu *i*, le şi aflăm scrise în latineşte cu *u* sau cu *i* şi nici odată cu *y*, după cum arătarăm mai sus.

Prin urmare noi, cari nu mai avem în limba noastră vre un son corespunzând lui *y*, nu putem introduce această literă pentru scrierea vocalei *i*. Inşişi Latinii astăzi când ar pronunţà cuvântul типографіе ca noi, adecă *i* în prima silabă, nu ar scrie nici odată *typographie*, ci *tipografie*, precum au scris *stipes* şi nu *stypes*. etc. Este dar de combătut în ortografia noastră primirea lui *y*, precum o încearcă câţiva autori din Bucureşti. Exemplul scrierii franceze sau germane, la care poate se gândesc dumnealor, nu este nemerit în cazul nostru. Limba franceză are o literatură scrisă, care ţine în şir neîntrerupt de la căderea Imperiului Roman sau cel puţin de la a. 1000, până astăzi, *ortografia lor este dar o ortografie tradiţională*. Dacă întrebăm pe Francezi, pentru ce scriu astăzi d. e. numele Cyprien cu *y*, singurul lor răspuns este, că îl află scris cu *y* de sute de ani şi îl păstrează tot aşa. Pentru noi însă, cari nu avem vre-o tradiţiune ortografică, ci cari introducem acum pentru prima

oară alfabetul latin din secolul II d. Chr., pentru noi primirea lui *y* este imposibilă, fiindcă ar fi tocmai în contra spiritului scrierii latine, pe care voim să o introducem.

Atât pentru lepădarea lui *y*. Ce se atinge de *j*, aceasta este o literă, pe care nu o cunoşteau Romanii cei vechi. Ea s'a primit mai târziu în manuscriptele lor de către gramatiştiii decadenţei, pentru a deosebì cele două nuanţe ce le aflăm în pronunţarea lui *i*, adecă *i* consonans d. e. *jacio*, şi *i* vocalis. d. e. *fluvius*. Ce mică trebue să fi fost deosebirea pronunţării, se vede din faptul că, pe când *i* în *jacio* erà consonant şi se scrià de gramatişti cu *j*, acelaş *i* în *iambus* erà vocal şi se scrià cu *i*[1]). Trebuinţa acestei deosebiri n'a putut dar să existe decât pentru prozodia latină, care observà cu atâta luare aminte hiatul, precum şi lungimea şi scurtimea vocalelor prin poziţiune, şi aşa vedem că *i consonans* nu produce hiatus, de şi este preces de o vocală, şi produce din contră poziţiune, când este însoţit de o consonantă. Tot astfel, pe când silaba dintâi a cuvântului *fluvius* este scurtă, Virgil o întrebuinţează ca lungă prin poziţiune, făcând pe *i consonans*, de aceea gramatiştii au şi scris în asemenea casuri *fluvjus*. Insă în scrierea prozaică deosebirea aceasta nu a avut nici o însemnătate, şi aşa Romanii în scrierea lor n'au primit două litere deosebite pentru nuanţele lui *i*. Prin urmare nici noi nu le vom primì, şi aceasta cu atât mai mult, cu cât acel *i consonans* în multe cuvinte române a devenit o adevărată consonantă foarte

[1]) Romanii nu au cunoscut sonul Ж, şi nici gramatiştii, când au introdus pe *j*, nu l-au putut cetì ca d. e. жачео. Căci Ж este o consonantă aşa de pronunţată, încât, dacă Latinii ar fi cetit *Pompejus* Помпежѳс atunci vocativul nu ar fi putut fi *Pompej*, ci *Pompeje*. Asemenea *ajo* nu ar puteà aveà în persoana 2 *ais, ait*, ci *ajis, ajit*, ceea ce nu este. Dar o repetăm: în manuscriptele latine vechi nu se află *j* de loc.

deosebită de *i*, adecă ж, şi dar *j* va rămâneà întrebuinţat pentru scrierea lui ж.

In contra acestei simplificări a scrierii lui *i* se opun etimologiştii, în fruntea lor Cipariu. Ei scriu pe *i consonans*, care la noi provine din înmuiarea unei consonante, de regulă a lui *l*, cu consonanta primitivă, d. e. *liertare* în loc de *iertare* (*libertare*), *copili* în loc de *copii*, etc. Etimologismul nu ne pare de îngăduit în ortografie şi de aceea trebue să combatem şi scrierea lui *i* cum se află la Cipariu. Dar cauzele pentru şi contra le vom discutà în partea a patra a disertaţiunii de faţă.

Mai mult de cauze fonetice decât etimologice ne pare condus un alt gramatist român, d. Circa, când scrie pe *i consonans* cu *y*; d. e, *gayină*. Noi suntem în contra acestei scrieri. Mai întâi introducerea lui *y* pentru acest caz ar fi o adevărată eroare paleografică. In paginile precedente am arătat, ce însemnare a avut *y* în alfabetul latin şi cum astăzi nu se poate primì la noi nici chiar în cuvintele, în care se află primit la Romani, fiindcă astăzi a dispărut sonul, pentru care se introdusese în vechime. Acum dacă nu întroducem pe *y* în cuvintele speciale, în care îl păstrează alfabetul latin, cu ce drept l-am luà şi l-am întrebuinţà pentru un son, pentru a cărui însemnare nu a funcţionat niciodată la Romani?

Să nu uităm punctul de plecare. *Noi nu suntem astăzi chemaţi să inventăm alfabete şi să facem proiecte de creaţiuni grafice: noi avem să introducem alfabetul latin.* Din momentul, în care este constatat, că în alfabetul latin *y* aveà de însemnat sonul *ü* sau un alt son analog, dar nu *i*, nu ne mai este iertat să-l întrebuinţăm pentru *i consonans*. Altfel pierdem or ce regulă, şi în loc de vechiul şi cunoscutul alfabet latin, introducem fantaziile mo-

derne ale vre unui autor mai mult sau mai puţin ingenios, în orce caz însă prea individual pentru a devenì legislator ortografic.

A doua opoziţie ce am face-o d-lui Circa, primind chiar deosebirea între cele două pronunţări ale lui *i*, este, că alfabetul nu e chemat şi nici nu e în stare să însemneze toate nuanţele sonurilor unei limbi [1]). Şi Românii au avut, ca şi Românii, amândouă sonurile lui *i*, şi cu toate aceste s'au mulţumit cu o singură literă. Tot ce am puteà dar îngăduì d-lui Circa drept controversă de discutat, ar fi însemnarea lui *i consonans* prin diëresis sau prin doi *i*, aşa în cât exemplul citat s'ar scrie *găïna* sau *găiina*. In această privinţă ne poate susţineà un pasagiu din Quintilian, unde în privinţa vocalelor sfătueşte pe gramatişti să deosebească pe cele ce s'au primit ca consonante, d. e. *i* în *coniicit* şi apoi le spune, că Cicero aveà obiceiul să scrie *Aiio* şi *Maiia* cu doi *i*, pentru a exprimà acea natură consonantică a lui *i*. (*Atque etiam in ispis vocalibus grammatici est videre, an aliquos pro consonantibus usus acceperit... Atqui litera I sibi insidit; coniicit est ab illo iacit. Sciat etiam Ciceroni placuisse Aiio Maiamque geminata I scribere: quod si est, etiam iungetur ut consonans.* Quint. *Instit. oratoricæ* 4). Insă tocmai *neprimirea* acestei maniere a lui Cicero din partea celorlalţi scriitori latini ne probează, cât de puţin voiau Romanii să deosebească în scris pe *i consonans* de *i vocalis*; în orce caz chestia astfel pusă, fiindcă nu mai priveşte întroducerea unei litere nouă, ci numai duplicarea unei litere primite, iese din sfera cercetărilor alfabetice ce formează obiectul cărţii de faţă, şi devine o controversă gramaticală.

[1]) Dovedirea acestei restricţiuni a sistemului fonetic se află în partea a III-a a disertaţiei de faţă.

Rezultatul final al discuţiei de mai sus este, *sonului român* i *îi corespunde o singură literă latină:* i, *şi prin urmare se va scrie numai cu semnul* i.

Ж

ж este un son necunoscut Romanilor. Când zicem necunoscut, nu înţelegem cuvântul în mod absolut, ci zicem numai, că nu aflăm indicii sigure, care să ne facă a presupune existenţa lui ж la Latini. Din contră avem indicii care o neagă după cum văzurăm în nota de la pag. 21.

Considerând însă, că în cuvintele adevărat românești ж se naşte totdeauna dintr'un *i*, sau deadreptul prin întărire consonantică, sau dintr'un *z*, care tot prin influenţa lui *i* s'a schimbat în ж, precum prin aceeaş influenţă din *d* se făcuse *z*, conchidem: că sonul ж este o dependenţă consonantică a lui *i* şi astfel îl scriem cu semnul adoptat în acest caz, adecă cu *i* lung sau *j*. (Exemple: jocu = *ioco*, judec = *iudico*, jur = *iuro*, june = *iuvenis*, junghiu = *iugulo*; repejune din a repezì, putrejune din a putrezì, etc.).

Sonul român ж *se va scrie dar cu j.*

Ф

In alfabetul latin după pronunţarea modernă sonul *f* are două litere: *f* şi *ph*. Vom vedeà însă, că această pronunţare nu este potrivită cu cea latină, care făceà deosebire între *f* şi *ph*.

Literele *ph*, ca şi *y*, s'au introdus de Romani numai în câteva cuvinte greceşti, pentru a exprimà sonul φ, pe care nu-l aveau Romanii şi căruia nu-i corespundeà litera lor *f*, aşa încât au fost siliţi să circumscrie. Litera *f* se pronunţà la început altfel

decum o pronunţăm noi astăzi. Quintilian, în pasagiul citat, ne spune lămurit: «Limba latină este mai aspră decât cea grecească, şi ne lipsesc chiar două sonuri din cele mai plăcute ale Grecilor, unul vocala *y* şi altul consonanta *φ*, pe care le împrumutăm de câte ori întrebuinţăm cuvintele lor, d. e. Ephyris şi Zephyris. Când le citim greceşte, pare că ne surâde limba cu o graţie neecsprimabilă; iar când le scriem cu literele noastre, au ceva surd şi barbar, şi în locul lor se pun nişte sonuri triste şi dure, pe care nu le cunoaşte Grecia. Căci litera a 6-a a alfabetului nostru, adecă *f*, mai că nu se pronunţă cu voce omenească, sau mai bine nu se pronunţă cu nici o voce, ci trebue să fie şuerată printre dinţi». *(Latina facundia.... est ipsis statim sonis durior; quando et iucundissimas ex Graecis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullae apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod quum contingit nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in Ephyris et Zephyris: quae si nostris literis scribantur, surdum quiddam et barbarum efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridae, quibus Graecia caret. Nam et illa quae est sexta nostrarum, paene non humana voce vel omnino non voce potius inter discrimina dentium efflanda est.* Quint. *Instit. orat.* XII, 10).

Aşa dar pentru scrierea sonului *φ*, fiindcă *f* nu se potriveà cu el, au fost siliţi Romanii să inventeze pe *ph*. Ce se atinge de pronunţarea lui *f*, filologii se ostenesc mult a o imità după descrierea lui Quintilian, fără să-şi poată închipuì bine sonul latin. (Spalding ajunge chiar a crede, că *f* se cetea ca *v* frances, pe când *v* s'ar fi cetit ca *w* englez etc.).

Pentru noi, cari am păstrat multe din parti-

cularităţile ce se aflau în pronunţarea strămbunilor noştri, descrierea lui Quintilian este foarte limpede şi în dânsa recunoaştem tocmai modul, în care o mare parte a poporului român din Transilvania şi Banat pronunţă încă astăzi pe *f*, ei zic *χiu* în loc de *fiu* (cu un χ şuerător), *şierbinte*, etc.

Vom înţelege acum fără greutate, cum *f* era la început un fel de aspiraţiune neprecizată ca *digamma aeolicum*, şi cum se cufundă cu *h*, aşa încât se ziceà *hircus* şi *fircus*, *hoedus* şi *foedus* etc. [1]).

In timpul din urmă al limbei latine însă *f* se apropie din ce în ce mai mult de pronunţarea noastră şi se face, ca şi la noi, deosebire între pronunţarea ţărănească ca χ şi între cea cultă din urbe ca *f*. Dar nici odată la Romani nu a dispărut de tot deosebirea între *f* şi *ph* sau φ, şi încă din secolul VI, adecă după căderea Imperiului Apusean, ne spune Priscianus: «Locul lui φ îl ţine la noi *f*, ceea ce se vede din cuvintele luate de la Greci, cum sunt *fama*, *fuga*, *fur*. Cu toate aceste trebue să ştim, că este oare care deosebire în pronunţarea lor, precum o arată însăş mişcarea cerului gurei, a limbei şi a buzelor». (φ *locum apud nos f obtinet, quod ostenditur in his maxime dictionibus quas a Graecis sumsimus, h. e. fama, fuga, fur. — Hoc tamen scire debemus quod... est aliqua in pronuntiatione differentia, ut ostendit ipsius palati pulsus, linguae, labrorum.* Priscianus, *Instit. gram.* pag. 543, 548).

Prin urmare Romanii au introdus literele *ph* în alfabetul lor, pentrucă litera *f* nu corespundeà sonului grecesc φ; iar unde sonul primitiv φ devenise în limba latină *f*, d. e. *fuga*, *fama*, etc., acolo se şi scrià cu *f*. Cu alte cuvinte: *ph* însemnà un alt son decât *f*.

[1]) Vezi citaţiuni despre aceasta în Cipariu, *Elemente de limba romană*, pag. 43.

De aceea noi astăzi, după ce am pierdut deosebirea între *ph* şi *f*, după ce toate cuvintele aceste le cetim cu *f*, nu mai avem nici o cauză de a scrie *ph* şi am comite o eroare în contra alfabetului latin, când, cetind *filozofia*, am mai scrie *philosophia*.

Din cele arătate rezultă lepădarea lui ph din alfabetul român şi mănţinerea singurei litere latine f pentru sonul nostru ф.

T

Sonul **t** în scrierea latină, cum se ceteşte astăzi, se află exprimat în două moduri: prin **t** şi prin **th**.

Însă *th* în pronunţarea Romanilor nu erà nici odată identic cu *t*, ci aveà misiunea specială de a însemnà θ grecesc, care erà un son a parte al Grecilor şi deosebit de orce literă latină. Când Romanii scriau *theatrum*, nu ceteau *teatrum*, ci *θeatrum*.

In limba noastră însă s'a pierdut chiar din cuvintele greceşti sonul θ; la noi nu se mai zice *θeatru* sau *θeolog*; prin urmare *th* nu mai are nici o raţiune în ortografia română, şi trebue să fie lepădat, precum l-au lepădat şi Latinii din toate cuvintele, în care n'au cetit θ (*patior* —παθ, *lateo*— λαθ, *triumpus* — θρίαμβος, etc.).

Compararea cu ortografia franceză sau germană nu este admisibilă, precum arătarăm la litera *y*. Noi nu suntem chemaţi să întroducem în scrierea noastră regulele, şi cu atât mai puţin neregularităţile altor popoare moderne: noi întroducem alfabetul latin cu logica sa. Şi logica acestui alfabet ne sileşte să nu primim nici *th*, nici *y*, nici *ph*, fiindcă astăzi sunt semne fără son.

Prin urmare sonul t se va scrie româneşte cu singura literă t.

X

Literei greco-slavone χ şi sonului nostru χ nu le corespunde litera latină *h*. *H* cel latin erà *spiritus asper* al Grecilor, care în timpurile vechi se şi însemnà prin aceeaş figură H, pănă când mai pe urmă s'a împărţit în două lăsându-se numai partea stângă pentru *spiritus asper*, iar partea dreaptă pentru *spiritus lenis*.

Prin urmare *h* nu erà, exact vorbind, nici vocală nici consonantă, ci o simplă aspiraţiune a lor. Asupra acestui punct tradiţiunile autorilor sunt lămurite. Aulu Gellie scrie: «Litera *H*, care mai bine trebue să se numească aspiraţiune decât literă, o introduceau părinţii noştrii în foarte multe cuvinte pentru a le întări pe cât se puteà mai mult şi a le face sonul mai viu şi mai accentuat. Acest obicei pare să-l fi împrumutat din studiul şi după exemplul limbei attice. Căci este destul de cunoscut, că Atticii în contra obiceiului celorlalte ginţi greceşti, pronunţau cuvintele ἰχθύς şi ἵρος şi multe altele de acelaş fel cu aspiraţia primei litere. Tot aşa s'a zis la noi: *lachrymae*, *sepulchrum*, *ahenum*, *vehemens*, *inchoare*, *helluari*, *halucinari*, *honera*, *honustum*. Introducând în toate aceste cuvinte acea literă sau aspirantă, ei nu au avut altă raţiune decât a sporì tăria glasului, etc.«. *(H literam, sive illam spiritum magis quam literam dici oportet, inserbant veteres nostri plerisque vocibus verborum firmandis roborandisque, ut sonus earum esset viridior vegetiorque, atque id videntur fecisse studio et exemplo linguae atticae. Satis enim notum est, Atticos* ἰχθύν *şi* ἵρον *et multa itidem talia, citra morem gentium Graeciae ceterarum, inspirantis primae literae dixisse. Sic lachrymas, sic sepulchrum, sic ahenum, sic vehemens,*

sic inchoare, sic helluari,sic halucinari, sic honera, sic honustum dixerunt. In his enim verbis omnibus literae seu spiritus istius nulla ratio visa est, nisi ut firmitas et vigor vocis, quasi quibusdam nervis additis intendentur. A. Gellius, *Noctes Atticae,* II, 3).

Important în această privinţă este şi următorul pasagiu din Quintilian :

«Cu timpul scrierea aspiraţiunii *H* s'a schimbat cam des la noi. Cei vechi o întrebuinţau cu multă rezervă chiar înaintea vocalelor, căci ziceau *oedos* şi *ircos*. Apoi s'a observat mult timp regula de a nu se aspirà consonantele, precum în *Graccis* şi *triumpis*. De odată însă se lăţi obiceiul lui *h* într'un mod aşa de exagerat, încât astăzi încă a rămas în unele inscripţiuni : *choronae*, *chenturios*, *praechones*, despre care scriere excesivă tratează cunoscuta epigramă a lui Catul[1]). De aci s'a păs-

[1]) Să ne fie iertată localizarea în traducere :

«DESPRE ARIESCU

Ariescu aveà obiceiul să zică şi să scrie *honoare* când vreà să zică *onoare*, şi *historie* în loc de *istorie*, şi apoi sperà că vorbise minunat de frumos, dacă zisese din toate puterile *historie*. Cred că tot aşa pronunţà şi mumă-sa şi unchiu-său şi moşu-său şi bunica. Când fu trimis în ţara- grecească, începură să se odihnească urechile tuturor, căci auzeau aceleaşi cuvinte pronunţate cu blândeţea ce li se cuvine şi nu se mai temeau să le audă cu acea pronunţare sălbatică : când deodată veni ştirea grozavă că marea Ionică, de când s'a dus Ariescu la dânsa, nu se mai numeşte Ionică, ci Hionică».

DE ARRIO

Chomoda dicebat, si quando commoda vellet
Dicere, et hinsidias Arrius insidias ;
Et tum mirifice sperabat se esse locutum,
Quum, quantum poterat, dixerat hinsidias,
Credo sic mater, sic Liber avunculus eius,
Sic maternus avus dixerit atque avia.
Hoc misso in Syriam, requierant omnibus aures.
Audibant eadem haec leniter et leviter.
Nec sibi post illa metuebant talia verba :
Quum subito adfertur nuntius horribilis:
Jonios fluctus, postquam illuc Arrius isset,
Iam non Jonios esse, sed Hionios.

(Catullus, 84).

trat până la noi scrierea *vehementer* şi *comprehendere* şi *mihi;* în cărţile vechi, mai ales ale autorilor tragici, aflăm chiar şi *mehe* în loc de *me*». *(H literae ratio mutata cum temporibus est saepius. Parcissime ea veteres usi etiam in vocalibus, quum oedos ircosque dicebant. Diu deinde servatam, ne consonantibus aspiraretur, ut in Graccis et triumpis. Erupit brevi tempore nimius usus, ut choronae, chenturiones, praechones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant: qua de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usque vehementer et comprehendere et mihi; et mehe quoque pro me apud antiquos tragoediarum praecipue scriptores in veteribus libris invenimus.* Quintilianus *Inst. orat,* I, 5).

Astfel Romanii, cărd voiră să exprime pe χ grecesc, care este o consonantă preciză, cu asprimea ei, trebuiră să ia alte semne, fiincă *h* eră o aspiraţiune prea blândă; şi aşa au întrebuinţat pe *c* aspirat prin *h*. Din această aspirare a rezultat o mare apropiere a sonului *ch* de sonul *k*, fără ca să se fi identificat încă la Romani precum s'a identificat în câteva cuvinte la noi.

Avem dar următoarele regule:

Litera slavonă-greacă χ se va scrie cu *h* acolo unde este aspirare de vocală, d. e. *haină*, *han. harnic*, *hartă*, *holdă*, *humă*, etc.; însă se va scrie cu *ch* acolo unde nu este numai aspirare, ci se exprimă cu tărie consonantică apropiată de *k*, d. e. *chronologie*, *Christos*, *chor*, *chaos*, *archangel,* etc.; se va scrie în fine cu *c* acolo unde s'a format sonul curat *k* pierzându-se or ce aspiraţiune, d. e. *creştin coardă*, etc.

Tendenţa pronunţării noastre este înlăturarea sonului *ch* şi schimbarea lui sau în aspirarea *h* sau în consonanta *c*. Astfel vedem că, pe când în numele propriu *Christos* se mai aude un *h*, în *creştin* se aude numai *k*. În genere numele proprii străine ră-

mân încă toate cu χ, adică cu *ch*, din simpla cauză că se păstrează pe cât se poate cum sunt, fiind indicări individuale; aşa dar scriem şi citim: *Charon, Charibda, Chersones, Chimera, Chios, Christos, Chrisostom*, etc. La numele comune însă (afară de cele rare: *chronologie, chor, chaos*, etc.) s'a şi schimbat *ch* sau în *h* sau în *c*, d. e, *hartă* (în deosebire de *carte, hărţi* şi *cărţi* etc.), *hărtie, horă* (însă: *chor*), *caracter, coardă, creştin*. [1])

In nici un caz însă nu este iertat a mai scrie pe *h* acolo, unde s'a pierdut cu totul în pronunţare, d. e, în *istorie, onoare*, etc. Cine scrie *historie, honoare*, şi aduce de exemplu ortografia latină, nu argumentează în cunoştinţă de cauză. Pasagiele citate din Quintilian şi Catull ne arată confuzia ce domneà şi la Romani în pronunţarea şi scrierea lui *h*. Ar fi fără chibzuire să o perpetueze şi Românii, cari nu au nici o cauză pentru aceasta. *H* trebue scris numai unde se aude.

K.

Pentru sonul **k** se află în alfabetul latin trei semne: **c, k** şi **qu.**

Insă noi nu putem primì nici pe *k* nici pe *qu*.

In ceea ce priveşte litera *qu*, tradiţiile latine sunt aşa de confuze, încât este greu a da lectorului o idee lămurită despre natura ei. Vel. Long. crede că semnul lui *q* este o împreunare a literelor CV; Quintil. din contra îl derivă din Koppa cel grecesc ϙ şi îl pune astfel între literele cele mai vechi aduse din Grecia. Fie aceasta cum va fi,

1) Tendenţa arătată mai sus e şi mai pronunţată astăzi, după 42 de ani, când cei mai mulţi scriu Hristos, haos, arhanghel, şi iarăş cor, cronologie, etc.

pentru cercetările noastre sunt numai următoarele constatări de interes:

1. In timpul scrierii latine mai regulate şi desigur în secolul ce ne priveşte, litera *q* se întrebuinţà numai când urmà un *u* cu o altă vocală după dânsul, aşa în cât toate trei să formeze o singură silabă. Funcţia lui *q* erà să arate unirea diftongică a lui *u* cu vocala următoare. «Mai avem încă litera *q*», scrie Quintilian, «care face silabele dure şi este de folos numai pentru a unì vocalele ce urmează, iar încolo este foarte de prisos». *(Dura et illa syllabas facit quae ad coniungendas demum subiectas sibi vocales est utilis, alias supervacua: ut equos hac et equum scribimus.* Quintilianus, *Instit. orat.* XII, 10).

Proba convingătoare despre această funcţie a lui *q* ne dă şi faptul, că în scrierea veche chiar dativul *cui* se află scris *qui*, când din cauză prozodică trebue să se restrângă într'o singură silabă. Vice-versa când silaba cu *qu* trebuià să se lungească în două, *qu* se înlocuià cu *c*; aşa la autorii comici se află foarte des *relicuus* în loc de *reliquus*, şi în Plaut (Casina, II, scena 2, vers 33 sau 192) *delicuum* în loc de *deliquum* etc.

2. Sonul lui *qu* nu se potriveà cu nici unul din sonurile limbei noastre, cel puţin nu erà nici *cu* nici *cv*, ci un son mijlociu. Probă despre aceasta ne este controversa între gramatişti asupra naturei sonului următor lui *q*. *Charisius* îl numeşte vocală, *Vel. Long.* opune, că atunci or ce silabă începătoare cu *q* ar trebuì să fie lungă din cauza celor două vocale, ceeace nu este (*aquĭla*, *quŏd*, *equŭs* etc. sunt scurte), şi prin urmare numeşte pe *u* consonantă; după dânşii se desbină în acelaş mod şi ceilalţi. Quintilian, aducând exemplul citat de *equum*, adaugă: «aceste două vocale, *uu*, produc un sunet

a parte, precum nu se află nici unul în limba greacă şi care de aceea nu se poate scrie cu literele lor». (*Quum etiam ipse hae vocales duae — scil. uu — efficiant sonum, qualis apud Graecos nullus est ideoque scrivi illorum literis non potest.* Quintilianus, *Instit. orat.* XII, 10).

De aci provine confuzia ce o vedem în scrierea grecească, de câte ori vrea să exprime pe *qu*, d. e. la numele propii latine. Aşa găsim în Plutarch Κουαδραντια pentru *Quadrantia*, în Evangelia lui Marcu din contră (12, 42) Κοδράντες pentru *quadrans;* unii scriau Κουάδροι pentru *Quadri,* Σεκουανοί pentru *Sequani*, alţii Κυρῖνος pentru *Quirinus*, Ταρκύνιος pentru *Tarquinius,* ba chiar Κοίντος pentru *Quintus.*

Chiar la Romani însă sonul propriu al lui *qu* dispare cu începutul şi se schimbă în *c*. De mult nu se mai ziceà şi nu se mai scrieà *coquus*, ci *cocus*, nu *loquutus*, ci *locutus*: în secolul întâi după Christos se schimbă şi *quum* în *cum*, *quotidie* în *cotidie*, etc.

La noi această schimbare şi-a aflat terminarea ei: în limba română nu mai există sonul *qu* de loc şi prin urmare nici litera nu mai poate există. Iar a o scrie, cum fac unii, în loc de sonul **k** sau ч (d. e. quând, querquetare), este o greşală în contra alfabetului latin, fiindcă atunci se primeşte o literă latină pentru a exprimà un alt son decât acela, pentru însemnarea căruia se întrebuinţà, şi aceasta este o născocire neîngăduită. Romanii înşii, dacă ar fi pronunţat cuvântul *când* ca noi, nu l-ar fi scris *quand*. Quintillian (sec. I. d. Chr.) îşi bate joc de cei ce mai voiau să păstreze pe *qu*, d. e. în scrierea cuvântului *cotidie,* zice însă că asemenea «copilării netrebnice» dispăruseră pe vremea lui. Nu ştim, de ce a mai venit d. Heliade şi urmaşii lui să le împrospăteze pe vremea noastră. *(Frigidiora alia ut quotidie — scriberetur, non cotidie, ut*

sit: quot diebus. Verum haec iam etiam inter ipsas ineptias evanuerunt. Quintillian, *Instit. orat.* I, 7).

A treia literă, cu care se află exprimat în scrierea romană sonul ce ne ocupă, este *k*. Tradiţiile asupra lui *k* sunt foarte lămurite şi după dânsele nu mai încape îndoială, că această literă trebueşte alungată din alfabetul nostru. *K* s'a introdus din vechime la Romani şi s'a păstrat câtva timp, din cauză că eră singura literă, care exprimă cu precizie sonul *k*; căci litera *c* la început se întrebuinţă şi pentru sonul *g*. Aşa cetim pe columna rostrată *leciones* în loc de *legiones*, *macestratos* în loc de *magestratos*, etc. Se vede, că pronunţarea Romanilor celor vechi nu făceà încă destulă deosebire între *c* şi *g*. De-abia în secolul al treilea înainte de Christos s'a introdus litera *g*, formându-se prin o mică schimbare din *c*. După spusa lui Plutarch, Spurius Carvilius ar fi descoperitorul ei. Litera *g* odată introdusă, *c* slujeşte excluziv la exprimarea sonului *k*, iar litera *k* se pierde din scrierea latină cu totul, remâind întrebuinţată numai ca notă de abreviatură când o urmează un *a* (de. e. *K* pentru *Cadeso*, fiindcă abreviatura *C* însemnà deja Gaius; *K* pentru *Calendae*). Cei mai buni autori o resping din scrierea latină: Quintilian zice deadreptul, că nu trebue să întrebuinţăm pe *k* în nici un cuvânt (*k in nulli verbis utendum puto.* Instit. orat, I, 7); Priscianus o numeşte cu totul de prisos (*et k quidem penitus supervacua est.* Prisc. pag. 543), etc. Respingând-o dar înşii Romanii, nu avem noi nici o cauză pentru a o introduce.

Rezultatul cercetării de mai sus este: *Sonul k nu se va scrie nici cu litera qu nici cu litera k, ci numai cu c* (şi înainte de *e* şi *i* cu *ch*, precum vom vedeà la partea următoare).

Cu aceasta am terminat cercetările fonetice asupra acelor litere din alfabetul latin, al căror son nu erà destul de lămurit pentru a fi ele primite fără control în scrierea noastră. O mică observare mai este de făcut în privinţa lui *x*. Această literă este o consonantă dublă pentru a exprimà *cs* sau *gs* (de regulă). Ea este dintre literele nouă ale alfabetului latin, de şi mai vechie decât *g*, fiindcă se află pe Columna rostrată, unde aceasta lipseşte. După *Grotefend*, *x* este împrumutat din sistemul cifrelor etrusce; după opinia comună însă este o împreunare grafică dintr'un *C* întors şi dintr'un *S*=ↃS,), (X[1]). Ca o asemenea înlesnire grafică se poate întrebuinţà şi la noi, unde întrebuinţăm consonanta îndoită *cs*.

Recapitulând acum rezultatele cercetărilor din partea a doua şi continuând lista alfabetică începută la pag. 17 constatăm, că următoarele sonuri din limba noastră se vor scrie numai cu următoarele litere corespunzătoare:

Sonul român	e	cu litera	latină	e	
«	»	**i**	«	»	i
«	»	Ж	«	»	j
«	»	**Φ**	«	»	f
«	»	**t**	«	»	t
«	»	**χ**	«	»	h şi ch
«	»	**k**	«	»	c, resp. ch,

[1]) La cele zise mai sus se cuvine să adăogăm din Corssen, că originea alfabetului latin nu este nici astăzi hotărîtă fără controversă. Despre o împrumutare a lui *x* din sistemnl cifrelor etrusce, cum credeà Grotefend, nu poate fi vorba. Corssen arată, că alfabetul latin nu se naşte din cel etrusc, ci din vechiul alfabet campan sau greco-apusean (rectificându-şi astfel la pag. 102 vol. 2 după Kirchhoff opinia susţinută mai nainte, pag. 5 vol. I. despre originea dorică). In vechiul alfabet latin, cu 21 litere, se află de la început *x*, fiindcă erà şi în alfabetul campan, din care numai *ϑ*, *φ* şi *χ* se lăsase la o parte. Mai pe urmă se pierde, pentru a se reprimì iarăş, împreună cu *y*, pe timpul lui Cicero, când alfabetul latin numărà 23 litere (Corssen I, 28).

iar literele *ae*, *oe*, *y*, *ph*, *th*, *qu* şi *k* din alfabetul latin nu pot fi primite în scrierea română.

Această parte a disertaţiei noastre o credem dovedită cu toată tăria, şi prin urmare încercarea, ce o fac câţiva autori români de a introduce literele *ph*, *y*, *qu* etc. în scrierea noastră, nu ne mai pare o controversă, ci o greşală.

PARTEA A DOUA

DESPRE SCRIEREA LUI ч, ѵ, ш, щ, ъ, î.

In partea întâi a disertaţiei noastre am constatat, după starea ştiinţei de astăzi, cum ceteau Romanii literele lor şi care din ele trebuiesc să fie primite în limba noastră. Pe când însă din acest studiu a rezultat, că unele din literele latine nu se pot primì în scrierea română, ne mai aflând în limba noastră vechiul son latin pe care-l însemnau: în paginele următoare vom vedeà din contră, că unele din sonurile române nu-şi află litera corespunzătoare latină, fiindcă în timpurile romane aceste sonuri sau nu au existat de loc, sau nu au existat în acea întindere ca la noi. Prin urmare alfabetul latin aplicat la scrierea română are pe de o parte litere prea multe, cărora trebuià să le refuzăm primirea, pe de alta nu are litere destule şi suntem siliţi să le înlocuim prin altele — o disproporţie ce nu ne poate mirà, dacă ne aducem aminte că noi după o desvoltare limbistică de 17 secole primim un alfabet petrificat din secolul al doilea.

Intre literele ce lipsesc Romanilor, notăm mai întâi o literă specială pentru sonul nostru.

Ч.

Sonul ч nu se află în limba latină din timpul, în care o privim noi, adecă în primii secoli după naşterea lui Christos. Litera *c* înainte de *e* şi *i* nu se înmuià de loc, nici în ч cum cetim noi şi Italienii, nici în *s* cum cetesc Francezii, nici în ц cum cetesc Germanii, ci rămâneà *k*.

Probele sunt următoarele:

1. Nici unul din vechii gramatişti latini, de şi se ocupă cu amănuntul de pronunţarea literelor, nu arată vre-o deosebire între pronunţarea lui *c* înainte de *e* şi *i* şi pronunţarea lui înaintea celorlalte vocale şi a consonantelor. Dar şi ceilalţi autori păzesc o tăcere absolută asupra sonului ч; Quint. în locul citat mai sus, unde vorbeşte despre deosebirea dintre pronunţarea latină şi cea greacă (XII, 10), l-ar fi menţionat de sigur, dacă ar fi existat.

2. *Toate* cuvintele greceşti *fără excepţie* în care se află *k* înainte de *e* şi *i*, se transcriu în latineşte prin *c*, d. e.: insula *Ceos* (Κέως), *Cebren* (Κεβρήν), *Cecrops* (Κέκροψ), *cedrus* (κέδρος), *centrum* (κέντρον), *Cimon* (Κίμων), etc. etc.

La numele comune *cedrus*, *centrum*, etc., s'ar puteà zice, că de şi la început, când s'au primit de la Greci, s'au cetit *kedrus*, *kentrum*, totuş mai pe urmă s'a muiat *c* în ч şi s'a cetit *чedrus*, *чentrum*. Insă această objecţie cade de la sine, când vedem alăturea numele proprii, cari nu sunt supuse înmuerii ca cele comune. Dacă *c* înainte de *e* şi *i* s'ar fi cetit ч, atunci Romanii n'ar fi scris pe Κίμων cu *C*, ci sau *Kimon* sau *Chimon*.

3. Constantă este asemenea scrierea greacă cu *k* a cuvintelor latine cu *c*, şi aceasta fără excepţie.

Cicero se află scris pretutindenea în scriptele vechi greceşti, d. e.: în Appian Alexandrinul (sec. II p. Chr.) Κικέρων, Scipio Σκιπίων (în Appian, în Polibie [sec. II a. Chr.] etc.), Decius Δέκιος etc.

Să fi fost *c* altfel pronunţat în aceste nume, *s'ar fi încercat cel puţin unul din Greci să le scrie altfel* cu τσ sau cu ζ sau cu τζ etc. Unanimitatea tutulor scriitorilor greci de a exprimà pe *c* latin înainte de *e* şi *i* prin *k* în paralelă cu unanimitatea tutulor scriitorilor latini de a exprimà pe *k* grecesc şi înainte de *e* şi *i* tot prin *c* este o probă convingătoare, că *c* se ceteà *k* şi înainte de *e* şi *i*.

4. Gramatistul *Terentius Scaurus*, învăţătorul Împăratului L. Verus (sec. II d. Chr.). vroind în cartea sa *de orthographia* să susţină scrierea literei *k*, zice: «eu însă pretind, că mai de prisos este litera *c* decât *k*, fiindcă, după cum se vede la Greci, *k* are chiar valoarea sonului *c*». *(Ego autem contederim magis supervacuum esse c quam k, quoniam k, ut apud Graecos, satis vim etiam c literae exprimat).*

5. Quintilian, într'un pasagiu citat, zice: «In scurt întrebuinţarea lui *h* se lăţi în mod excesiv, şi de atunci ne-a rămas încă în câteva inscripţii cuvintele *coronae, praeconis* şi **centuriones** scrise *choronae, praechonis* şi **chenturiones**». *(Erupit brevi tempore nimius usus, ut choronae, chenturiones, praechones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant*, Quintil. *Instit. orat.* I, 5). Dacă *centuriones* s'ar fi *cetit ч-enturiones*, nu s'ar fi scris nici odată *chenturiones*.

6. Alte probe secundare despre aceasta, mai mult indicii decât probe, sunt: 1) duplicitatea scrierii latine în cuvintele *decimus* şi *decumus*, *decimare* şi *decumare* şi a altor analoage, care este uşor de explicat, dacă se ceteà *dekimus* şi *dekumus*, însă ar fi fost greu de admis, dacă s'ar fi cetit *deчimus*

şi *dekumus ;* 2) aflarea lui *k* sau *g* în cuvintele comune Germanilor cu Latinii: *Cella*= Keller, *carcer*= Kerker, *cerasum*= Kirsche, *macer*= mager, *cista*= Kiste.

Prin urmare sonul ч nu se pronunţă la Romani. Cum să-l scriem dar noi cu alfabetul latin?

Dacă cercetăm toate cuvintele româneşti (nu slavone etc.), în care se pronunţă sonul ч, constatăm nu numai că el s'a născut din latinul *c*, ci că *pretutindeni, unde acest c se află înainte de e şi i, s'a înmuiat în* ч. Când s'ar vedeà numai că ч acolo unde se află provine din *c*, atunci ч ar fi o dependenţă *întâmplătoare* a lui *c*, o înmuiare *neregulată* a lui, şi ar trebuì dar să se noteze poate *c* cu un semn expres d. e. prin *ç*. Fiindcă însă se constată mai mult, se constată că în toate cuvintele romane, unde *c* s'a aflat înnainte de *e* şi *i*, s'a schimbat în ч, de aceea semnul este de prisos, căci acum regula generală a vorbirii şi scrierii noastre este, că înainte de *c* şi *i* nici nu încape *k*, ci numai ч.

O consonantă chiar prin natura sa de a fi consonantă, adecă de a nu se puteà pronunţà singură, ci în unire cu vocala următoare, ne sileşte, înnainte de a o pronunţà, să ne uităm la vocala următoare. Uitându-se Românul ce vocală urmează după consonanta *c* şi văzând că urmează *e* sau *i*, prin însăş natura limbei sale şi fără altă regulă trebue să cetească ч, fiindcă în cuvintele romane nu sufere *k* înainte de *e* şi *i* ; şi din contră când vede altă vocală sau o consonantă, trebue să cetească *k*. Ar fi dar o silă impusă spiritului nostru ca să scriem, cum vreà d. Pumnul, *celtuesc* şi să cetim keltuesc, pe când pentru чine să scriem čine.

Objecţia ce ni se va face, este: că aflăm cu toate aceste sonul *k* şi înainte de *e* şi *i* şi sonul

ч înaintea celorlalte vocale şi a consonantelor. Să cercetăm, unde.

K înainte de *e* şi *i* se află în limba română:

a) In cuvinte slavone, greceşti, ungureşti. Acestea fiind cu totul străine naturei limbei noastre şi numai nişte împrumutări lexicale, iar nu gramaticale, nu ne pot influenţà în naşterea ei o regulă ortografică. Fiindcă însă se află şi trebuesc scrise, vom arătà excepţia şi străinătatea lor întărind sonul ч pentru a-l face iarăş *k*, întroducând dar între *c* şi vocala *e* sau *i* singurul semn ce l-au fixat Romanii pentru aceasta, adecă *h*. (Vezi mai sus cercetarea noastră asupra acestei litere. Insemnarea lui ч pentru a-l cetì *k* înainte de *e* şi *i* nu se poate arătà prin *u* sau prin alte semne, şi aceasta din simpla, dar incontestabila cauză, că noi nu avem să inventăm acum un alfabet, ci introducem alfabetul latin. Dacă în alfabetul latin semnul întăririi, după cum arătarăm mai sus, a fost *h*, şi Românii trebue să-şi arete prin *h* întărirea sonurilor lor).

Vom scrie: cheltuesc, chilie (când ar venì din lat. *cella*, s'ar fi făcut *ceale* sau *ceae*, dar nu chilie: în această formă este cuvânt străin), chilav, chimir, chindisesc, chin, chip, chir, chitesc, chit (luat din grecescul τὸ κῆτος şi nu din lat.), chivără, chivot, strachină, smochină, răchită, etc.

b) In cuvintele romane, unde mai nainte după *c* veneà un *l* sau un *u*, aşa încât a rămas *k* numai din această cauză conformă regulei *româneşti*. Cuvintele sunt puţine: cheie *(clavis)*, chem *(clamo)* chiar *(clarus)*, chilinesc *(clino)*, chimin *(cuminum)*. Afară de aceste cuvinte şi derivatele lor se mai află *chi* în terminarea *chiu, chie*, provenind din *culus* şi *cula:* unchiu *(avunculus)*, rărunchiu *(ranun-*

culus), urechie (*auricula*). Şi aceste cuvinte sunt puţine.

c) Singura excepţie ar fi chelar şi chingă, dacă aceste provin deadreptul din latinele *cellarius* şi *cingula*, ceeace nu este probabil, comparând toate celelalte cuvinte şi considerând pentru chingă, că aveam verbul *cingu* şi am fi zis *cingă*, dacă am fi primit cuvântul de la Romani.

ч deadreptul înaintea vocalelor *a, o, u,* ъ *î*, se aflăm *numai* în cuvinte străine, mai ales slavone, şi aceste, neputându-ne schimbà regula noastră română din fundament, se vor scrie cu *ci*. Iacă mai toate aceste cuvinte: cias, cioban, ciocan, ciocârlie, ciocârtesc, cioci, cioc, cioae, cioloboc, ciomag, cioandră, ciont, cioplesc, cioară, ciorbă, cioarec, ciort, ciosvârtă, cioturos, ciovică, ciubăr, ciobotă, ciucăr, ciudă, ciugulesc, ciulină, ciumă, ciungăresc, ciupesc, ciupercă, ciur, ciută, corcioc.

In cuvinte româneşti nu se află ч nicăeri deadreptul înaintea vocalelor *a, o, u,* ъ, *î*, ci numai când între aceste s'au aflat *e* sau *i*, care dar trebue exprimate: ceară (lat. *cera*), ceapă (lat. *cepa*), rugăciune (lat. *rogatio*), şi aşa toate în *ciune*, urceor (lat. *urceolus*), fecior (lat *fetiolus?* Vezi Diez, Rom. Grainat. II, pag. 261, şi Cihac, Dict. etim la cuvântul *făt*), şi aşa toate în *cior*.

Fiind dar constatat, că în cuvintele româneşti c sună totdeauna k înainte de a, o, u, ъ, î, *şi totdeauna* ч *înainte de* e *şi* i, *şi că numai în unele cuvinte străine sună din contră* k *înainte de* e *şi* i, *trebue să lăsăm litera* c *singură să exprime pe* ч *înainte de* e *şi* i, *şi numai atunci să o marcăm prin semnele alăturate* h, *resp.* i, *când, în contra geniului limbei noastre, îna-*

inte de e *şi* i *are să se pronunţe k şi înainte de celelalte litere* ч.

Este dar o eroare în contra logicei a apucà lucrul dea'ntoarsele, cum face d. Pumnul, a însemnà pe *c* înainte de *e* şi *i* când are să se citească ч, şi a-l lăsà fără semn, când are să se cetească *k*. Aceasta va se zicà a face din excepţie regulă şi din regulă excepţie.

ц.

Ceeace s'a zis despre *k* şi ч, se înţelege din aceleaşi cauze şi pentru г şi ц. Amândouă sonurile se vor însemnà prin litera *g*, ştiindu-se că înainte de a, o, u, ъ, î şi înaintea consonantelor se pronunţă г, iar înaintea lui *e* şi *i* se pronunţă ц. În cuvintele, unde şi înainte de *e* şi *i* trebue să se cetească un г, acesta se va exprimà prin *gh*, şi în cuvintele, unde din contră înainte de celelalte vocale şi de consonante se află ц, acesta se va exprimà prin *gi*. Vom scrie dar ghimber, ghimpe, ghips, ghiulea, ghem (lat. *glomus*), ghiaţă (lat. *glacies*), ghindă (lat. *glandes*), unghiu (lat. *angulus*), ghebos (lat. *gibbosus*)—singurul cuvânt român, în care *g*, deşi nemijlocit înainte de *i*, nu s'a schimbat în ц; este dar probabil, că în latinitatea vulgară nu se ziceà *gibbosus*, ci *gubbosus*[1]), şi atunci am aveà aici un caz analog cu cel dela litera *c* înainte de *u* sau *l* (pag. 43); compară spre întărire scrierea *gybbosus* în latinitatea evului mediu şi forma *gob* în limbele romane de astăzi (în ital. etc.). Vom scrie din contră: giamantan, giam, giamie, Giurgiu.

[1]) Vezi şi Schuchardt l. c. I. 29.

Ц.

Sonul ц nu a existat la Romani în întinderea în care îl avem noi. Singurul caz în care mai târziu îl întrebuinţau Romanii, era pentru *t* înaintea unui *i* urmat de altă vocală (gramaticul Pompeius, probabil din secolul V după Chr.: *non debemus dicere ita, quemadmodum scribitur, Titius, sed Titsius*), şi aceasta pare a fi fost o rafinare a limbei, de care în timpul clasic se fereau cei culţi. De aceea vedem, că acest son nici nu are literă a parte, ci rămâne numai ca o nuanţă de pronunţare a lui *t* [1]).

La noi însă ц a devenit un son foarte lăţit şi primit şi înaintea vocalelor simple. Din nenorocire în starea actuală a limbei nu se vede întrebuinţat după o regulă demonstrabilă. Pe când sonul *k* în *toate* cuvintele româneşti, unde s'a aflat nemijlocit înainte de *e* şi *i*, s'a schimbat în ч, şi astfel şi *k* şi ч se scriu prin *c* fără alt semn, sonul ц, deşi acolo, unde se află, vine din *t*, totuş nu este o modificare regulată a acestui *t*. Căci dacă *t* înainte de *e* şi *i* în multe cuvinte româneşti s'a schimbat în

[1]) Asupra trecerei lui *c* în ч sau ц şi a lui *t* înainte de *i* cu o vocală în ц compară următoarele pasage: «Cu drept cuvânt, zice Raumer, transiţia guturalului *ci* în palatalul *ci* se întâmplă în timpul dinaintea migraţiunii popoarelor. Însă schimbarea palatalului *c* în *tsch* şi *ts* nu începe decât în veacurile migraţiunii popoarelor». (Schuchardt l. c. I, 194). Contra: «Până în sec. VII d. Chr. asibilarea lui *c* nu s'a putut întâmplà decât pe ici pe colo în limba vulgară sau în dialecte provinciale, şi Romanii cei culţi pronunţau încă în timpul Longobarzilor Kaesar, Kikero!» (Corssen l. c. I, 36). — «De la secol. II d. Chr. încoace, a început asibilarea generală a lui *ti*, însă pe timpul lui Ulfilas nu era încă pretutindinea primită». (Schuchardt, I, 162). Contra: «Această opinie a lui Schuchardt se razimă pe inscripţii nesigure şi nu se poate susţineà. Asibilarea (lui *ti* în *tsi*) este obicei general în gura celor culţi în sec. V d. Chr. Ce e drept, trebue să fi început înaintea sec. V, dar fiindcă Ulfilas însemnează cuvântul latin *lectio* în scrierea gotică prin *laiktjo*, asibilarea nu poate să fi fost obişnuită în sec. IV în vorbirea celor culţi» (Corssen, I, 65, 66).

u, în tot atâtea alte cuvinte a rămas *t*. Să cercetăm acest punct mai de aproape.

1. În flecţiunile de declinare şi conjugare vedem pe *t* totdeauna schimbat în *ţ* înainte de *i* (afară de cazul când este preces de *s*[1]) şi rămâind neschimbat, când se află înainte de *e*. Exemple: *tot, toţi, toate; pot, poţi, poate*, etc. Insă şi aci câteva excepţii la infinitivele în *i* şi la timpurile lor derivate: zicem *a ascuţì, a împărţì, a păţì, a minţì;* dar zicem şi *a gătì, a chitì, a răsplătì, a amintì*.

2. In alte forme generale de derivaţie gramaticală ale limbei noastre[2]) vedem că *t* înainte de *i* rămâne tot *t*: *antic, venetic, roşatic, fanatic, lunatic, tomnatic*[3]); *cărticică, lăptişor, părticică, rotiţă, artist,*

---

[1]) In pronunţarea română nu s'a putut suferì lângă olaltă două sunete şuerătoare, precum sunt *s* şi *ţ*. De aceea îmmuiarea lui *t* înainte de *i* s'a aruncat înapoi asupra lui *s* făcându-l pe acesta *ş*, iar *t* a rămas neschimbat; d. ex.: acest, aceşti, onest, oneşti. Astfel se explică această modificare citată de d. Pumnul (Gram. der rum. Sprache, 1864, pag. 43 nota). După aceeaş lege eufonică *c* preces de *s* şi urmat de *e* sau *i*, nu se schimbă în u, ci îmmuiarea lui se aruncă înapoi asupra lui *s*, care devine *ş*, iar *c* neputând rămâneà *k* înainte de *e* şi *i*, s'a pronunţat cu celălalt son mai moale înrudit, adică cu *t*, d. ex.: cresc, creşti, creşte, lumesc, lumeşti. Această regulă de eufonie ne pare pretutindeni observată, unde *sce* sau *sci* se află într'o singură silabă. Pronunţarea modernă a cuvintelor *scenă, sceptru* nu dovedeşte nimic, fiind introdusă cu pierderea simţirii de analogie şi nefiind intrată în popor. Primii introducători au zis *ştenă* şi *şkiptru*. De aceea şi asemănarea între *sc* al nostru cu pronunţarea milaneză, precum se observă de Diez (*Gram.* I, 346) şi după dânsul de Schuchardt (*Vocalismus* I, 165), trebue luată *cum grano salis*. Exemplele populare citate de aceşti învăţaţi, cărora de altminteri ştiinţa limbistică română se cade să le fie pentru totdeauna recunoscătoare, nu se prea potrivesc, fiind că în ele *sc* nu se află în aceeaş silabă, *căs-cioară, des-cinge*. Dacă d. ex. pentru cetirea franceză se dă regula, că *i* înainte de *n* se ceteşte ca *e* cu *n* nasal = *fin*, atunci *fine* nu este excepţie, fiindcă aici *i* şi *n* sunt în două silabe: *fi-ne*. Din contră în dialectul milanez *s'cepp, s'cetta, s'ciav*, etc. (Cherubini, *Vocabolario milanese-italiano*, Mil. 1843).

[2]) Comp. *Diez*, Rom. Gram. II, pagina 249 sqq. (edit. I).

[3]) Mulţi din cei ce nu admit însemnarea lui *t* pentru a-l facc *ţ*, pretinzând a vedeà o regulă generală pentru îmmuiarea lui (înainte de *i*), scriu *lunatec, tomnatec*, pentru a-şi scăpà teoria. Dar aceste sunt siluiri de limbă, care nu pot fi îngăduite. Românul zice adesea *tomnatic*, rar *tomnatec*, şi nu i se poate schimbà limba în graţia teoriilor ortografice, ci din potrivă ortografia trebue făcută după limbă.

flautist, măritiş, multişor, etc. In altele însă de acelaş fel se schimbă iarăş în *ţ*: *cărţişoară, înavuţire, mulţime*, etc. Zicem cu toate aceste *latină*, însă *căpăţină*.

3. Inainte de două vocale aceeaş confuzie. Avem *hârtie, cutie, argintie, gratie*, etc., însă zicem *avuţie, frăţie, beţie*, etc. Şi o repetăm: toate exemplele aceste sunt cuvinte româneşti, nu primite dela străini.

4. Făcând abstracţie de formele gramaticale şi luând numai cuvintele izolate din lexicon, aflăm asemenea fără nicio regulă când *t* când *ţ*: *clatină, latină, ţie, ţine, tine, tigru, titulă, ţipă, tină, tigae, ţigan, tîndă, timp*[1]), etc.

5 Inainte de *e* şi *ă* aflăm: *ţes, ţest, ţeară, ţăran, ţărână, ţărmure*, şi iarăş: *termin, teasc, tem, tei*, etc.

6. Caracteristice sunt cazurile, unde se pronunţă când *t* când *ţ* în acelaş cuvânt, d. e. *eu ascut* şi *eu ascuţ, eu trimet* şi *eu trimeţ*, etc[2]).

Din cele arătate mai sus suntem siliţi să conchidem: pe când sonul *k* în toate cuvintele româneşti, unde s'a aflat nemijlocit înainte de *e* şi *i*, s'a schimbat în ч şi prin urmare se poate scrie în amândouă cazurile cu *c*, având o regulă generală a cetirii: sonul *t*, după starea de astăzi a limbei noastre, nu păzeşte nicio regulă demonstrabilă în transiţia lui spre ц, şi prin urmare se naşte întrebarea, dacă se pot scrie amândouă sonurile *t* şi ц numai cu litera *t*, sau dacă trebuesc deosebite în scris? şi, în cazul din urmă, prin ce fel de însemnare grafică să se constate dosebirea?

In răspunsul însă la aceste întrebări este cuprinsă controversa principală a scrierii române.

[1]) Aşa zice Românul, şi nu *tâmp*, cum vor cei arătaţi în nota precedentă. *Tâmp* vrea să zică *prost* pe româneşte.

[2]) Pumnul, rum. Gram. pag. 164.

Pentru a ne lămuri pe deplin asupra ei şi a ajunge la un rezultat sigur în mijlocul şovăirii opiniilor contrare, suntem siliţi să facem o cercetare sistematică şi completă asupra acestei materii. O asemenea cercetare, dacă va izbuti, ne va conduce la aflarea regulei fundamentale pentru scrierea tuturor sonurilor nouă în limba română. Inainte de a o începe, trebue dar să vedem, care sunt aceste sonuri şi până unde are să se întindă dezlegarea controversei. Căci, precum am zis, odată sfera cercetării hotărîtă, unul şi acelaş principiu de scriere, dacă vom fi în stare să-l dobândim, va cuprinde în sine regula pentru fiecare din sonurile cele nouă. Aceste sonuri, afară de cele arătate mai sus, sunt ш, ъ şi î.

III.

Notăm câteva cuvinte, din care se vede neregularitatea transiţiei lui *s* în ш.

Gras, graşi, însă *grăsime; gros, groşi*, însă *grosime; a ursì, ursită*, însă *arşiţă; a păşì, a eşì, simt, singur, sălbatic, şed, sine, şine, şipot, şir*, etc.

Ъ şi Î.

Sonurile ъ şi î nu se văd a fi existat la Romani în latinitatea clasică. Ce e drept, variabila vocalizare latină tocmai în cuvinte, unde şi noi întrebuinţăm sau am fi întrebuinţat ъ sau î, e foarte surprinzătoare (*facio, feci; legendus, legundus; dicendus, dicundus; maximus, maxumus; cani*=χυνί [1]) etc.). Cu toate acestea, ştienţificeşte vorbind, nu suntem autorizaţi să zicem mai mult decât că vo-

[1]) Cipariu, Elem. de limba rom., p. 24 şi 25. Tractatul de ortografie din lexiconul dela Buda § 19.

calizarea clasică acolo, unde a fost nehotărîtă, a lăsat cu atât mai mult tărâmul liber pentru introducerea altor sonuri în limbele romane moderne. Mai probabil pare a fi că ъ şi î au existat în limba latină vulgară.

Din nenorocire nici ъ nici î nu sunt primite în limba noastră după vreun principiu demonstrabil, ci după o eufonie puţin fixată.

In privinţa lui ъ singura regulă generală ce au putut-o da gramatiştii noştri, este negativă: ъ nu se află la începutul cuvintelor [1]) (cu excepţia dialectică: ъla, ъsta). Iar toate celelalte aşa numite regule ale gramatiştilor noştri sunt numai nişte generalizări a câtorva pronunţări de un fel, paralel cu care merge generalizarea a câtorva pronunţări de altfel. Sau mai bine zicând: regula şi excepţia au cumpănă egală şi prin urmare excepţia are tot atâta drept să fie marcată ca şi regula.

Să cercetăm aceasta mai de aproape pentru ъ.

1. Ъ vine din *a* când acesta şi-a pierdut sonul: laud, lъudam; fac, fъceam: carte, cъrticică, etc.

Cu toate aceste *a* rămâne de multe ori *a*, de şi nu mai are ton. De ex. batjocură, balamuc, calic datorie, familie, fasole [2]), macriş, materie, raritate, şi în sumă de cuvinte străine sau mai nouă, în care nu s'a făcut transiţia în ъ, de şi sunt intrate în popor: basmà, parà, pardoseală, canar, hangiu, falangă, pahar, papuc (alte cuvinte nouă, în care asemenea a rămas *a*, mai sunt: cazarmă, cadavru, cafenea sau cafană, canapea, canavà, canonic, capot, castană, catedră, catolic, catichism, magistrat, pardoseală, paroh, patron, patriot, patriarh, salată etc.).

[1]) Pumnul, rum. Gram. § 13; Cipariu, l. c., pagina 8.

[2]) Unii autori bucovineni, ca să-şi scape regula, ne siluesc limba şi zic făsole, cădavru, etc. *Vivat orthographia, pereat lingua!*

Rămâne apoi *a*, deşi nu mai are ton, la începutul cuvintelor: aşà, aveam, avut, arat, aramă, argint, acum, etc. Dar şi aci este o excepţie, când adică după *a* vine *n*. Atunci nu rămâne *a*, dar nu se schimbă nici în ъ, ci se face *î*, înger, întâi, etc. Insă şi acesta nu pretutindeni. In an, anţerţ, anin, Andrei (anaforă, antereu), rămâne *a*.

2. Ъ se află venind din *a* şi acolo, unde acesta nu şi-a pierdut tonul: carte, cъrţi; mare, mъri; carne, cъrnuri; cale, cъi; însă: cal, cai; mătase, mătъsuri, sъbii, pъsъri, etc. Din contră vacă, vaci; fragă, fragi; împart, împarţi; adъp, adapi. Insă iarăş lъudъm spre deosebire de lъudam, lъudъ spre deosebire de lъuda, împъtur, înfъşur, mъr (sau aici din *e*? Diez. Gram. I, 336). Insă mъtura şi matura.

3. Ъ vine din *e*, când acesta nu are tonul: tânăr, răcit, răsplată, văratic, etc.

Cu toate acestea *e* rămâne de foarte multe ori *e*, de şi nu mai are tonul: înverzit, venin, temut, şezut, dreptate etc.

4. Ъ se află venind din *e* şi acolo unde are ton: văd, învăţ, rău, văr, etc. etc.

5. Ъ vine şi din celelalte trei vocale, dar mai rar.

6. Mussafia [1]) arată influenţa consonantelor şi a lui *i* asupra formării lui ъ. Dar şi cercetările lui întăresc cele spuse de noi asupra lipsei unei simple regule generale.

In privinţa lui *î* avem următoarea lege a aflării lui:

1. In cuvintele româneşti *î* vine de regulă din influenţa nasalului *n* (şi *m* combinat cu altă consonantă), ceeea ce nu vrea să zică că or unde este *n* (şi *m* combinat) vocala precedentă se schimbă în *î*, ci numai că acolo, unde vocala s'a schimbat în *î*,

[1]) A. Mussafia, *zur rumänischen Vocalisation*, Viena, 1868.

cauza a putut fi *n* (şi *m* combinat). Exemple: *în, împărat, romîn, înger, mînă, cînt, vînd, făcînd, zicînd, lăudînd, sîn, sînt, grîu,* (=*granu*), *rămîi* (=*reman*), *frîu* (=*fren*), *cînt* (=*cant*), *brîu* (=*brin*) *etc.* De aceea alfabetul nostru cel vechiu aveà un singur semn pentru silaba *în* şi *îm.*

2. Eufonia română sufere greu un *i* ascuţit după *r* şi-l umbreşte cu predilecţie în *î: rîs, rîpă, rîu, a omorî, urî,* etc.

3. Î mai provine dintr'un *a* dinaintea lui *r* combinat, d. e. hîrtie, tîrziu, cîrnat.

4. Î se află în fine în multe cuvinte slavone, şi apoi în cuvinte onomato-poetice (care imitează sunetele naturei), d. e fîlfîe, mîrîe, etc.

După cele expuse constatăm, că toată controversa scrierii române se află acum mărginită la exprimarea a patru sonuri: ц, ш, ъ şi î pentru care nu am aflat în simpla cercetare paleografică a alfabetului latin modul de a le scrie. Ele ne conduc la un studiu mai întins al scrierii în deobşte, căruia îi destinăm partea următoare. Mai înainte însă de a-l începe este locul să vorbim încă în această parte despre accente, şi cu prilejul lor, despre scrierea diftongilor *ea* şi *oa.*

Accentele, aşà cum se văd obişnuite în scrierea grecească — acut, grav, circumflex, *spiritus asper* şi *lenis* — se zice că sunt descoperirea lui Aristophanes Byzantius (sec. III d. Chr.). In manuscriptele vechi greceşti nu se află de loc pănă în sec. VII după Christos. Aşà dar descoperirea lui Aristofan nu a putut servì pănă atunci decât numai gramatiştilor. *(Verum hæc omnia — sc. spiritus asper et lenis, accentus accutus, gravis et cir-*

cumflexus — ante septimum sœculum a librariis neglecta prorsus videntur: nam codices vetustissimi quinti sextive sœculi iis prorsus carent. Montfaucon, *Palaeogr. graec.* pag. 33).

In înţelesul lui Aristofan, adică pentru însemnarea silabei intonate, nu s'au întrebuinţat accentele *niciodată* în scrierea latină [1]). Numai pentru însemnarea vocalelor lungi, fără privire la tonul lor, se găseşte, începând de pe timpul lui Cesar, semnul numit *apex*, care în inscripţiile din timpul împăraţilor are forma ′ , rare ori ’ , iar mai târziu în scrierea cărţilor –, cum se întrebuinţează şi astăzi. Acest *apex* se află pus, de şi nu regulat nici pretutindeni, deasupra vocaleler *a*, *œ*, *e*, *ei*, *o* şi *u*, când sunt lungi, iar *i* lung se însemnează prin mărirea literei, *I*, de unde apoi *J* în limbele romane moderne.

Neexistând dar nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămâne numai trebuinţa logică drept singura cauză pentru primirea lor. Trebuinţa logică însă în limba română cât pentru accentuare se mărgineşte la conjugaţii. Acolo deosebirea tonului aduce deosebirea înţelesului, tonul trebue dar exprimat prin accent. Vom scrie dar a lovì, a primì, făcù, avù, etc.

Accentul ′ întrebuinţat până acum peste *e* şi *o* pentru a exprimà diftongii *ea* şi *oa*, este o invenţie nesănătoasă, atât în contra regulei scrierii româneşti formulată mai sus (acele sonuri române, pentru care se ştie litera latină corespunzătoare, se scriu cu această literă, făcând abstracţie dela considerări etimologice), cât şi în contra naturei semneler, ne fiind chemat accentul în nici un alfabet din lume să exprime pe *a*.

[1]) Vezi Corssen, l. c. I, 21—26.

Dar accentul ′ este chemat să exprime vocala intonată, vor zice apărătorii acestei scrieri, şi fiindcă diftongii *ea* şi *oa* vin totdeauna din *e* şi *o* intonat, trebuesc scrişi *é* şi *ó*, pentru a fi cetiţi ca diftongi şi nu *e-a* şi *o-a*. La aceasta răspundem: Or de unde ar venì *ea* şi *oa*, din momentul în care vocalele *e* şi *o* au primit o schimbare fonetică, pentru a cărei scriere se află o literă în alfabetul latin, nu pot fi lipsite de această scriere, pentru a li se descoperì una nouă. Dacă dar *e* şi *o* din cauza intonării şi-au însoţit un son, pentru care există litera latină corespunzătoare, adică *a*, nu pot fi scrise altfel decât prin *ea* şi *oa*. Iar obiecţia, că atunci nu se vede, dacă trebuesc citite ca diftongi e͡a şi o͡a şi nu *e-a* şi *o-a*, nu ne pare întemeiată, căci scrierea nu este silită să arăte absolut toate nuanţele vorbirii, şi aşà nu este nici chemată să arăte diftongarea.

Dar sunt şi altele de zis în contra acestei scrieri. Şi mai întâi nu este exact, că or ce *e* şi *o* intonat se preface în *ea* şi *oa*. Regula exactă ne-o dă Pumnul şi după dânsul d. Mussafia[1]): *e* intonat, dacă în silaba următoare se află *a*, ъ şi, mai rar, *e*, se preface în *ea*; în celelalte cazuri rămâne *e*, de şi este intonat, d. e.: vorbesc, vorbeşti, vorbească, obştescul, obşteasca, şeapte, şearpe alăturea cu şepte, şerpe. *O* intonat, dacă este urmat de *a*, ъ şi *e* se preface în *oa*, dar înainte de *i* şi *u* rămâne *o*, d. e. port, porţi, poartă, moarte, moartă, mortul, morţii.

Aşadar semnul accentului de intonare pus deasupra lui *e* şi *o* ar puteà să aibă numai atunci înţelesul diftongului *ea* şi *oa*, când în adevăr orce

[1]) *Zur rumänischen Vocalisation.* Vezi acolo explicarea excepţiilor în *nóră, sóră, vórbă.*

e şi *o* intonat s'ar şi preface în *ea* şi *oa*. Dar fiindcă, precum am văzut, nu este aşà, ci din contră *e* şi *o*, de şi intonate, în jumătatea cazurilor nu se prefac în *ea* şi *oa*, însemnarea lor cu accentul intonării pentru a le arătà diftongarea este lipsită de logică.

Insă argumentul cel mai puternic în contra numitului accent ne pare a fi următorul: acel *a*, ce şi-l însoţesc uneori vocalele *e* şi *o* când sunt intonate, nu este o simplă uşurare a limbei, oare cum un obicei fonetic, care ar puteà tot aşà de bină să dispară din pronunţare şi căruia dar îi este de ajuns să fie numai arătat în treacăt prin semnul intonării [1]); acel *a* din contră a ajuns în limba noastră tot aşà de important ca şi sonul radical, din care vine, fiindcă uneori îl consumă chiar pe acesta şi rămâne singur.

D. e. din veară, peană, peară, veargă, vearză, measă, afoară, etc., Românul a făcut vară, pană, pară, vargă, varză, masă, afară, etc.; şi adese acolo, unde a păstrat diftongul *ea*, l-a prefăcut în *ia*, d. e. piatră, iapă, etc. (Legea fonetică după d. Mussafia este, că *ea* şi *oa* tind a se preface în *a* mai ales după labiale şi *r*, uneori şi după sibilante). Această pierdere a lui *e* din diftongul *ea* şi prefacerea lui în simplul *a* este aşa de înrădă-

[1]) Mai ales unii bucovineni comit această greşală în privinţa lui *o* intonat, şi tot studenţii din Bucovina trebue să fi indus în eroare şi pe distinsul profesor Mussafia de l-au făcut să zică în citata sa disertaţie, că *o* intonat sună ca *o͡a*, însă cu accentul pe *ó*. Putem asigurà pe d. Mussafia, că în diftongul *oa* accentul este pe *a* tocmai ca în diftongul *eá*, şi că în româneşte curat se zice *oámeni*, precum se zice *aceásta*. Or ce alte considerări, de ex. din fiziologia vocalizării, trebue să se plece înaintea faptului necontestabil: că aşà se pronunţă româneşte curat. Un filolog Bucovinean, care ar pronunţà *omeni* în loc de *oámeni*, ar trece în societatea cultă din Bucureşti de un provincial cam necioplit în privinţa limbei, şi este de mult cunoscut, de ex. din comediile lui Alecsandri, cum Românul îşi bate joc de Grecii, care nu sunt în stare să zică *roátă*, ci zic *rota*.

cinată în limbă, încât unele cuvinte cu un *e* primitiv sunt apoi variate în declinare ca şi când ar fi avut un *a* primitiv. Pe când d. e. în pluralul din pană, pară, vargă, se reînfăţişează *e* şi se zice pene, pere, vergi, în alte cuvinte analoage nu se mai înfăţişează nici atunci, ci *a* se schimbă în ъ ca un *a* primitiv, ţară, ţări, pradă, prăzi, etc.

Este dar cu neputinţă să se ascundă sub accent sonul *a* provenit din intonarea lui *e* şi *o*, şi aceşti diftongi nu se pot scrie logic decât prin *ea* şi *oa*.

Se înţelege că cercetarea noastră de mai sus s'a raportat numai la cazurile, când *ea* şi *oa* proveneau în adevăr din lungirea lui *e* şi *o* prin accent. Căci în celelalte cazuri, unde *a* este din capul locului o vocală de sine stătătoare cu un înţeles propriu gramatical, chiar cei ce de altminteri scriu *é* cu accent, trebue să însemneze pe *a* deosebit. D. e. face, făceà; duce, duceà. Aici *a* este vocala flecţionară a imperfectului şi a scrie făcé, ducé, este o greşală de ortografie.

PARTEA A TREIA

DESPRE PRINCIPIUL SCRIERII ŞI O CRITICĂ A SISTEMULUI FONETIC.

Partea a doua a cercetării noastre despre scrierea limbei române s'a terminat cu următoarele întrebări: sonurile ы, и, ъ, şi î, provenind de regulă din *t*, *s*, *a* şi *e*, trebuesc ele însemnate cu aceste litere fără nici o deosebire? sau trebuesc însemnate deosebit? şi atunci prin ce fel de semne?

La aceste întrebări, cari cuprind în sine toată greutatea proprie a grafiei şi ortografiei române, întâlnim în literatura noastră un răspuns foarte uşor, dat de aşa numitul sistem fonetic al şcoalei bucovinene.

Sistemul fonetic are de principiu: fiecare cuvânt se scrie cum se pronunţă[1]) şi prin urmare pentru fiecare son deosebit trebue o literă deosebită. Sau cum s'a zis din vechime: *Ego sic scribendum quidque iudico quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces* (Quintilian, *Inst. orat.* I, 7, 30). Răposatul A. Pumnul, cel mai conştiincios între reprezentanţii acestui sis-

[1]) Pumnul, Gram. d. rum. Spr. § 9.

tem, îl numeşte «foarte simplu, natural şi uşor», însă cu toate aceste predicate măgulitoare, sistemul fonetic este mult mai greu decât ar părea, cel puţin este pretutindeni de înţeles *cum grano salis*, şi mai întâi de toate: *el nu este un principiu general şi absolut al scrierii române, ci trebue restrâns în mod esenţial.*

Pentru a înţelege această restrângere [1]), nu avem decât să facem o aplicare practică a fonetismului. Să scriem dar cu ajutorul său cea dintâi propoziţie ce ne trece prin minte, d. e. фіерѕа este ромѕ.

Spre a şti, cum să scriem aceste cuvinte, ar trebuì numai să ne întrebăm, cum se pronunţă. Insă tocmai aici este greutatea. Cuvântul фіерѕа şi mai toate cuvintele se pronunţă în zeci de feluri. Unii zic *fier,* alţii zic *hier,* alţii *her*, alţii *şer*, alţii într'un mod şuerător, graficeşte neexprimabil *şjer,* etc. Tot aşa la cuvântul ромѕ. Unii pronunţă *roşu*, Macedonenii însă *rosu*, Bănăţenii *roshiu;* cu care din deosebitele sale pronunţări are să se scrie un cuvânt? A. Pumnul răspunde «cuvântul se scrie cum se pronunţă *după uzul general al limbei*». Dar aceasta nu înlătură greutatea. Căci îndată se naşte iarăş întrebarea: care este uzul general al limbei? Şi la aceasta trebue să răspundem: nici unul. O provincie întreagă zice *hier*, o altă provincie întreagă zice *şer,* etc. Aproape nici un cuvânt, afară

[1]) Restrângere, pe care fonetiştii, cel puţin şcoala din Bucovina, sunt cei dintâi a o primì. Este o datorie de dreptate să le constatăm aceasta îndată la începutul cercetării. Ceeace zicem dar noi aici despre restrângerea fonetismului, nu este o polemică în contra fonetiştilor (polemica vine mai târziu), ci numai o explicare şi deducţie a faptului pentru ceice nu sunt încă deprinşi cu această materie ; şi mărturisim, că nu am înţeles, pentru ce etimologiştii din Transilvania au combătut pe fonetişti tocmai în privinţa întinderii, zicându-le că sistemul fonetic, întrebuinţat absolut, ar desbină limba în dialecte, etc. — Nu se cade să combaţi pe un adversar în lucruri, pe care el nici nu le susţine.

de monosilabe, nu se pronunţă în acelaş fel de toţi Românii, prin urmare pentru mai nici un cuvânt nu există un uz general al limbei ca normativ al scrierii tutulor sonurilor. Şi ceeace este drept pentru Români, este drept pentru toate popoarele europene literate. Nici un popor nu scrie cum pronunţă şi nu pronunţă cum scrie, nici măcar în majoritate, necum în uzul general.

Care ar fi acum prima urmare a sistemului fonetic, dacă l-am aplicà în mod absolut, fără restricţiune (precum însă nu-l aplică nici fonetiştii)? Urmarea ar fi, că ne-am sparge limba în atâtea bucăţi, câte pronunţări provinciale se află în România, şi pe această cale am ajunge peste sute de ani la o desbinare completă a poporului, aşa încât Moldoveanul n'ar mai înţelege pe Muntean, Munteanul n'ar mai înţelege pe Bănăţean, etc., nici în vorbă nici în scris. Aceasta însă este o urmare *ad absurdum*, fiindcă scrierea din contră are între altele şi menirea de a întări unitatea naţională sau etnografică a unui popor, dar nu de a o frânge şi a o nimici.

Dar, cum am zis, observarea unităţii limbei nu atinge chiar esenţa sistemului fonetic: căci fonetismul este mai întâi de toate o întrebare alfabetică, iar nu o întrebare ortografică. Totul este, ca să se fixeze numai semnele grafice pentru sonurile elementare ale limbei, spre a se puteà scrie ceeace se vorbeşte. Dar dacă se vorbeşte bine sau rău şi cum trebue să se vorbească într'un mod unitar, aceasta nu priveşte alfabetul, ci trebue mai întâi să se hotărască în limba unui popor fie prin gramatişti, fie prin alţi literaţi ai săi, şi când un ţăran de lângă Bucureşti ar scrie *hier* în loc de *fier*, atunci ar comite o greşală nu în contra alfabetului, ci în contra vorbirii corecte.

Să atingem dar o altă greutate, care loveşte în chiar esenţa fonetismului: *greutatea generală de a exprimà sonurile prin litere.* Nici un alfabet din lume nu exprimă şi nu este în stare să exprime toate sonurile unei limbi. Limba franceză, care posede atâtea litere, accente, diftongi etc. nu exprimă nici pe departe toate sonurile sale. *A* în *madame* (pron. mae͡dae͡m) este altul decât acelaş *a* în *matin* (pron. mătin), altul în *mari* şi altul în *marais*. *E* este altul în *ballet* şi altul în *coquette*. Dar să luăm limba italiană, cea cu faimosul alfabet fonetic. Nici un Italian nu-ţi citeşte *pesca* (persică) ca *pesca* (pescărie), *torre* (a luà) ca *torre* (turn), de şi le scrie în mod identic. Aceleaşi litere, dar sonuri aşa de deosebite, încât prin deosebirea lor se simte deosebirea înţelesului. Să venim acum la limba latină, dela care luăm alfabetul. Câte sonuri exprimau Romanii prin o singură literă! Din pasagiul citat al lui Quintillian (XII, 10) s'a putut constatà, că noi astăzi din litere nu putem aveà nici o idee despre deosebitele nuanţe ale pronunţării latine. Un alt pasagiu caracteristic este în cartea I, cap. 4, unde zice Quintillian: «Se mai află un son mijlociu între *u* şi *i* (pentru care însă nu este literă), căci altfel pronunţăm noi *optimum* şi altfel *opimum*, şi în cuvântul *here* nu se aude nici *e* nici *i* deplin» etc.

Nu mai este de trebuinţă să mai aducem exemple şi din alte limbi, d. e. din cea engleză, care ne ar prezentà curioase ilustraţii de caricatură la teoria, că orce son trebue să aibă o literă şi orce literă un son deosebit. Ne mărginim a constatà faptul evident: că litera nu exprimă cu identitate sonul, ci numai *à peu près*.

Cauza acestei nepotriviri este cunoscuta impo-

sibilitate fiziologică de a substituì reprezentărilor unui sens reprezentările altui sens. Niciodată văzul nu poate suplinì auzul, sferele acestor două feluri de senzaţiuni nu sunt congruente.

Dar nici în limitele, în care s'ar puteà uşor exprimà prin semne văzute sonurile unei limbi, nu se primeşte şi nu este bine să se primească această exprimare în gradûl complet al posibilităţii. Căci nuanţele tutulor sonurilor unei limbi sunt aşà de numeroase, încât folosul ce s'ar naşte din completa lor scriere ar dispăreà în comparare cu greutatea de a cetì aceste semne. De aceea la nici o limbă nu s'a adoptat până acum această consecinţă a fonetismului absolut, ci a existat totdeauna o restrângere înţeleaptă a numărului literelor unui alfabet, restrângere provenită din dreaptă cumpănire între scrierea tutulor sonurilor importante şi între înleznirea de a le cetì apoi. Valoarea unui alfabet nu consistă dar, precum s'ar părea după fonetismul absolut, în numărul mai mare al literelor, ci în stricta lor subsumare sub unitatea gândirii şi uşurinţa percepţiunii, şi d. e., alfabetul vechiu albanez cu 52 de litere [1]) este barbar pe lângă cel latin cu 22.

Rezultatul acestor expuneri este, că fonetismul nu se poate aplicà ca principiu general sau ca regulativ absolut al scrierii unei limbi, ci ne sileşte îndată să-l restrângem, atât pentru a nu ne dezbinà literatura în dialecte, cât şi din cauza fireştei imposibilităţi de a exprimà toate impresiile auzului prin forme vizibile, cât şi înfine din cauza greutăţii de înţelegere a unui număr prea mare de asemenea forme. De aceea nimeni în Europa şi în special nimeni la Români, nici Pumnul nici alţii,

[1]) *V. Hahn*, Alban. Studien, I, pag. 280.

nu sunt fonetici cu toate consecinţele sistemului, ci numai fonetici *à peu près*, şi chiar cu un *à peu près* destul de depărtat dela punctul de plecare, căci o sumă de sonuri româneşti nu se exprimă de loc, (d. e. *ghin*, care nu este nici vin, nici ghin, ci ɣin; *fratghie*, nici frate, nici frache; *şhine*, nici cine, nici şine; *rea*, care nu se pronunţă re-a, ori cât de iute am împreună vocalele; asemenea *roată* nu se pronunţă numai prin diftongarea lui *o* şi *a*, căci atunci nu ar întâmpină străinii, mai ales Grecii, atâta greutate; *dzâc*, dialect moldov., care este departe de zic, etc.).

Nu este dar iertat unui om de ştiinţă să zică fără restricţiune: noi scriem, cum vorbim, sau: dacă auzim un son, să-l şi scriem, fiindcă multe se aud, ce nu se scriu, şi multe se aud, ce nu se pot scrie. Prin urmare rămâne constatat, că fonetismul nu este un normativ absolut al scrierii şi cu atât mai puţin principiul cel mai «simplu, natural şi uşor»; şi dacă ne încredinţăm lui exclusiv în speranţa unei direcţii sigure pe calea noastră grafică, la prima îndoială busola se dovedeşte a fi un fier brut fără spirit magnetic, şi cu toţii suntem siliţi să căutăm acum idea superioară, care hotărând marginile fonetismului să ne arate, câte litere trebue să aibă un alfabet, fiindcă nu le poate aveà toate şi ce formă exterioară trebue ele să aibă, ca să se primească de inteligenţă cu iuţeala corespunzătoare scopului.

I.

Câte litere trebue să aibă alfabetul român? Innainte de a dezlegà această întrebare, este bine să nu exagerăm greutatea cercetării impuse. Noi din norocire nu ne prezentăm pentru prima oară

înaintea acestei probleme, nu suntem întorşi înapoi spre munca seculară, prin care omenirea în vechime a descoperit fixarea alfabetică a sonului şi a ideei. Alfabetul îl avem: este alfabetul latin, necesar pentru noi din cauza arătată în partea întâi a disertaţiei de faţă. Tema noastră este dar numai să *aplicăm* alfabetul vechiu latin la limba nouă română. Prin aceasta cea mai mare parte a greutăţii este ridicată, fiindcă am câştigat regula (pe care o vom apără în partea următoare în contra etimologiştilor): pentru sonurile române, cărora le corespunde o literă latină, întrebuinţăm această literă.

Greutatea scrierii noastre, astfel mărginită, se află numai în privinţa neajunsului literelor latine. Numai acì se nasc întrebările, a căror deslegare ni se impune: care sonuri trebuesc însemnate prin litere şi prin ce fel de litere?

După ce am văzut, că fonetismul ca regulă mechanică nu ne dă nici o lămurire, vom trebuì să studiăm materia într'un mod mai întins, să o urmărim dela isvorul ei şi să o constatăm atât prin un şir de raţionări teoretice, cât şi prin proba istoriei, care a fost şi este scopul alfabetului, din ce cauză omenirea Europeană a părăsit scrierea pitorească şi hieroglifică şi a primit pretutindeni literele, şi prin urmare care este misiunea specială a literelor.

Orce scriere este o întrebuinţare de semne văzute, cu scop de a deşteptà prin ele certe gândiri. La început ea îşi îndeplineşte acest scop înfăţişând chiar icoanele obiectelor, a căror gândire vrea să o producă în cetitor. Probă hieroglifele. Când Egipteanul cel vechiu voià să zică *arbore*, desemnà sau sculptà deadreptul un arbore, când voià să zică *piramidă*, înfăţişà o piramidă, etc. Acest

fel de scriere se numeşte iconică, iar hieroglifele, care imitează deadreptul obiectele, se numesc chiriologice. Cel dintâi neajuns ce se simţì în scrierea iconică, fu neputinţa de a exprimà obiectele nesensibile, ideale, d. e. tăriă, curajul, etc.

Pentru aceste se făcù un pas mai departe în cultura grafică: se întrebuinţară icoane de obiecte materiale în înţeles simbolic pentru a exprimà obiecte ideale. Aşà leul ca hieroglifă simbolică însemnà la Egipteni curajul, albina însemnà ascultarea supuşilor, etc.

Trecerea dela însemnarea simplă iconică («chiriologică») spre cea simbolică este naturală logicei omeneşti şi nu se află numai la Egipteni, ci d. e. şi la vechii locuitori din Mexico, cari poate nu au stat în legătură intimă cu Egiptul. Al. Humboldt în *Vues des Cordillières et Monuments des peuples indigènes de l'Amérique* ne arată, că în scrierea iconică a Mexicanilor *direcţia* mişcării se exprimà prin urme de picior, *rangul* regilor şi al preoţilor prin îmbrăcăminte şi colori, *nobilimea* persoanelor prin lungimea nasului, etc.

Un exemplu nou foarte interesant şi totdeodată autentic pentru scrierea pitorească-simbolică este petiţia ce au adresat-o câţiva capi ai seminţiei Indienilor selbatici «Cipive» Prezidentului Statelor-Unite din America în anul 1849. Petiţia, scrisă pe coajă de mesteacăn, aveà de scop să arate voinţa acestor Indieni de a se civilizà şi de a se aşezà lângă lacurile mici pe teritoriul Statelor-Unite. Această idee a lor este înfăţişată în următorul mod: pe coaje sunt mai întâi desemnate 7 figuri de animale deosebite; fiecare corespunde numelui unei ginţi de Indieni şi îi ţine loc de pajură («totem»). Din ochiul animalului celui mai înaintat sunt trase 6 linii spre ochii celorlalte animale, pentru a sim-

bolizà egalitatea intenţiilor. In fiecare din animale colorate după natură se mai află desemnată câte o inimă roşie şi toate inimele sunt iarăş împreunate cu câte o linie pentru a arătà unitatea simţimintelor. Din ochiul celui dintâi animal mai purced două linii, una înainte pentru a arătà direcţia călătoriei, alta îndărăt peste capetele animalelor spre patru lacuri mici (desemnate sub animalul cel din urmă şi colorate în albastru) pentru a arătà regiunea, unde voiau Indienii să-şi fixeze locuinţa lor. Pe o altă scoarţă de mesteacăn a aceleiaş petiţii sunt desemnaţi mai mulţi vulturi, dintre care cel mai din faţă prin lungimea ciocului său arată pe căpitanul misiunii. Inaintea lui se află reprezentat Prezidentul Statelor-Unite în locuinţa sa oficială din Washington. Ochiul său este unit printr'o linie cu ochiul căpitanului indian şi amândoi îşi dau mâna în semn de amiciţie. Sub vulturi sunt desemnate trei case mici, simbolul aşezării în locuinţe fixe ca opoziţie cu viaţa nestatornică de mai nainte [1]).

Adesea asemenea simbolizări sunt foarte depărtate de legătura naturală, cel puţin după înţelegerea modernă, între obiectul ideal şi cel material, prin care se exprimă. La Egipteni penele ca hieroglifă simbolică însemnează ura, lăcusta însemnează pietatea iniţiată în misterele divine; dreptatea se exprimă prin pană de păun, slăbiciunea spiritului, care se pleacă altora, prin o scoică, în care şade un rac etc. [2]). De aci lipsă de precizie în arătările hieroglifice şi divergenţe de opinii în privinţa înţelesului lor, nu numai în timpurile mo-

[1]) Schoolcraft, Historical and statistical information of the Indian Tribs of the United States. Citat in Steinthal, Entwicklung der Schrift, pag. 64, 65.

[2]) W. v. Humboldt VI, 457.

derne, ci şi în antichitate. Diodor Siculul d. e. ne spune (I, 48), că în monumetul regelui Osimandias pe păretele dintâi se vedeà desemnat acest rege la asediul unui zid înconjurat de un râu, şi anume luptându-se, însoţit de un leu, în contra unor adversari, dar că o parte a interpreţilor acestui monument erau de părere să se înţeleagă sub hieroglifa leului un leu adevărat, pe care l-ar fi domesticit regele şi care apoi i-ar fi ajutat în războiu, pe când alţii credeau, că sub hieroglifa leului trebue să se înţeleagă dispoziţia energică şi arogantă a regelui.

Dela sine se înţelege, că prima confuzie în astfel de scriere se va naşte din îndoiala, dacă obiectul desemnat trebue luat în înţelesul său natural sau în înţelesul simbolic ca reprezentare a unei gândiri nemateriale. D. e. dacă leul arată tăria, cum să se arate animalul leu? — Egiptenii ajunseseră până acolo, încât simbolizau şi obiectele materiale prin alte semne, fiindcă reproducerea lor naturală aveà înţelesul stabilit de a simbolizà substantive ideale. Urmarea a fost, că adevărata scriere hieroglifică erà înţeleasă numai de preoţi prin tradiţie secretă dela părinţi. (Diod. Sicul, III. 3).

Este însă o clasă de lucruri, pentru a căror exprimare arta grafică trebuià să facă un progres şi mai mare în abstracţiune, şi aceste sunt numele proprii. Deosebirea lor consistă în aceea, că toată natura le e conţinută în son. Necesitatea de a exprimà numele proprii a silit dar pe Egipteni *s-simbolizeze sonurile*, şi de când cu descoperireà pietrei dela Rosetta şi în urma ingenioasei dea monstrări a lui Champollion (junior) se ştie, că Egiptenii, pe lângă hieroglifele chiriologice şi cele simbolice, aveau şi *hieroglife fonetice,* prin care se află d. e. exprimate numele Ptolomeu, Cleopatra,

etc., corespunzând fiecărui son, cel puţin fiecării consonante, un semn deosebit [1]).

Insă această scriere egipteană erà o urmare a aceleiaş direcţii, care se manifestase şi în hieroglifele figurative şi simbolice: adecă de a exprimà obiectul fie deadreptul fie prin simbol, şi prin urmare rămâneà radical deosebită de alfabet. Căci unde e vorba să se scrie un nume propriu *ca nume* şi nu ca persoană reală, acolo obiectul scrierii e însuş sonul, şi prin urmare tot numai reproducerea lucrului silise pe Egipteni să introducă hieroglifele fonetice, or cât de mare a fost întinderea, ce le-au dat-o mai târziu.

Cu un cuvânt resumător: *hieroglifele erau o scriere obiectivă.*

De aci însă se vede, că o lume întreagă de gândiri nu se puteau întrupà prin semnele egiptene: ideile noastre subiective asupra obiectelor. Să lămurim aceasta mai întâi prin câteva exemple populare. Când vorbim de obiectul material *masă*, ne putem exprimà prin însuşiri ale lui, şi zicem d. e. o masă aurită, o masă mare, o masă colorată, etc. Acestea erau exprimabile prin hieroglife. Ne mai putem însă exprimà prin cuvinte subiective ale impresiei noastre: d. e. ce mai masă! sau mescioară, sau din contră măsoaie. Cum s'ar fi însemnat prin hieroglife expresiile din urmă? Foarte cu greu; căci hieroglifa acolo unde zic eu mescioară, mi-ar fi putut numai desemnà o masă mică lângă o persoană mai mare. Insă este vederat, că alta este o masă mică, şi alta o mescioară sau o măsuţă. Inţelesul propriu al cuvintelor măsoaie şi mescioară

[1]) După Champollion, cunoştinţa noastră despre limba şi scrierea egipteană s'a înavuţit mai ales prin cercetările lui Lepsius şi lui Brugsch. Brugsch a publicat în 1872 un registru de hieroglife cu valoare fonetică în număr de 600.

nu este de a arătà atât mărimea relativă a obiectului, cât din contră impresia mea subiectivă de plăcere sau neplăcere la vederea acestei mărimi.

Să luăm alt exemplu mai important. să privim multele cuvinte, care toate însemnează aproape acelaş lucru. Despre o câmpie pot zice că este plăcută, însă pot zice prin gradaţiune că este frumoasă, sau sublimă, sau admirabilă, sau încântătoare, etc., etc., pot în fine întrebuinţà la or ce obiect marea sumă de calităţi, care se refer la impresia mea subiectivă despre acel obiect.

Toate aceste erau şi remâneau neexprimabile sau cel puţin foarte greu exprimabile prin hieroglife.

Insă aci s'ar puteà întâmpinà, că de şi asemenea impresii individuale şi expresii gradate au importanţa lor, totuş ele nu sunt aşa de esenţiale, încât să devie semnul caracteristic al artei grafice şi să o sileascâ pe aceasta la o schimbare radicală numai din cauza lor.

De aceea punctul principal, unde se arată firea mărginită a hieroglifelor şi neputinţa lor de a se întinde şi la popoarele de cultură europeană, ne pare că rezultă mai bine din următoarea analiză:

Inteligenţa mai cultă a omenirii, în deosebi a popoarelor indo-europene, are un mijloc admirabil de a se susţineà la o înălţime dobândită şi de a păşì dela ea mai departe: este împreunarea repede a mai multor idei într'un singur act al cugetării. Fără deprinderea acestei însuşiri suma crescândă a cunoştinţelor adunate de oameni ar covârşì perceperea lor, şi generaţiile mai nouă în viaţa lor totdeauna prea scurtă s'ar aflà în neputinţa de a cunoaşte, de a întrebuinţà şi de a îmmulţì comoara intelectuală, lăsată de secolii precedenţi.

Cum se întâmplă şi ce însemnătate are acel proces psihologic al împreunării grabnice pentru

formarea gândirilor abstracte numite *noţiuni*, vom explică ceva mai pe larg în partea a patra a disertaţiunii de faţă. Pentru cercetarea neajunsului hieroglifelor va fi destul să ne mărginim la privirea unui singur element, la analizarea *formei gramaticale* în exprimarea cugetării, în deosebi a *flecţiunilor*. Or ce limbă arică posedă un şir de forme ale gândirii, care în modul cel mai intensiv rezumă în sine o clasificare fundamentală a lucrurilor în privinţa acţiunii, a timpului, a modului, a numărului, a persoanei, a genului lor, etc., şi anume le rezumă într'un singur act al gândirii şi, conform lui, într'un singur cuvânt.

Când Românul zice d. e. *atinşilor*, exprimă prin acest cuvânt următoarele gândiri felurite: 1. idea acţiunii de a atinge — verb; 2. idea, că această acţiune este aplicată de altcineva asupra persoanelor despre care vorbeşte — forma pasivă; 3. idea, că acea atingere s'a întâmplat într'un timp trecut — perfectul; 4. idea, că această acţiune suferită a devenit o însuşire a persoanelor — participiul; 5. idea, că atingerea a lovit mai multe persoane — pluralul; 6. idea, că aceste persoane sunt de sexul bărbătesc — genul; 7. idea, că cineva se adresează la ele acum — vocativul.

Aceste şapte idei sunt exprimate prin faptul, că la rădăcina cuvântului *atingere* s'a adăogat forma flecţionară — *şilor*, şi astfel în simplul cuvânt *atinşilor* se concentrează o sumă de idei fundamentale asupra modului, timpului, formei, genului, numărului, cazului acelui obiect al gândirii, idei percepute într'o singură lucrare a inteligenţei noastre. In aceasta se rezumă aşa numita analiză gramaticală a unei limbi, forma logică a cuvintelor ajunse la un grad mai înalt al dezvoltării lor.

Ce ar puteà să facă hieroglifele pentru a exprimà

o asemenea operaţiune a inteligenţei omeneşti? Ele ar începe să desemneze, când în mod chiriologic sau figurativ, când în mod simbolic, fiecare idee în parte coprinsă în acea sinteză intelectuală! Ele ne-ar dà (ca şi sinogramele Chinezilor) un desemn pentru acţiunea atingerii, un desemn alăturea pentru a arătà pasivitatea persoanelor în chestie, un desemn pentru idea trecutului, un amănunt al desemnului pentru genul bărbătesc, un desemn pentru alocuţiune, etc., ne-ar dà, cu alte cuvinte, o descompunere analitică şi întârziată în locul concentrării sintetice produse în minte cu iuţeala fulgerului.

Dar atunci când Egipteanul exprimă prin şapte desemnuri deosebite, fiecare cu înţelesul său propriu, o împreunare de şapte idei, ce trebuesc să fie îmbrăţişate într'un singur act al înţelegerii, şi-a întârziat de şapte ori gândirea şi ne-a explicat chiar numai din forma scrierii sale, unde-i este marginea primitivă a dezvoltării intelectuale şi pentru ce toată cultura sa, orcât de măreaţă ar fi fost, nu s'a putut întrupà în forma unui progres nesfârşit, ci — asemenea stagnaţiunii chinezeşti — a rămas amorţită la un grad hotărît peste care nu a fost în stare să treacă.

Revenind acum la obiectul principal, a cărui exprimare trebuià să fie cerută dela o scriere mai perfectă, vom zice: toate flecţiunile, gen, număr, caz, persoană, timp, mod, comparaţii, superlativ, radical, derivat, diminutiv, augmentativ... sunt o sumă de modificări unificate în acelaş cuvânt spre a exprimà într'o formă din ce în ce mai adecvată minunata lume de impresii interioare deosebite, cu care împodobeşte şi înviază subiectul simpla percepere a lucrurilor externe, în unul şi acelaş act al gândirii sale. Pentru toate aceste, pentru acest microcosm ideal înflorit în mijlocul realităţii obiectelor —

scrierea egipteană erà mută, semnele lor erau în princip şi în aplicare imposibile.

Deaceea la popoare cu o mai puternică dezvoltare intelectuală nu s'a putut introduce hieroglifele în nici un mod; ci din capul locului trebuià să se schimbe sistemul de a marcà gândirile în mod vizibil. Pentru Fenicieni, pentru Greci, pentru Romani nu stà importanţa în arătarea brută a obiectelor, ci erà vorba să se arate feluritele lor idei despre aceste obiecte şi împreunarea lor intensivă într'o grabnică cugetare. Însă aceste idei şi împreunări sunt întrupate în cuvinte şi infinita lor varietate este arătată prin modificările sonurilor şi terminărilor, adică în parte prin flecţiuni. Astfel scrierea lor a trebuit să se adapteze sonurilor, şi pentru a corespunde mobilităţii cuvintelor în flecţiuni, a trebuit să fie compusă din elemente mobile şi strămutabile după libera impulsiune a ideei ce aveau să o realizeze. Iacă aci necesitatea intelectuală a alfabetului, care, în opoziţie radicală cu hieroglifele egiptene, se poate numì o scriere subiectivă.

Prin urmare la întrebarea noastră despre scopul scrierii în deobşte şi al literelor în deosebi, constatăm următorul răspuns dobândit din cercetarea de până acum: Scrierea trebue să înfăţişeze pe cât se poate de bine ideile. Dar ideile nu coprind numai obiecte, ci şi relaţiuni între ele. Câteva relaţiuni fundamentale le stabileşte inteligenţa popoarelor mai înaintate la toate obiectele însemnate ale cugetării ei şi le întrupează într'un singur act al gândirii. De aceea hieroglifele şi scrierea ideografică au putut corespunde numai popoarelor cu limbi primitive monosilabe (fără gramatică proprie), dar au trebuit să fie părăsite de popoarele indo-europene cu limbi flecţionare.

La aceste popoare atât ideile cât şi relaţiunile lor întrupate într'un singur act al gândirii sunt perfect exprimate în limbă cu gramatica ei. De aceea scrierea la ei a început să arate obiectele nu deadreptul, ci prin *cuvintele* cu care sunt însemnate, şi a ajuns să oglindească natura logică a limbei, iar nu natura sensibilă a obiectelor. Insă limba se compune din sonuri organice (articulate). Aceste trebuiau dar însemnate în scris. Sonurile fiind mobile pentru a arătà mobilitatea raporturilor împreunate într'o singură gândire (flecţiuni de declinare, conjugare, gen, număr, persoană, timp, mod, adică: gramatica limbei), şi semnele lor au trebuit să devie mobile şi astfel s'au produs literele sau alfabetul.

Intrucât dar scrierea este «imaginea fidelă» a sonurilor? Intrucât sonurile sunt imaginea fidelă a ideilor şi a raporturilor lor. Dar întrucât s'ar aflà sonuri, care, departe de a exprimà curat ideile şi relaţiunile, sunt numai nuanţe confuze ale pronunţării, va să zică nu un element ideal, ci numai un produs fiziologic al limbagiului sau o deprindere materială a urechei, într'atât scrierea le va alungà dela sine ca pe nişte lucruri străine şi afară din misiunea ei seculară.

Prin urmare bunătatea unui alfabet nu se poate judecà din cătăţimea sonurilor, pentru care există în el litere deosebite. Căci scopul final al scrierii nu este, ca la notele muzicale, sunetul, ci înţelesul, şi acestui înţeles trebue să i se supună absolut numărul şi forma literelor.

Geniala descoperire a alfabetului propriu din partea Semiţilor, în deosebire de hieroglifele fonetice ale Egiptenilor, se caracterizează de îndată în natura ei intelectuală prin restrângerea sonurilor exprimate în scris: cu 22 de litere se pun

Fenicienii din Asia în fruntea culturei europene. Criteriul alfabetului este dar acesta: litere numai pentru atâtea sonuri, câte sunt neapărat trebuincioase spre deosebirea înţelesului cuvintelor, adică a radicalelor şi a formelor flecţionare!

Literele sunt astfel semne esenţial logice şi nu simplu fonetice, şi pe lângă cele 22 semne primitive ale alfabetului semitic, este, cum am zis, barbar alfabetul albanez cu 52 de litere şi sunt afară din orce înţelegere a naturei proprie unui alfabet nenumăratele sinograme de clasa a VI-a în scrierea chineză şi cele 600 de hieroglife fonetice, pe care ni-le explică ultimii Egiptologi.

Aplicând acum la stabilirea alfabetului nostru român lumina dobândită din cercetările precedente, ne vom aduce aminte, că — după ce am primit 21 litere din alfabetul latin corespunzătoare la 23 sonuri române — greutatea se reduce la exprimarea grafică a celorlalte sonuri, cărora nu pare să le corespundă nici o literă latină.

Intrebarea este dar: care din sonurile româneşti, cărora nu le corespunde o literă latină, trebuesc exprimate, descoperindu-li-se o nouă însemnare? Cercetarea noastră de mai sus ne dă următorul răspuns: să analizăm, care din ele au dobândit în limba noastră misiunea de a deosebì ideile în cuvintele radicale sau de a exprimà raporturile flecţionare între ele, cu alte cuvinte: care sunt sonuri logice, iar nu numai producte brute ale gâtlejului nostru? bine ştiind, că nu ar fi o perfecţionare, ci o confundare, dacă am introduce prea multe litere.

Sonuri nouă româneşti, pentru care alfabetul latin nu are litere aparte, sunt între altele: ъ, *î*, ш, щ, *tghe, she, ţie*, etc. Ne vom întrebà la fiecare, dacă are importanţă logică sau gramaticală? Dacă

o are, sonul se va însemnà. Dacă nu o are, sonul nu se va însemnà.

Sonul ъ are în limba noastră misiunea logică: 1. de a marcà timpurile în conjugarea I la persoana a treia în opoziţie cu *a*; d. e.: mutà — imperfect, mută — perfect; 2. de a însemnà deosebirea între substantivele feminine articulate şi nearticulate, d. e.: lună, luna; 3. de a umbrì vocala fără son, făcând astfel limba îndoit de lămurită în flecţiunile ei *(laudă, lăudă; cai, căi)*. Prin urmare sonul ъ trebue însemnat în scrierea română.

Sonurile *ş, ţ*, au importanţa gramaticală de a contribuì la marcarea numerilor şi a persoanelor, şi cât este de necesară această misiune a lor pe lângă vocalele finale cu acelaş scop, vom arătà mai jos în critica etimologismului.

Toate celelalte sonuri din vorbirea românească nu au nici o importanţă logică în starea actuală a limbii; nu vom însemnà dar prin litere nouă pe *thge, she, ɣie, î*, etc.

Aceasta este concluzia firească din premisele precedente.

Insă pe când celelalte puncturi ale concluziei se primesc de fonetişti, în privinţa lui *î* se vede o mare rezistenţă. Argumentele acestei rezistenţe nu ne par de natură a răsturnà o urmare firească a principiului intelectual, a cărui introducere o propunem în scrierea noastră. Am constatat că *î* nu are importanţă gramaticală în limba română, el este numai o nuanţă de umbrire mai adâncă decât ъ, după legea aflării arătată mai sus. Pentru ce dar să se deosebească în scris? Atunci am trebuì să deosebim şi toate celelalte sonuri dialectice ale limbii. Noi ne-am mirà de alte popoare, când ar comite o asemenea exagerare de fonetism. Germanii pronunţă adese un ъ când au pe *e* final

cu *n* sau *r*; *Mutter* nu se citeşte *Mutter*, ci deadreptul *Mutъr*, etc. Cu toate aceste nici unui German nu i-a trecut încă prin cap să pue acolo vreun semn aparte, şi aceasta din cauză că acel ъ, de şi întrebuinţat de toţi şi admis ca o particularitate a pronunţării germane, totuş nu este de cât o umbrire a lui *e* fără importanţă logică pentru limbă. Asemenea la *st* şi *sp*, care uneori se cetesc *st* şi *sp*, iar alte ori *şt* şi *şp*. Tot aşa de puţin însemnează Francezii nazalul lor înainte de *n* şi *m*; pentru *pronunţare* nazalul constitue o particularitate esenţială a limbii franceze, dar de scris nimeni nu-l scrie.

Ei bine, sonul *î* este aproape în aceeaş situaţie la Români. Fonetiştii moderni îi dau o importanţă, care nu este naturală limbii noastre. Cu mai mult bun simţ a păşit lexiconul dela Buda pe calea contrară şi ne-a arătat restricţiunea lui. «Mai este de observat», zice § 6 din faimosul tractat de ortografie compus de Petru Maior, «că Românii din Dacia lui Aurelian nu întrebuinţează niciodată sonul *î*, ci numai ъ, ei nu zic *mîni* ca Românii din Dacia veche, ci *mъni*; şi uşor s'ar puteà desvăţà şi Românii din Dacia veche de acest son (?). Atâà cel puţin este sigur, că mulţi, de şi îl pronunţă, nu-l scriu niciodată, ci întrebuinţează totdeauna litera ъ şi pentru *î*. În manuscriptele vechi nu se vede nicăeri *î*, ci numai ъ. Imi aduc chiar aminte că am auzit în copilăria mea vorbind oameni bătrâni, din a căror gură nu se auzeà niciodată *î*». (*Animadvertendum venit, Valachos Aurelianœ Daciœ nunquam uti sono* î, *sed solum* ъ, *e. g. illi non dicunt* mîni *manus, uti Valachi veteris Daciœ, sed* mъni. *Facile dediscere possent etiam Valachi veteris Daciœ sonum* î. *Certo multi, etiamsi in ore habeant illum sonum, nunquam tamen scribunt* î, *sed etiam pro eo*

utuntur litera ъ. *Ac* [1]) *in manuscriptis nunquam est videre* î, *sed solum* ъ. *Quin memini, me adolescentem in mea patria audivisse senes loquentes in quorum ore nunquam resonabat* î, *sed pro eo quoque sonum* ъ *edebant.* Lexic. Bud. 1826, *Orthogr. rom.* [2]).

Prin urmare argumentele, cu care susţine A. Pumnul [3]) litera *î*, nu ne par destul de tari. Iacă aceste argumente: 1. «*î* este o particularitate esenţială a limbei române». Fie, dar aceasta nu probează nimic pentru scris. Şi nazalul este particularitate a limbei franceze, şi *şp* şi *şt* sunt particularităţi ale limbei germane; toţi le pronunţă, dar nimeni nu le scrie. Noi nu zicem, că nu trebue să se audă sonul *î:* cine vrea, să-l tot pronunţe. Dar zicem, că nu este raţional să se scrie cu un semn deosebit, şi aceasta este cu totul altceva. — Alţi fonetişti pentru a ne arătà însemnătatea lui *î*, îl găsesc şi în limba latină, după cum am văzut mai sus. Dar acesta e un argument în defavoarea scrierii lui. Dacă Romanii l-au avut în pronunţare şi totuş n'au introdus nici o literă pentru a-l scrie, să facem şi noi ca ei. 2. «Lipsind *î*, s'ar naşte îndoială asupra înţelesului foarte multor cuvinte ce se disting numai prin diferenţa sonurilor ъ şi *î*». Aceasta ar fi mai grav, dacă ar fi adevărat. Insă ne pare că Pumnul exagerează: nu sunt foarte multe cuvinte, ci foarte puţine. Căci din cele arătate de Pumnul câteva sunt aşa de rare, încât pentru ele nu se va ivì niciodată ocazia de a fi confundate, d. e. *mînos* (care are mâni mari) şi *mъnos* (plin de mană): *rînişoară* (o bancă mică

[1]) După cum se vede, latinitatea autorului nu erà prea conştiincioasă. *Ac* nu trebue să steà înaintea unui cuvânt, care începe cu o vocală.

[2]) Probe despre confundarea lui *î* cu ъ în manuscriptele vechi vezi în Cipariu, *Analecte literarie* (Blaj, 1858).

[3]) L. c. pag. 26.

de iarbă) şi *rънişоară* (? o rană mică), *rîmuşoară* şi *rъmuşoară* — şi alte asemenea diferenţieri de diminutive neîntrebuinţate. Dacă *î* nu are altă treabă decât să deosebească înţelesul acestor cuvinte, atunci ar puteà dispăreà fără nici o daună şi din limba românească, necum din scriere. Rămân însă vre-o două trei exemple mai serioase. *Rîu* şi *rъu*, *vîr* şi *vъr* se deosebesc în adevăr numai prin *ъ* şi *î*. Aici răspundem, că numai două, trei cazuri nu probează nimic pentru stabilirea unui alfabet; asemenea confundări sunt neapărate în orce scriere şi nu au mult neajuns practic, pe cât timp sunt mărginite la cazuri izolate.

Singurul argument serios în favoarea însemnării deosebite a lui *î* ne pare aflarea lui în formele gerundiale ale conjugării noastre: aflând, zicând, etc. Aici tocmai este o chestie de controversă. Dacă *î* şi în acest caz este numai o nuanţă de umbrire a lui *ъ*, nu i se poate încă atribuì o valoare proprie gramaticală. Dacă însă este un son propriu şi caracteristic, trebue să i se atribue o valoare gramaticală şi o însemnare grafică deosebită.

De altminteri punctul principal, asupra căruia insistăm, este numai principiul intelectual al scrierii în genere şi urmarea, că orce nouă stabilire de alfabet în limbele indo-europene să-l păzească; iar cât pentru *î*, aşteptăm să-l vedem mai bine susţinut de vreun fonetist ştiinţific sau cel puţin primit într'un mod mai general de scriitori.

Tot deodată însă punem aci principiul pentru viitor: în ziua, în care *î* sau unul din sonurile respinse acum din marcarea grafică, va câştigà importanţă logică în limba noastră, adecă va arătà deosebirea înţelesului mai multor radicale sau deosebirea flecţionară a timpurilor, persoanelor, a ge-

nului, a numerilor sau a cazurilor, în acea zi sonul cel nou a câştigat rangul unui son logic şi trebue să aibă o literă aparte.

La aceste scrise în ediţiile anterioare, adăogam în ediţia dela 1893, că menţionata controversă se hotărîse din ce în ce mai mult prin uzul general în favoarea însemnării deosebite a lui *î* şi că am trebuit să ne supunem şi noi acestui uz. Acum — 1908 — *î* se află scris şi în noua ortografie a Academiei Române cu semnele lui proprii, toţi autorii fără excepţie îl deosebesc de ъ şi prin urmare controversa discutată la 1866 nu mai există [1]).

Rezumând critica noastră în contra fonetismului şi răspunsul la întrebarea ce ne-a ocupat în această parte a cercetărilor, conchidem:

Fonetismul nu este un *principiu fundamental* al scrierii, ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care este intelectul. Este dar falsă orce formulare a regulei fonetice exprimată în mod absolut, precum se află la Pumnul (Gram. pag. 28): «scrierea nu este *nimica alta* decât o icoană fidelă şi văzută a sonurilor», şi sunt false şi consecinţele grafice trase din această formulare. Din contră scrierea este mai întâi de toate comunicare a ideilor noastre cu relaţiile lor, pe când pentru fixarea numai a sonurilor se descoperiseră hieroglifele fonetice, părăsite de Europeni, şi se întrebuinţează încă astăzi notele muzicale. Fără îndoială scrierea va fi în cea mai mare parte a ei fonetică, dar nu pentru a exprimà sonul în sine, ci numai întru cât şi sonul exprimă idea şi este

[1]) Din literatura română mai nouă vezi asupra lui ъ şi î: *Etymologicum Magnum Romaniae* de B. P. Hasdeu, lit. ă (tom. II, fasc. 4, 1892). Asupra pronunţării literelor latine: cercetările prof. Pilţia în anuarele gimnaziului român din Braşov de pe la 1892 încoace. Asupra fonetismului român: «Incercări în vocalismul limbei române» de Alesiu Viciu, profesor (Blaj, 1893).

cea dintâi încorporare a ei. Aceasta este dependenţa raţională a regulei fonetice dela principiul logic în scrierea limbei.

De aceea alfabetul român, pe lângă cele 21 litere luate dela Romani, mai are trebuinţă numai de 3 semne pentru sonurile ъ, ш, ц, fie şi de un al patrulea pentru î. Iar celelalte sonuri, *dz*, *she*, *ghĭe*, *ŭ* scurt, *ĭ* scurt, nu cer litere deosebite, nefiind sonuri cu însemnare intelectuală sau flecţionară.

II.

Prin ce fel de litere trebue să exprimăm sonurile ъ, ш, ц,? Scrierea română de până acum ne-a dat atâtea răspunsuri felurite la această întrebare, încât greutatea nu este de a introduce de acum înainte vreun semn nou pentru sonurile, de care ne ocupăm, ci de a află criteriul, după care să judecăm valoarea celor introduse şi să ne putem pronunţà pentru unele, combătând pe altele.

Cele mai multe gazete şi cărţi române din Austria, după iniţiativa luată de eminentul filolog Cipariu, al cărui etimologism ne încercăm să-l combatem în partea din urmă a cercetărilor de faţă, nu admit pentru sonurile ъ, ш şi ц vreo însemnare statornică în toate cazurile, ci le exprimă prin literele *a*, *e*, *s*, *t*, fără alt semn, dând câteva regule pentru citirea lor şi însemnând numai excepţiile. Aşa *Transilvania*. foaia asociaţiei Transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român, scrie (No. 11, An. VI):

> Trufi'a Sultanului s'a simtitu vetamata prin impregiurarea cà nu potea se'si implinésca poft'a de a pune man'a pe Bracoviciu... Serbii erau trantiti... Asiá ei inaintandu cu fervóre în urm'a Turciloru dein avangarda...

Cum se vede din acest exemplu, ъ, ц şi ш nu sunt însemnate deosebit. *A* final, când este articol, se deosebeşte prin apostroful pus înainte *(trufi'a)*, nearticulat devine ъ şi nu se mai deosebeşte *(avangarda)*, uneori ъ şi *a* se însemnează prin accent *(cà asiá)*, dealtminteri trebue să vie în ajutor regula accentuării: *a* şi *e* accentuate se citesc *a* şi *e*, iar neaccentuate ъ *(vetamata)*. In *trantiti* nu se deosebeşte, cari din aceşti doi *t* este ц şi care *t*. Rămâne să ştim, că *de regulă* (dar am văzut neregularitatea mai sus) *t* şi *s* înainte de *i* în forme flecţionare se citesc ц şi ш. Inaintea lui *i* urmat de o altă vocală *t* şi *s* se citesc asemenea ц şi ш. De aceea se intercalează uneori *i* pentru a produce această înmuiare. Se scrie *asia* pentru a se ceti *aşà*.

Argumentele aduse în favoarea acestei scrieri nu ne par temeinice şi noi suntem siliţi să o respingem ca pe una ce nu îndeplineşte misiunea principală a alfabetului, fiindcă nu însemnează prin litere deosebite sonurile flecţionare.

Şi aici nu ni se poate răspunde, că ea este cea mai apropiată de alfabetul latin, care asemenea nu aveà litere deosebite pentru ъ, ц şi ш. Căci dacă alfabetul latin nu aveà vreo literă pentru aceste sonuri, cauza este tocmai, că limba latină nu le aveà ca sonuri distinctive ale flecţiunilor sale sau poate nu le aveà de loc. Limba română însă, care le are în această însuşire caracteristică, trebue să ceară delà alfabet însemnarea lor.

Iar dacă este vorba să păstrăm numai scrierea latină, atunci adversarii noştri nu ar trebui să întrebuinţeze nici accentele grav, acut şi circumflex pentru deosebirile sonurilor ъ şi *a*, căci Romanii nu aveau nici aceste accente. Şi dacă totuş introducem asemenea semne neobişnuite în

scrierea romană (acel *apex* citat din câteva inscripţii nu are a face cu obiectul nostru), atunci e mai raţional să introducem semne anume destinate pentru exprimarea cea mai lămurită a flecţiunilor.

Dar, ni se va zice, scrierea Cipariană nu nimiceşte deosebirea sonurilor *a* şi ъ, *s* şi ш, etc.; ea numai nu le însemnează prin semne statornice, dealtminteri ne dă regule, după care să ştim în în fiecare caz, dacă litera *a* trebue să fie citită *a* sau ъ, etc.

La aceasta răspundem: în starea limbei române de astăzi, precum am văzut, tranziţia sonurilor primitive *a, e, t, s* în ъ, ц, ш nu este fixată într'un mod regulat şi universal, precum este aceea a lui *c* şi *g* înainte de *e* şi *i*. Prin urmare o regulă simplă şi unică nu se poate încă dà pentru aceste cazuri. Se va puteà numai aflà (Pumnul şi Mussafia ne-au arătat-o) un şir de regule pentru pronunţarea nouelor sonuri, paralel cu cari vor merge o sumă de excepţii. Ce e drept, gramatica ne poate învăţà toate aceste regule şi astfel putem ajunge, după oarecare reflecţie, să ne aducem aminte la vederea literei *a*, dacă după cutare sau cutare regulă trebue să o citim *a* sau ъ. Insă tocmai această îngreuiare a cetirii, fie ea orcât de mică, este deadreptul contrarie adevăratei meniri a scrierii. Căci lucrarea mijlocitoare a literelor de a deşteptà prin văz amintirea sunetului cuvintelor spre a ajunge la gândirea înţelesului lor, cere cu necesitate forma cea mai lămurită pentru ochi şi dela sine completă, spre a fi pricepută cu cea mai mare iuţeală. Litera în sine, întrucât este un lucru văzut, nu are pentru mintea mea nici o valoare, ci are valoare numai întrucât îmi deşteaptă înţelesul. Noi înţelegem mai întâi şi apoi vorbim,

noi vorbim mai întâi şi apoi scriem, însă nu vorbim şi nu scriem decât pentru a înţelege şi anume pentru a înţelege nu vreo regulă ortografică sau gramaticală, când nu este ea obiectul gândirii, ci exclusiv numai obiectul acestei gândiri.

Prin urmare timpul, ce mi-l ocupă simpla vedere a scrisoarei şi amintirea deosebitelor regule gramaticale pentru cetirea ei, este un timp pierdut. Litera nu are altă treabă decât să mă conducă pe cât se poate de iute afară din sine spre auz şi înţeles, şi este vederat că în proporţia, în care mă va ocupà mai mult litera ca semn văzut, în aceeaş proporţie îmi voi fi întârziat mai mult scopul scrierii, adecă înţelegerea, şi idea comunicată prin scris se va află mai împiedicată şi mai înlănţuită în elementul străin firii sale, în care a strămutat-o trebuinţa de sensibilitate a oamenilor.

Într'atât se încheie întâmpinarea noastră din principiu în contra acestui fel de scriere. Iar în contra deosebitelor deprinderi ortografice, ce se văd la mulţi scriitori cu acest sistem, ar fi alte observări de făcut.

D. e. intercalarea lui *i* după *t* pentru a-l face ц nu este logică; *i* numai atunci s'ar puteà întrebuinţà pentru însemnarea lui ц, când ar fi o regulă constantă a limbei noastre, că *t* înainte de *i* urmat de altă vocală se citeşte ц. Dar tocmai aceasta nu este. Am arătat în paginele precedente exemple contrarii: *hârtie, argintie, grat-ie,* etc. Prin urmare dacă *t* acolo, unde se află înainte de *i* cu o vocală, nu se citeşte ц, la ce ne-ar folosì pentru citirea lui ц intercalarea lui *i* acolo, unde nu se află? D. e. dacă vreau să scriu cuvântul *braţe* şi-l scriu *bratie*, tot nu ştiu încă, dacă am să-l citesc *braце* sau *brat-i-e.* Vice-versa naşte altă greutate: dacă ni se dă regula de a citì pe *t* înainte de *i*

cu o vocală că ц, ce vom face cu cuvintele, unde în acest caz trebue totuş să se citească *t?* Pentru excepţia lor este de inventat un nou semn, altfel în loc de *grat-i-a hârt-i-a, pârt-i-a,* etc., vom fi în pericol să citim *graţa, hârţa, pârţa.*

Curioasă este maniera de a însemnà pe ц adoptată de alţi scriitori. Ei păzesc regula, că *t* înainte de *i* se citeşte ц, şi prin urmare scriu în acest caz sonul ц cu litera *t* fără alt semn. Atunci însă, când *t* rămâne *t* şi înainte de *i*, întrebuinţează un semn; dar semnul nu-l pun la *t*, ci încarcă vocala următoare cu un circumflex. D. e. pronumele ц*i* îl scriu *ti*, dar pronumele *tine* îl scriu *tîne.*

Noi nu am puteà primì în nici un mod această ortografie. Căci a întrebuinţà cunoscuta literă *t* fără nici un semn pentru sonul ц şi a o însemnà din contră, când are să arate propriul şi vechiul său son *t.* aceasta este o procedură, ce nu se poate calificà decât de logică pe dos. Tot atât de pe dos ne pare ceailaltă procedură, de a pune semnul nu sub *t*, ci peste litera următoare, cu totul nevinovată la greutatea ortografică. Cu aceiaş consecinţă am trebuì să scriem d. e. *añtaî* însemnând pe *n* şi *i* pentru a arătà modificarea vocalei precedente *a*, şi alte asemenea curiozităţi. Dar avem o altă objecţie în contra acelei scrieri. Semnul circumflexului nu este un semn inventat de noi, ci un semn cunoscut din vechime cu înţelesul său propriu. Circumflexul arată de regulă contragerea a două vocale în una sau lungirea unei vocale sau baterea accentului peste o vocală lungă, etc. Când însă autorii de cari vorbim, scriu *sîne, tîne*, circumflexul d-lor nu însemnează nimic din toate aceste; el te invită numai să citeşti consunele *s* şi *t* cu propriele lor sonuri de *s* şi *t.* Insă un semn

trebue să fie mai întâi de toate preciz şi obşteşte cunoscut în înţelesul său. Prin urmare nu putem venì astăzi să abuzăm de circumflex într'un înţeles, care este împotriva întrebuinţării sale de atâtea secole.

O altă manieră de a însemnà pe *t* şi ц este prin intercalarea lui *h*, precum s'a adoptat la *c* şi la *g*. Atunci *t* înainte de *i* se scrie cu *th*, ear *ţ* înainte de *i* se scrie cu *t* singur. In contra acestei ortografii observăm că *h* aplicat la *c* şi *g* arată întărirea unei consune, care altfel s'ar înmuià după geniul limbei române. Cu ce drept am puteà însă să întărim pe *t* înainte de *i* prin *h*, când el nici nu este în pericol de a se înmuià, fiindcă în o sumă de cuvinte româneşti *t* înainte de *i* rămâne tot *t*? (Pe când *c* în toate cuvintele, unde s'a aflat nemijlocit înainte de *e* şi *i*, s'a schimbat în ч).

Aşa dar ne trebuesc semne *statornice*, anume destinate pentru exprimarea grafică a sonurilor ъ, ц şi щ. Până când teoria scrierii, precum o desvoltarăm în paginile precedente, este adevărată, până atunci toate considerările secundare, care s'au împotrivit în contra acestei însemnări, trebue să dispară. Noi nu zicem, că d. e. pentru totdeauna ц şi щ vor trebuì să fie deosebite de *t* şi *s*; este cu putinţă, este chiar probabil, că peste câteva sute de ani limba română să-şi reguleze transiţia lui *t* în ц şi a lui *s* în щ pentru toate cazurile, precum şi-a regulat transiţia lui *k* în ч şi a lui *g* în џ; atunci semnul deosebit pentru ц şi щ va puteà să dispară din scrierea noastră. Dar până atunci noi, cari nu suntem chemaţi a anticipà ortografia secolelor viitoare, nici a introduce ortografia secolelor trecute, ci a scrie limba română de astăzi în logica ei,

noi trebue să menţinem separarea grafică a celor două sonuri.

Discuţia nu mai poate fi dar asupra faptului însemnării lui ъ, ѫ şi ѭ, ci numai asupra modului cum să se însemneze.

In această privinţă domneşte o mare confuzie la noi. Pentru a ne orientà în critica ei, trebue să privim întrebarea în toată întinderea.

Când ne-am îndreptà numai după sistemul fonetic, el ne-ar răspunde îndată: pentru son nou literă nouă. Atunci consecinţa cea mai naturală a fonetismului este primirea deadreptul a semnelor slavone ъ, ѫ şi ѭ, fie şi î, în alfabetul latin. Aceasta ar aveà folosul de a introduce pentru acele sonuri semne cunoscute şi totdeodată foarte uşoare la aplicat. Deşi între noi nu a avut încă nimeni sinceritatea să susţie acest sistem pe calea publicităţii, ştim cu toate aceste, că are partizani destul de numeroşi, cari sunt plini de încredere, că astfel s'ar tăià în modul cel mai simplu nodul gordian al ortografiei române.

Dintre străini, d. Hugo Schuchardt pare a aveà această opinie. Vezi articolul său despre ortografia limbei române publicat în revista franceză *Romania* (No. din Ianuarie 1873) şi tradus în *Columna lui Traian* din 1 Iunie 1873.

Noi suntem siliţi să ne pronunţăm şi în contra acestui fel de scriere şi îl combatem prin următoarele argumente.

Mai întâi credem, că latinitatea alfabetului nostru se opune la primirea unor litere de aspect aşa de heterogen precum este d. e. ъ. Deşi forma literelor slavone ne conduce la originea lor comună cu a celor latine (o privire în *Palæographia græca* a lui Montfaucon ne-o dovedeşte), totuş desvoltarea deosebită, ce fiecare alfabet o primeşte la

deosebitele popoare, devine cu timpul aşa de însemnată, încât după trecerea mai multor secole nu se mai pot introduce litere izolate dintr'un alfabet în altul, fără a-l împestriţă în modul cel mai străin.

Numai atunci am fi autorizaţi să alergăm la asemenea împrumutări, când sistemul nostru alfabetic însuş ar fi lipsit de orce mijloc pentru o formare de litere nouă. Insă aceasta nu este. Alfabetul latin din contră atât la Romani, cât şi la descendenţii lor, la Francezi, ne arată în dezvoltarea sa istorică, cum a scris literele nouă ce s'a văzut silit să le introducă. Este ştiut, că litera *G* nu există la Romani din început; atât *c* cât şi *g* se însemnau prin *C*. Insă cam pe timpul primului război punic se introduce deosebirea grafică între *tenuis*, care se însemnează prin vechiul *C*, şi între *media g*, care se însemnează prin o literă nouă, formată din *C* cu ajutorul unui fel de sedilă alăturată = *G*.

De atunci literele *C* şi *G* sunt primite cu această formă în alfabetul tutulor limbelor romane. Când Francezii mai pe urmă au avut trebuinţa de a exprimă în scris noua asibilare a lui *c* înaintea vocalelor *a, o, u,* au păzit aceeaş metodă, ce o întrebuinţaseră şi Romanii, şi au introdus o sedilă sub *c* în alt înţeles (*ça, aperçu*).

Unde dar un son nou, pentru care nu există încă literă, este format din sonuri vechi, care au literele lor, acolo în spiritul tradiţiei latine litera cea nouă trebue să se formeze din litera veche prin o mică adăogire grafică la forma ei primitivă.

Şi cu aceasta trecem totdeodată la al doilea şi cel mai important argument, care se opune în contra primirii lui ъ, ц şi ш în alfabetul românesc. Am

dovedit prin cercetările de mai nainte, pe de o parte că menirea caracteristică a literelor este de a exprimà ideile prin scrierea cuvintelor lor flecţionare, iar pe de alta, că sonurile ъ, ц şi щ sunt mai ales importante ca derivări de flecţiune din *a*, *e*, *t* şi *s*. De acì rezultă *a priori*, că acea însemnare grafică a lor va fi cea mai bună, care va exprimà mai lămurit dependenţa lor flecţionară din sonurile primitive. Dacă d. e. sonul ц în pluralul *cărţi* provine ca schimbare flecţionară din sonul *t* în singularul *carte*, atunci litera cea mai nemerită pentru exprimarea lui grafică va fi aceea, care însemnându-i sonul deosebit îi va amintì totuş şi originea primitivă (nu originea etimologică, ci originea flecţionară).

Orce flecţiune este o schimbare. Insă pentru a cunoaşte o schimbare, se cer două lucruri: 1) reprezentarea stării neschimbate, 2) reprezentarea stării schimbate.

Astfel dar scrierea sonurilor ъ, ц şi щ prin semne, care să fie numai modificări ale literelor primitive *a*, *e*, *t* şi *s* pe lângă păstrarea caracterului de latinitate în alfabet, are şi meritul mult mai mare de a fi singură potrivită cu natura psihologică a semnelor. Pe cât este de unilaterală şi prin urmare greşită scrierea acelor sonuri derivate fără nici un semn, fiindcă aminteşte numai sonul primitiv al flecţiunii fără a arătà însăş modularea flecţionară, pe atât este de unilaterală şi greşită în înţelesul contrar scrierea lor prin semne cu totul deosebite de radical, fiindcă ne înfăţişează schimbarea fără amintirea stării, din care a provenit.

Aici este chiar una din cauzele, pentru care alfabetele prea fonetice sunt mai puţin clare decât cele restrânse, şi d. e. scrierea noastră veche cu litere slavone, deşi puteà exprimà aproape toate

sonurile românești, erà mai mult o întunecare decât o lămurire a limbei. Ca să simțim aceasta oarecum la prima vedere, va fi deajuns să punem alăturea o scriere a flecțiunii aceluiaș cuvânt românesc cu litere slavone și una cu litere latine, aceste însă însemnate după regula susținută mai sus:

faчepe	facere
am fъkut	am făcut
fak	fac
laudъ	laudă
lъudat	lăudat
lъuda	lăudà
kapte	carte
kъpцĭ	cărți
kъptiчikъ	cărticică

Intrebare: întrucât putem cunoaște, că literele *fac, făcut* arată raporturi de dependență în timp, persoană, mod, număr a uneia și aceleiaș idei? Răspuns: numai întrucât știm, că *fac, făcut* sunt forme schimbate ale aceluiaș cuvânt *facere*, sau vorbind gramaticește: numai întrucât ne aducem aminte, că verbul în chestie este *facere* și că *fac, făcut* sunt timpuri și moduri din conjugarea lui [1]).

[1]) Aici privim lucrul numai din punct de vedere al înțelegerii psihologice, iar nu al studiului filologic. După principiile acestuia trecutul *făcut*, prezentul *fac* și în genere flecțiunile de conjugare, precum și cazurile declinațiunii, nu se refer la infinitive sau nominative, nici la ablative, precum se obișnuește la noi în câteva derivări din substantivele latine de declin. 3. Ci atât infinitivul și nominativul, cât și celelalte forme de conjugare și declinare se refer toate împreună la o rădăcină primitivă a cuvântului. In fiecare substantiv și în fiecare verb se află o formă radicală, care este mai veche decât flecțiunile lui și din care s'au format sau mai bine lângă care s'au lipit toate sonurile caracteristice de declinare și conjugare. Acea formă radicală este purtătorul comun al acestor schimbări declinative și conjugative, ea este vechia tulpină, nu din care s'au ramificat, ci în care s'au altoit deosebitele crengi mai tinere.

De acest principiu *etimologic* nu este vorba în textul de mai sus și

Alfabetul latin, însemnat după regula stabilită mai sus, ne exprimă îndată strânsa legătură între persoana, timpul şi modul de conjugare a acestor cuvinte, arătându-ne sonurile de flecţiune prin aceleaşi litere, însemnate numai cu o trăsură pentru a le şti modificările. Iar alfabetul slavon nu ne exprimă aceasta, ci ne strică toată fizionomia cuvântului, schimbându-i literele, pare c'ar fi altul la infinitiv şi altul la indicativ sau la particip. Când scriu *făcut*, înţeleg îndată că am aface cu o dependenţă logică a ideei exprimate prin semnele *facere*, dar când scriu фъкѕт, nu înţeleg îndată, că am a face cu un mod de conjugare a verbului фачєре, fiindcă amândouă nu au nici o literă comună afară de f.

Aceeaş întrebare pentru toate exemplele. Intru cât ştim, că literele *cărţi* arată un plural? Numai întrucât simţim, că avem aci o declinare de substantiv, cuvântul *cărţi* fiind acelaş cuvânt, care în singular se scrie *carte*. Alfabetul nostru cel nou ne-o arată îndată; nu avem decât să vedem literele *cărţi* pentru a înţelege, că ele sunt o declinare a substantivului *carte*. Alfabetul slavon din contră ne încurcă reminiscenţa.

Instructivă este o privire asupra scrierii altor limbe. Când Germanul vede: *Väter*, simte că are pluralul dela *Vater*, întrucât litera **ä** prin forma ei văzută îi aminteşte pe **a**, din care s'a schimbat, şi astfel pluralitatea se simte din literele văzute prin opoziţiune cu singularul reprodus. Tipul unei mari părţi a flecţiunii germane (bazate pe ceeace

---

nici nu trebue să fie vorba la o stabilire de alfabet, precum vom arătă mai pe larg în «critica etimologismului». In cazul nostru este vorba de partea cea mai importantă a alfabetului, de partea lui psihologică, adică de transiţia dela semnele văzute spre înţelesul cuvântului, or'care ar fi rădăcina lui etimologică.

numesc ei «Umlaut», nu «Ablaut») s'ar stricà, dacă sunetele **ä, ö, ü** s'ar scrie prin alte semne.

Cu luare aminte se păzeşte acest princip psihologic în «ortografia» conjugării şi declinării franceze. **Loué, louée, loués, louées, louez,** aceste cinci cuvinte au toate aproape acelaş sunet. Insă cel întâi arată că **loué** este un bărbat, cel de-al doilea că este o femeie, cel de-al treilea că sunt mai mulţi bărbaţi, cel de-al patrulea că sunt mai multe femei, cel de-al cincilea că este vorba de o acţiune cerută unei a doua persoane, etc. Să ne închipuim acum aceste cuvinte scrise numai după sunetul lor («foneticeşte» curat). Pentru toate înţelesurile lor deosebite, pentru această felurime de declinare, de conjugare, de gen, de număr, de mod, aş scrie numai **loué, loué, loué, loué, loué!** Orcine simte, că în această monotonie s'a stins lumina înţelesului. In aceste semne identice ne-au rămas numai cinci cadavre, din care a dispărut viaţa intelectuală.

Ce e drept, Francezii îşi păstrează ortografia lor mai mult din tradiţie. Pentru cele mai multe cazuri a fost un timp, unde ei pronunţau aşa cum scriu astăzi, dar de când pronunţarea lor de astăzi s'a tocit şi a lăsat o sumă de sonuri la o parte, scrierea a rămas mai bine conservată în formele ei vechi, şi astfel a devenit acum foarte nepotrivită cu vorbirea. O schimbare a ortografiei lor este neapărată [1]), însă schimbarea credem că nu va puteà merge până a nimicì semnele flecţionare. Scrierea deosebită a cuvintelor *loué, louée, loués* etc. credem că va rămâneà, deşi sonurile sunt aceleaşi, şi cu cât Francezii în marea lor mobilitate inte-

[1]) Prevederea dela 1873 a început să se realizeze de pe la 1893 încoace şi mişcarea de reformă creşte din an în an.

lectuală îşi «corump» din zi ce merge limba, cu atât mai mult îi sileşte logica lucrurilor să-şi păstreze în schimbarea ortografiei *limitele flecţionare.*

In toate aceste moduri de a scrie, în semnele noastre *ă, ş, ţ,* ca şi în germanele *ä, ö, ü,* şi în literele flecţionare *ée, és, ées* la Francezi, avem importanta încercare a artei grafice de a fi *mai lămurită* decât cuvintele izolate ale limbei vorbite. Sonurile celor cinci cuvinte *loué, louée, loués, louées, louez* sunt, după cum am zis, aproape aceleaşi, dar prin scrierea lor se vede îndată deosebirea înţelesului flecţionar.

Unde scrierea modernă, *fără a vătămà principul ei fundamental de a fi un organ pentru comunicarea cea mai grabnică a înţelesului prin însemnarea cea mai potrivită a cuvintelor,* poate să fie în exprimarea grafică a cuvintelor mai lămurită decât pronunţarea lor, acolo are un merit cu atât mai însemnat şi îşi îndeplineşte cu atât mai bine chemarea. Căci dela sine ea nu va puteà să ajungă niciodată la aceeaş deplină potrivire între înţelegere şi exprimarea ei, la care a ajuns limba, şi prin urmare trebue să caute a înfăţişà prin ea însăş toate auxiliarele înţelegerii acolo unde se poate, cel puţin a aveà cea mai strânsă logică în literele ei flecţionare. Cu aceasta va puteà până la un punct oarecare să compenseze marea scădere ce o are alăturea cu limba vorbită, adică lipsa de gest şi accent. Cât de însemnat este mai ales accentul pentru înţelegere, o ştiu toţi cei ce s'au ocupat de această materie. Şi aici nu este vorba numai de accentul ordinar, de intonarea unei anume silabe în fiecare cuvânt: pe acesta l-ar puteà exprimà arta grafică, şi Pumnul — fonetic consecvent precum a fost — a şi întrebuinţat semnul acutului pentru arătarea accentuării afară

de paroxitone, d. e. secerişuri. Dar este vorba de accentul mult mai important al înţelesului, de modularea oarecum morală a vocalelor, de accentul intelectual al frazei întregi, de acea declamare naturală a cuvintelor, care este sufletul unui limbagiu şi pentru care suntem aşa de simţitori la auzirea unei cetiri sau a unei piese de teatru. Şi aceasta nu numai în fraze întregi, ci şi la cuvintele izolate. In limba cochinchineză, ne spune Léon de Rosny, toate cuvintele sunt monosilabe şi înţelesul lor se deosebeşte adesea numai prin deosebitele accente ale pronunţării. Aşa d. e. silaba *dai* însemnează 23 de lucruri cu totul deosebite după cum se accentuează în mod deosebit, şi astfel Cochin-Chinezii nu vorbesc niciodată fără un fel de cântare. La aceasta adaogă Max Müller[1]): «Şi noi am mai păstrat ceva din această însuşire a limbei. Cuvântul «da» îl pronunţăm altfel, dacă arată simpla afirmare (da, aşa este), altfel dacă însemnează *poate* (da, poate să fie aşa), altfel în înţeles de *fireşte* (da, o ştiu) sau în înţeles de *aşa?* (da? este adevărat?) sau de *sigur* (da, aşa vreau)».

Scrierea nu poate să exprime aceste accentuări ale limbei, şi aici se vede odată mai mult, cât este de puţin ştienţifică formula fonetismului: scriem cum vorbim. Pentru a compensà în alt loc adevărata incongruenţă între sonurile auzite şi semnele văzute, scrierea a căutat cu drept cuvânt să fie cel puţin mai lămurită în exprimarea literelor flecţionare.

De când cu descoperirea tipografiei, cetirea a câştigat în omenire o importanţă vitală pentru dezvoltarea spiritului nostru; astăzi nu mai este exact să zicem, că înţelegerea cuvintelor cetite

[1]) Prelecţiuni asupra ştiinţei limbei, vol. II. prelect. 1.

trece totdeauna mai întâi prin reproducerea auzului şi apoi a înţelesului lor: astăzi cetim atât de mult şi atât de iute, încât gândirea se agită adese ori numai între literă şi înţeles, şi în măsură dreaptă cu intimitatea acestui raport scade valoarea sonului brut pentru scris şi creşte importanţa literei ca semn de transiţie aproape nemijlocită spre idee, şi noi nu putem formulà şi din acest punct de vedere opoziţia în contra fonetismului mai preciz decât prin cuvintele: nu auzirea, ci înţelegerea este scopul scrierii.

In contra acestor expuneri ale noastre d. Hugo Schuchardt, în articolul său publicat în numărul 5 al Revistei *Romania,* din 5 Ianuarie 1873, pag. 75, face următoarele observări: «On nous dit d'abord que l'écriture phonétique obscurcirait la grammaire. C'est M. Maiorescu qui, dans sa brochure *Despre scrierea limbei române* a largement développé cette thèse. M. Maiorescu n'admet comme constitutif ni le principe phonétique, ni le principe étymologique, mais il veut que l'un et l'autre soient subordonnés au principe *intellectuel.* Selon lui, l'écriture a pour but d'amener le plus vite possible l'intelligence de l'idée, et la reproduction exacte des sons n'y suffit pas toujours.

«L'écriture doit être encore plus claire, s'il est possible, que les sons isolés du discours: car le discours s'explique par les gestes et le ton, mais l'écriture doit contenir en elle même tous les auxiliaires de la compréhension, et par conséquent la logique la plus sévère doit régner dans la forme sous laquelle ele apparaît».

«Et il s'en rapporte au principe *psychologique* dans la déclinaison et la conjugaison française (p. ex. *louer, louée, loués, louées, louai*). Mais ce n'est poin l'accent ni le geste qui peuvent dis-

tinguer *loués* de *loué*, et en écrivant par exemple *j'aime, tu aime, il aime, ils aime*, le français ne perdrait pas plus de clarté que l'anglais en écrivant *I love, we love, you love, they love.* Il n'y a pas de grammaire hors de la langue parlée».

Observările d-lui Schuchardt nu ne par întemeiate.

Exemplul *j'aime, tu aime, ils aime* în paralelă cu *I love, you love, they love,* nu se potriveşte. Latinul ziceà *amo, amas, amant,* fără a fi silit să adauge *ego amo, tu amas, illi amant,* fiindcă terminările lui flecţionare *o, as, ant* erau încă păstrate în vorbire şi se simţeau în înţelesul lor. Francezii tocindu-le şi pierzându-le din vorbă, ar pierde toată lămurirea conjugării, când nu le-ar înlocuì prin *pronumele* puse înainte. Aceste ţin tocmai locul flecţiunii, şi pe când *aime, aime, aime* ar fi o completă confuzie, *j'aime, tu aime, ils aime*, este tot aşa de lămurit ca *amo, amas, amant*, însă numai din cauza pronumelor.

Dar întrebarea noastră erà pusă pentru cazurile, unde numai flecţiunea fără auxiliare este chemată să exprime numărul, cazul, genul, modul. De unde să ştim, dacă cuvântul *loué* exprimă un bărbat sau o femee, sau mai mulţi bărbaţi sau mai multe femei sau un imperativ sau un infinitiv, etc.? Când vorbim, deosebim aceste categorii ale înţelesului prin gest şi accent. *Louez, je vous l'ordonne* — accentul scurt şi oarecum brusc al vorbirii şi gestul natural, care însoţeşte aici pronunţarea imperativului *louez,* îl deosebeşte în vorbire de un infinitiv, cum ar fi d. e. acesta: *louer lui paraissait impossible;* şi singularul masculin în *loué, comme vous l'avez été, vous pouvez être content* se deosebeşte în vorbire de pluralul feminin în *louées, comme vous l'avez été, vous pouvez être contentes* nu-

mai prin accentul intelectual al frazei, care după pronunţarea lui *loué* lungeşte şi înalţă tonul pentru a arătà, că nu se sfârşeşte gândirea acolo, ci stă în legătură după propoziţia secundară *comme vous l'avez été* cu cuvântul final *content* sau *contentes*, şi astfel prin accentuarea cuvintelor din frază se stabilesc în vorbire acordurile de gen, număr, caz, etc., acolo unde s'au tocit terminările flecţionare şi nu s'au înlocuit prin alte cuvinte.

Aceasta este aşa de învederat, încât, fără a insistà mai mult, ne putem mărginì în repetarea principiului intelectual al scrierii: scrierea lipsită fiind de ajutorul gestului din vorbire, trebue să arăte cu atât mai lămurit formele flecţionare, şi de aceea se scrie când *louez* cu *ez*, când *loué* cu *é*, când *louées* cu *ées*, deşì se pronunţă în acelaş fel, şi de aceea este mai bine să scriem *carte, cărţi* decât cu litere slavone kapte, кънцi.

Aşa dar la afirmarea d-lui Schuchardt *il n'y a pas de grammaire hors dela langue parlée*, răspundem prin contra-afirmarea mai întemeiată: *la moitié de la grammaire est en dehors dela langue parlée*. Şi în adevăr cum ar puteà să fie altfel, când în chiar exemplul citat limba vorbită a şters orce deosebire din cuvântul *loué*, şi cu toate aceste el este când infinitiv, când particip trecut masculin, când feminin, când singular, când plural, şi prin urmare întreaga lui analiză gramaticală se face în afară de exprimarea lui fonetică, prin ceeace adăogăm noi în mod intelectual la sonurile brute ale cuvântului, aşa încât propria gramatică este *dans la langue pensée* şi nu *dans la langue parlée*.

Aceasta nu este vre-o descoperire a noastră, ci un adevăr de mult ştiut între limbişti, şi nu ne rămâne decât să aducem aminte d-lui Schuchard de următoarele cuvinte ale lui Humboldt: «Rela-

ţiunile gramaticale atârnă cu totul dela intenţia, în care sunt stabilite. Ele nu sunt atât alipite de cuvinte, cât sunt mai mult gândite de cel ce vorbeşte şi aude... Cuvintele şi relaţiunile gramaticale se pot adăogà în gândire, fără a fi totdeauna exprimate prin vre-un semn în limbă». (W. v. Humboldt, *über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*. Op. compl. III, 272, 277).

Să recapitulăm acum rezultatele dobândite şi să facem ultimii paşi spre ajungerea punctului căutat prin cercetările de faţă.

Sonurile limbei române, pentru care trebueşte fixată o însemnare grafică deosebită pe lângă vechile litere latine, sunt numai ъ, ѹ şi ѫ (acum şi *î*). Această însemnare nu se poate face numai prin literele sonurilor radicale, din care sunt ele derivate, fiindcă transiţia lui *a*, *s* şi *t* în ъ, ѹ şi ѫ nu este aşà de hotărâtă în limba noastră, încât să i se poată dà o simplă regulă generală, iar mai multe regule pentru cetire sunt contrare scopului scrierii de a dà cea mai grabnică înţelegere a ideei. Pe de altă parte însemnarea acelor sonuri nu se poate face prin literele corespunzătoare lor din alfabetul slavon, fiindcă atunci am părăsì fără nici o cauză îndestulătoare tradiţia alfabetului latin, ce l-am primit odată pentru scrierea noastră, şi fiindcă am întunecà prin aceasta o parte a schimbărilor flecţionare, ce de altminteri le-ar puteà arătà scrierea chiar cu mai multă lămurire decât vorbirea izolată. Astfel scrierea sonurilor ъ, ѹ şi ѫ va trebuì să arate literele primitive *a*, *s* şi *t*, modificate însă prin semne statornice, care să le fixeze deosebirea de sonurile lor primitive şi funcţionarea lor numai pentru sonurile ъ, ѹ, ѫ.

Ultima întrebare: Cum trebue să fie semnele adăogate pe lângă literele *a*, *s* şi *t* pentru a exprimà sonurile ъ, ш şi ц?

Răspunsul la această întrebare nu poate fi lăsat în voia fiecărui scriitor, pare c'ar fi o simplă chestie de arbitriu individual; căci scrierea este un mijloc general de înţelegere şi prin urmare trebue să recurgem totdeauna la principiile generale întru stabilirea ei. Aici psihologia, de a cărei sferă se ţine întrebarea, ne dă următoarea ştiinţă: Or ce semn, fie el literă, fie îndreptare de drum, fie drapel militar sau semafor, trebue să împlinească două condiţii esenţiale: Intâi să aibă un înţeles fix, aşà încât să nu se interpreteze în două sau mai multe moduri, al doilea să fie cunoscut de toţi în acest înţeles al său. Nu este iertat nici unui individ să întrebuinţeze în asemenea materie el singur un semn a parte şi să-l impue, fiindcă atunci încetează de a fi semn şi devine o ficţiune neînţeleasă.

Aplicând aceasta la cercetările noastre, aflăm numai următoarele semne corespunzătoare: pentru însemnarea lui *s* ca să se citească ш va servì sedila = *ş*, pentru însemnarea lui *t* ca să se citească ц va servì asemenea sedila = *ţ*, iar pentru însemnarea lui *a* ca să se citească ъ va servì semnul scurtării = *ă*, afară de persoana 3 sing. a perfectului conjugării I, unde ъ se scrie prin *â*.

Argumentele se înţeleg uşor din explicarea teoretică de mai 'nainte. Sedila este obşteşte cunoscută din limba franceză; ea nu are alt înţeles de cât acela al înmuerii unei consonante; ea este şi introdusă la noi cu acest înţeles al său, mai toate cărţile şi jurnalele României libere, prin urmare partea cea mai considerabilă a literaturei noastre, exprimă pe ш şi ц prin *ş* şi *ţ*.

Dar raţiunea scrierii lui ъ prin *ă* (şi într'un singur caz prin *â*) este aceasta: sonul ъ al nostru se naşte de regulă din *a* scurt, înţelegând scurtimea atât după tonul modern, cât şi după cantitatea antică. In privinţa dintâi ştim, că în cele mai multe cazuri un *a* fără ton, adică scurt, devine ъ. In privinţa cantităţii a observat Diez [1]), că mai ales din *a* (şi *e*) scurt s'a format ъ, pe când *a* lung s'a păstrat curat (cu excepţia câtorva cuvinte d. e. cărnuri [din *căro, carnis*] şi aceasta numai la plural, sub influenţa lui i). Prin urmare semnul cunoscut al scurtării pus deasupra lui *a* va puteà exprimà pe ъ. Această scriere este introdusă astăzi în toate cărţile şi jurnalele Românieі libere. (Dela 1893 încoace în mai toate publicările române din orce ţară).

O excepţiune importantă, provenită nu din eufonie, ci din cauza gramaticală, trebue însemnată deosebit. Verbii de conjugarea I au în pers. 3 sing. a perfectului simplu un ъ accentuat, prin urmare lung din accent, şi totdeodată contras din vechiul *avit* sau din o formă analogă a lui în dialectul vulgar, prin urmare lung din contragere, şi în fine născut din *a* al primei conjugări latine, prin urmare lung şi din cantitatea antică. Importanţa acestui ъ lung şi accentuat consistă în deosebirea ce o arată între prezent, imperfect şi perfect pers. 3. sing., d. e. *află, aflà, aflâ*. Aici accentul este neapărat trebuincios; a-l pune peste semnul scurtării, ar grămădì semnele în contra obiceiului şi al grabnicei înţelegeri; pe de altă parte nu este corect să marcăm pe ъ al perfectului cu semnul scurtării, când tocmai el este din toate punctele de vedere cea mai lungă vocală a flecţiunii ro-

[1]) Rom. Gram. I, pag. 134, 136, 138, 139, 140, 336 (ediţia 2, 1856).

mâne. De aceea pentru acest singur caz introducem circumflexul peste *a* = *â*, fiindcă circumflexul este aici accentul specific indicat, însemnând din vechime atât tonul cât şi lungimea cât şi contragerea. (Dacă însă primim însemnarea deosebită a lui *î* prin circumflex, atunci nu rămâne decât a însemnà pe acel ă al perfectului tot cu ˘ = *ă*, de şi nu e scurt).

Aşà dar sonul ă se scrie de regulă cu *ă*.

In contra sedilei şi a semnului scurtării, pe lângă objecţiunile de principiu, pe care le-am combătut în paginele precedente, se mai aduc câteva întâmpinări de a doua mână, pe care le relevăm numai în treacăt, şi se încearcă introducerea altor moduri de însemnare, ce le vom trece într'o scurtă revistă pentru a le vedeà contrare teoriei semnelor.

Se zice întâi că sedilele sunt urâte. Insă chemarea literei nu este de a fi frumoasă sau urâtă, şi nu se poate *întru nimic* judecà din acest punct de vedere exterior. Litera trebue să fie pe cât se poate mai *indiferentă ca semn văzut*, pentru a servì de cea mai repede transiţie spre gândire. Numai călugării veacului de mijloc se îngrijau de frumuseţea literelor şi-şi puneau răbdarea a le ilustrà cu desemnuri şi colori. Pe atunci trăiau semnele şi mureau ideile.

Se zice apoi, că sedila şi semnul scurtării îngreuiază scrisul cerând prea mult timp. La aceasta răspundem, că cel dintâi scop al scrierii este cetirea; unul scrie, o mie cetesc; scrierea grabnică este o întrebare stenografică, dar nu ortografică, şi de când cu descoperirea tiparului nu mai are nici o însemnătate.

Dintre celelalte moduri de a scrie sonurile ъ, ѫ şi ѭ însemnăm mai întâi pe acela al d-lui Pumnul. A. Pumnul scrie aşa:

Însemnînțele biografice despre unii scriptori se aflœ puse mai pre larg, despre altii mai pre scurt, ear' despre altii neci decum. Asta vine de acolo, cœ nu s'a putut afla despre viata tuturor cu deamœruntul, si de aceea s'a pus despre fiœcarele atîta cît s'a putut aflà. Scœderile cred cœ se vor putea suplini cu timpul mai tîrdiu.

Argumentele în contra acestei scrieri sunt vederate. Mai întâi pauza pusă deasupra lui *s* şi *t* pentru a le face ш şi ц este în contra teoriei semnelor. Inţelesul obşteşte cunoscut al pauzei este sau duplicarea consonantei sau lungirea vocalei sau întreruperea gândirii; dar nici odată pauza nu poate fi întrebuinţată pentru înmuiarea lui *s* şi *t*. Apoi scrierea lui ъ prin *œ* este tot aşa de puţin raţională, fiindcă *œ* este un semn luat din alfabetul latin într'un înţeles contrariu celui ce-l aveà la Romani. De aci vine impresia barocă, ce ne o face ortografia lui Pumnul şi care este aşa de motivată, încât ajunge pentru a condamnà scrierea lui *œ* pentru ъ. Şi aci nu se poate objectà, că litera *œ* ne pare barocă numai fiindcă nu suntem obişnuiţi cu ea, sau cel puţin objecţiunea nu ar fi demnă de bărbaţi de ştiinţă. Căci omul se poate obişnuì cu multe lucruri, şi cu cea mai mare absurditate. Pănă când se va învăţà în şcoalele române limba latină, pănă atunci experimentul de a scrie pe ъ cu *œ* va rămâneà mai mult o curiozitate literară decât o scriere serioasă.

De aci încolo vedem alte ficţiuni individuale. Lexiconul dela Buda însemnează pe ъ *a'*, *e'* etc. Ce să fie semnul deasupra acestor vocale? Virgula? *Spiritus lenis*? — *Diez* propuneà în ediţia dintâi a gramaticei limbelor romane *e* cu două puncte—*ë*; în ediţia a doua a părăsit această ortografie şi

scrie *e*. *F. W. Eichhoff* [1]) recomandà aceleaşi două puncte pentru orce modificare adusă vocalei primitive, *v. Hahn* [2]) pare a aveà în vedere acelaş son, când propune pe *e* cu o pauză dedesupt = *e*. *Lepsius* [3]) scrie *e* cu un cerc *e*.

Toate aceste pot fi bune şi frumoase, dar sunt şi rămân ficţiuni individuale în comparare cu argumentul adus în favoarea semnului scurtării şi al sedilei.

Tărâmul semnelor este tărâmul cel mai alunecos în scriere. Indată ce părăsim înţelegerea lor cunoscută din vechime, introducem o confuzie, de a cărei responsabilitate ar trebuì să se ferească orce autor cuminte. Aci este câmpul cel mai nepotrivit pentru descoperiri nouă. Astăzi îşi însemnează Pumnul pe *t* cu o pauză, mâine va zice unul că pauza este urâtă şi va pune un punct sub *t*, poimâine va venì altul şi va pune un cerc, altul va pune un unghiu slavonesc, şi aşa fără margini se va înmulţì confuzia scrierii române prin ficţiuni care de care mai individuale.

Terminăm această revistă critică asupra feluritelor moduri de a exprimà sonurile ъ, ш şi щ, stăruind din toate punctele de vedere în scrierea lor cunoscută cu *ă*, *ş* şi *ţ*; iar cât pentru celelalte scrieri să ne fie iertată o observare finală, pe care suntem siguri că ne o vor primì toţi cei ce se vor fi ocupat cu seriozitate ştiinţifică de această materie: originalitatea este o însuşire eminentă, când e vorba de idei, dar când e vorba de ortografie, nu-şi are locul.

Acum, după ce am terminat studiul asupra fie-

[1]) In apendicele la *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*.
[2]) *Albanesische Studien*, II, pag. 3.
[3]) *Das allgem. linguistische Alphabet*, 1855, pag. 24.

cărui son al limbei române faţă cu litera latină, prin care trebue să fie exprimat, suntem în drept să alcătuim următoarea tablă alfabetică începută şi continuată în parte la pagina 17 şi 37 ale ediţiei de faţă.

Pentru sonul român	a	se scrie	litera	a
»	»	»	e	»	»	e
»	»	»	i	»	»	i
»	»	»	o	»	»	o
»	»	»	ѕ	»	»	u
»	»	»	ъ şi ї	»	»	ă (â, î ?)
»	»	»	ѣ	»	»	b
»	»	»	ч	»	»	c
»	»	»	d	»	»	d
»	»	»	Ф	»	»	f
»	»	»	г	»	»	g
»	»	»	x	»	»	h, ch
»	»	»	ж	»	»	j
»	»	»	k	»	»	c
»	»	»	л	»	»	l
»	»	»	m	»	»	m
»	»	»	n	»	»	n
»	»	»	п	»	»	p
»	»	»	p	»	»	r
»	»	»	c	»	»	s
»	»	»	t	»	»	t
»	»	»	в	»	»	v
»	»	»	ѫ	»	»	g
»	»	»	ш	»	»	ş
»	»	»	ц	»	»	ţ
»	»	»	ѯ	»	»	z

PARTEA A PATRA

CERCETĂRI LIMBISTICE ŞI CRITICA SISTEMULUI ETIMOLOGIC

Punctul nostru de plecare în stabilirea alfabetului român, precum am încercat-o în cele trei părţi precedente, a fost regula de a scrie sonurile române cu litera latină corespunzătoare, fără considerări etimologice ; iar la sonurile nouă de flecţiune, pentru cari nu ne-au ajuns literele latine, am aplicat litera radicală însemnată cu semnul sedilei sau al scurtării pentru a marcà modificarea flecţionară. Rezultatul acestor cercetări a fost tabela alfabetică de pe pagina precedentă şi regula ortografică: fiecare din cele 26 (cu *î* 27) sonuri gramaticale ale limbei române se scrie numai cu litera însemnată în tabelă la rândul său.

Opus acestei ortografii este în princip şi în practică sistemul etimologic. Tema noastră este acum de a cercetà raţiunile acestui sistem şi, dacă nu-l vom primì, precum nu l-am primit, de a demonstrà cauza respingerii.

O explicare prealabilă este necesară în confuzia de astăzi a scrierii române. Mulţi din compatrioţii noştri sunt de opinie, că deosebirea între sistemul fonetic şi cel etimologic pentru ortografia

română consistă în aceea, că fonetiştii primesc semnele de sedilă sau de scurtare sau de pauză, etc., pentru *ţ, ş, ă, î,* etc., pe când etimologiştii scriu aceste sonuri derivate fără nici un semn, dând numai o regulă pentru cetirea lor.

Această opinie este greşită.

Nota caracteristică a sistemului etimologic nu este lepădarea semnelor; din contră d. Cipariu şi şcoala lui ar puteà foarte bine să primească astăzi semnele noastre, şi cu toate aceste să urmeze calea etimologică, pe care au apucat. Dovadă Lexiconul dela Buda.

Esenţa etimologismului în ortografie este alta. El cere, ca, după ce literele alfabetului s'au stabilit fie cu semne, fie fără semne, scrierea ortografică însăş să nu se îndrepteze după vorbirea actuală, foarte influenţată prin legi eufonice, ci după legile derivaţiei cuvintelor dela originea lor, întrucât aceasta se poate urmări în întreaga tradiţie a limbei. De aceea d. Cipariu scrie cuvântul *bine* nu cu *i* cum îl pronunţăm noi, ci cu *e*, adecă *bene*, *e* fiind vocala originară

După cum se vede, etimologismul nu este o întrebare alfabetică, ci ortografică şi limbistică, şi de aceea am trebuit să-i rezervăm un capitol aparte în cercetarea de faţă. Prima noastră datorie este acum să expunem cu lămurire fundamentul etimologismului, şi aceasta o facem prin propriele cuvinte ale eminentului său reprezentant şi cu propria sa ortografie:

«Legile gramatecei şi ale etimologiei de multe «ori infrangunduse in pronunciare pre in legile eu-«foniei limbei, urmeza cà in scriere au se se oserbeze «legile gramatecei si etimologiei fora atentiune la «legile eufoniei.

«Tote sunetele derivate strinsu luandu se potu «infacisià de *spurie* si coruptiuni in catu se abatu «de la cele primitive, de si de in partea eufoniei, «care se nevoliesce a aduce mai multa armonie in «cuventare, se paru a fi prefectiuni.

«Sunetele derivate, in catu au litera respondie- «toria in alfabetu, au dar a se reduce la sunetul «primitivu şi a se scrie cu literele respundietorie «acestor'a.

«Spurie si de lapedatu in ortografia sunt: *a* in «locu de *ea*, d. e. *masă, vară, fată*, etc. *e* in locu «de ъ, d. e. in *fie, chiemu, inghieţatu. i* in locu de «î şi *e*, d. e. in *inimă, cuvinte, bine* [1])».

Etc. etc.

Şi astfel d. Cipariu scrie:

mesa	in	loc	de	*masă,*
vera	»	»	»	*vară,*
feta	»	»	»	*fată,*
fia	»	»	»	*fie,*
chiamu	»	»	»	*chem,*
scaimbu	»	»	»	*schimb,*
bene	»	»	»	*bine,*
volia	»	»	»	*voie,* etc.

Multe au observat fonetiştii în contra acestei ortografii: că este prea grea şi chiar imposibilă, presupuind la toţi cunoştinţa limbei latine; că nu este ştiinţifică, nelimitând pănă unde să se urmărească rădacina etimologică, etc. [2]). Mărturisim că

[1]) Cipariu, Elemente de limba romana după dialecte si monumente vechi. Blasiu, 1854, pag. 83, 86 şi 87.

[2]) Vezi artic. d-lui Sbiera în No. 7 şi 8 din Foaia Societăţei Bucovinene a. 1865.

observările fonetiştilor, pe cât le cunoaştem, nu ne par nici îndestulătoare, nici drepte. Căci nu este drept să se critice un principiu din starea încă imperfectă a realizării lui de astăzi. O teorie este numai atunci învinsă, când i se îngăduie realizarea cea mai perfectă şi totuş i se arată tocmai atunci viţiul în însăş concepţia ei. Şi din acest punct de vedere hotărîtor trebuie să încercăm analizarea sistemului etimologic.

Admitem dar, că etimologismul scrierii române s'a determinat cu toată precizia ştiinţifică, că a constatat fazele istorice ale limbei, că ne poate spune, până unde să mergem cu derivaţia etimologică şi care sunt formele originare ale cuvintelor române. Şi după această concesie, punem întrebarea: *Este raţional şi este cu putinţă să introducem în scrierea şi în vorbirea limbei de astăzi formele mai primitive şi mai curat etimologice ce le-am aflat în secolii trecuţi sau ce le aflăm în vreo provincie incultă de astăzi?*

Dacă este raţional şi este cu puţinţă, atunci, fie opera grea fie uşoară, toate silinţele noastre trebuesc concentrate spre susţinerea principiului etimologic. Iar dacă nu este raţional şi nu este cu putinţă, atunci toate discuţiile de alăturea sunt de prisos, principiul etimologic al scrierii cade dela sine.

Iacă importanţa întrebării, a cărei rezolvire o încercăm în paginile următoare atât pe calea istorică cât şi pe cea teoretică.

Cercetând istoria limbelor mai multor popoare, ne surprinde un fapt constant în toate: metamorfoza neapărată ce o sufăr cu propăşirea timpului. Nici un popor nu mai vorbeşte peste un timp oarecare cum a vorbit la o epocă dată, şi noi as-

tăzi n'am mai înţelege fără studiu special limba noastră de acum o mie de ani, chiar dacă ne-ar fi rămas vre-o tradiţie literară din acest timp. Tot aşa constată poetul latin Horaţiu, că el nu mai înţelegeà vechiele poeme Saliarice [1]), şi Polibiu ne spune [2]), că deosebirea limbei vechi latine de ceea ce se vorbeà pe timpul său, erà aşa de mare, încât Romanii cei mai culţi înţelegeau cu greu vechiele tractate cu Cartaginienii. Câteva forme caracteristice şi fundamentale, oarecum o canavà pentru ţesătura viitoare, rămân neatinse în vicisitudinea timpurilor şi formează unitatea unei limbi în varietăţile ei istorice: însă acele forme sunt puţin numeroase, sunt numai o parte a scheletului sintactic şi flecţionar, pe când toate celelalte forme, terminările, cuvintele izolate şi pronunţarea lor, se află într'o perpetuă mişcare.

Nu este mult timp de când această metamorfoză a atras atenţia filologilor, şi studiul istoric al limbei se poate numì o ştiinţă esenţial modernă. Insă astăzi este un princip al limbisticei de a urmărì d. e. fiecare cuvânt francez prin toate schimbările lui până la forma primitivă, de a-i căutà apoi ascendenţii în limba latină şi colateralii în limbele romane, de a trece pe urmă dela cuvântul latin la cuvântul corespunzător grecesc, de a căutà în fine, dacă nu izvorul, cel puţin paralela amândora în limba sanscrită până la rădăcina cea mai primitivă, care arată îndărătul ei o limbă şi mai veche. Este observarea cea mai interesantă de a vedeà, până la ce grad de siguranţă au ajuns astăzi aceste investigaţii comparative [3]) şi cum din

[1]) Horatius, Epist. II, 1, 85, 86.
[2]) Polibius, Hist. III, 22.
[3]) Pentru a aveà o idee lămurită despre starea actuală a limbisticei, ne-am folosit în cercetările următoare de eminentele prelecţiuni asupra

o singură silabă, din un singur son se poate deduce un şir întreg de concluzii solide asupra timpului, locului, alianţei etnografice a limbei, de care se ţine. «Despre Nabuchodonosor se ştie, că aveà obiceiul să-şi imprime numele în fiecare din cărămidele întrebuinţate la clădirea palaturilor colosale din timpul imperiului său. Acele palaturi au căzut în ruine, însă din ruinele lor s'a luat vechiul material şi s'a destinat la clădirea oraşelor mai nouă. Astfel Rawlinson, cercetând pietrele zidurilor noului Bagdad pe malurile Tigrului, descoperì în ele urmele conservate ale acelui timbru împărătesc». Tot aşa se conservă marca antică în edificiul limbelor moderne; şi *ele* sunt clădite cu materialul luat din ruinele colosale ale limbelor vechi, şi fiecare cuvânt al lor, bine studiat, desvăleşte timbrul nemuritor ce i l-au întipărit părinţii familielor arice şi semitice într'un timp, din care a dispărut orce altă tradiţie omenească.

Atraşi de miraculoasa lege conservativă, ce domneşte în limba omenească prin toate transformările ei, filologii europeni de când cu introducerea studielor sanscrite cercetară cu predilecţie proprietăţile comune între deosebitele limbi, şi din aceste cercetări rezultă faptul, că liniile istorice ale limbelor moderne sunt convergente înapoi, tinzând toate spre câteva origini comune. Astfel s'au stabilit trei mari familii limbistice: familia indogermană, cea semitică şi cea turanică, şi pentru fiecare din ele s'au alcătuit acei arbori genealogici de descendenţe etnografice, cari sunt cu drept cuvânt una din gloriile ştiinţei moderne.

ştiinţei limbei, ţinute de Max Müller în Institutul Britanic la 1861 şi 1863, completându-le cu cercetările lui W. de Humboldt şi lui A. Schleicher (*die deutsche Sprache*, ed. II, 1869, introducere, şi *die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, 1863).

Odată intrată în direcţia comparativă, filologia a început să desfacă toate cuvintele compuse în elementele lor simple, şi între aceste s'au ivit apoi rădăcinile comune tutulor limbelor de aceeaş familie.

Elementele cele mai simple s'a dovedit că sunt nişte *rădăcini predicative sau demonstrative*, şi anume toate monosilabe. Gramatiştii limbei sanscrite au redus întregul tezaur de vocabule sanscrite la 1706 rădăcini, adecă au admis atâtea cuvinte (silabe) radicale, câte le-au trebuit după sistemul lor pentru a derivà din ele toate numele, adiectivele, pronumele, verbii, adverbii, prepoziţiunile şi conjuncţiunile ce se află în limba sanscrită. Insă o luare aminte mai minuţioasă, mergând mai departe decât derivarea lexicografică, descopere şi în aceste 1706 cuvinte compuneri din elemente şi mai primitive, şi astfel acest număr se reduce la mai puţin de a treia parte a lui. Cam de 500 este dar numărul total al radicalelor, din care s'a format între altele cea mai mare parte a limbelor Europene: română, franceză, spaniolă, italiană, portugeză, germană, engleză, greacă, slavonă, cu toată prodigioasa câtăţime a cuvintelor lor.

Limba evreiască asemenea s'a redus la vreo 500 de rădăcini, şi limba chineză, deşi nu formează derivări, se mulţumeşte cu 450 de radicale.

Astfel se constată, că de când există limba în genul omenesc şi de când se tot schimbă deosebitele ei expresii, nu s'a mai descoperit nici o rădăcină de cuvânt prin generaţiile mai nouă, aşa încât noi astăzi vorbim cu acelaş material limbistic, cu care a vorbit şi închipuitul Adam, schimbând numai partea formală a cuvintelor.

Cu cât însă este mai statornic acest tezaur antediluvian al limbelor omeneşti, cu atât este mai ne-

mărginită felurimea modulărilor formale introduse în acele sute de rădăcini primitive. Explicarea acestui punct ne va răspunde totdeodată la întrebarea: cum din 500 de radicale s'au format sutele de mii de cuvinte, ce le vorbesc popoarele indo-europene?

Dacă studiăm astăzi o limbă modernă în scop de a-i înţelege compunerea ei, deosebim mai întâi între suma de cuvinte ce conţine, cuvinte compuse şi cuvinte simple; şi prin aceasta vedem primul mijloc ce-l întrebuinţează limba pentru a se înavuţi: ea alătură un cuvânt radical lângă altul şi formează astfel încorporarea unei nouă idei.

Un alt izvor mai bogat de înmulţire a cuvintelor sunt flecţiunile lor gramaticale, adică terminările cazurilor, numerilor, timpurilor, persoanelor, modurilor etc., care fac de un singur cuvânt, intrat odat în formalismul gramatical, produce sute de forme nouă şi sute de relaţiuni deosebite ale aceleeaş idei. Când zic cânta-*m*, acest *m* arată, că nu mai cânt acum, că acţiunea se înţelege într'un timp trecut; când zic cânta-*i*, se înţelege aceeaş acţiune în acelaş timp, însă acum se referă la o altă persoană. Ce forţă magică are litera *m*, încât dinr'o acţiune prezentă face o acţiune trecută, şi de unde vocala *i* schimbă persoana întâi în persoana a doua? Şi aceeaş întrebare pentru toate terminările declinative, conjugative, derivative, etc., ale limbelor moderne. Pentru ce silaba *rai* adaugată verbului *aime* = *aime-rai*, arată timpul futur? Pentru ce silaba *ment*, care izolată este fără înţeles, exprimă, fiind adăugată la finele unui cuvânt calitativ, modul cum se manifestă o acţiune, d. e. *grand, grandement?*

Cu cât urmărim asemenea terminări ale limbelor moderne în timpuri treptat mai vechi, cu atât le

vedem câştigând din ce în ce o formă mai întinsă, până când în fine toate se arată a fi fost odată cuvinte independente cu uzul şi înţelesul lor propriu, aşa încât toate sonurile terminative, care astăzi nu mai au valoare proprie de cuvinte, sunt corupţii fonetice din expresii primitive neatârnătoare. Litera neînţeleasă *m* din imperfectul nostru *cântam* ne conduce în timpuri mai vechi la forma *am* = cântaam, apoi în limba latină, de unde a venit, la forma *bam* — cantabam. Acest *bam*, prefăcut în spaniolește în *ba*, în italieneşte în *va*, se demonstrează a fi un verb auxiliar independent, acelaş verb care se păstrează în sanscritul *bhavâmi*, în anglo-saxonul *beom* = eu sunt.

Urmărind în acest mod toate flecţiunile tutulor limbelor, şi mai ales a limbelor din familia turanică, constatăm legea generală: că orce literă de terminaţie este rămăşiţa unui cuvânt întreg primitiv alipit lângă o rădăcină mai puternică. Acest adevăr se poate demonstrà cu atât mai uşor, cu cât sunt astăzi încă limbi, în care ceeace a devenit la noi simplă terminaţie, este încă cuvânt propriu, dar arătând totuş legătura cu o altă rădăcină, oarecum linia de închegare terminaţională. De la aflarea acestei legi limbele existente se împart în trei clase deosebite.

Clasa întâi (limbe izolătoare) este aceea, în care toate cuvintele sunt radicale neschimbate şi de regulă monosilabe. Pe această treaptă se află limba chineză vechie şi cea egipteană. Flecţiunea este aci necunoscută. Raporturile ce le exprimă flecţiunile şi terminările noastre, se arată în ea prin cuvinte întregi radicale puse lângă olaltă. D. e. *ĝin* însemnează chinezeşte om, *kiai* mulţime; pluralul nostru oameni se exprimă prin *ĝin kiai*, unde *kiai* nu este terminaţie, ci un cuvânt a parte cu

propriul său înţeles. *ÿ* este chinezeşte un cuvânt radical şi însemnează întrebuinţare, *ćang* însemnează băţ, expresia noastră *cu un băţ*, lat. *baculo* (unde *cu* al nostru este o simplă propoziţie şi latinul *o* o simplă terminare fără înţeles radical şi fără uz propriu) se traduce chinezeşte: *ÿ ćang*, unde fiecare din cuvinte are sensul său radical, cum am zice: întrebuinţare baston.

A doua clasă (limbe aglutinante) este aceea, unde din două cuvinte radicale, puse astfel lângă olaltă, unul îşi pierde înţelesul propriu şi devine terminaţie, iar celălalt îşi păstrează însemnarea sa şi rămâne în toate formele un radical ca la început. De această clasă se ţin limbele din familia Turanică, şi între ele în deosebi limba turcească şi cea ungurească. Aceste sunt limbe etimologice în sensul cel mai riguros. Ele păstrează rădăcina cuvântului fără corupţie fonetică şi *cu simţire perpetuă a înţelesului primitiv*, pe când terminaţia cuvântului, deşi ea este asemenea un cuvânt, nu mai produce simţirea înţelesului propriu, şi tocmai astfel devine terminaţie. Forma participială *sever* însemnează turceşte iubire; conjugarea prezentului iubesc, iubeşti, iubiţi se face astfel: *sever-im*, *sever-sen*, *sever-siz*. Finalele prezentului *im*, *sen*, *siz* nu sunt finale corupte ca ale noastre, esc, eşti, iţi, ci sunt cuvinte, şi anume pronumele: eu, tu, voi, (aşà încât traducerea literală ar fi: iubind-eu, iubind-tu, iubind-voi), însă fiindcă în această compunere nu se mai simte înţelesul lor propriu, din care cauză se şi schimbă în imperfect, de aceea au decăzut în simple terminaţii. Ungureşte: *ir-at-ok* = a scrie las eu. Mai lămurit va fi un exemplu dintr'o limbă mai cunoscută, pe care o putem controlà cu înţelegerea noastră. Futurul conjugării franceze se formează prin finala *ai* pusă lângă infi-

nitiv : *aimer, j'aimer-ai, tu aimer-as, il aimer-a, nous aimer-ons, vous aimer-ez, ils aimer-ont.* Aceste finale *ai, as, a*, etc., nu sunt alta decât prezentul verbului *avoir*, şi prin urmare *j'aimer-ai* va să zică *j'ai à aimer, tu aimer-as = tu as à aimer*, etc., literal tradus : am să iubesc, ai să iubeşti, sau voi iubì, vei iubì. (In mod analog se explică forma latină : *ama-bo*). Probă convingătoare pentru justeţa acestei explicări este vechiul dialect provençal, unde formele se află descompuse : în loc de *(je) vous dirai* se zice forma mai primitivă *dir vos ai* (am a vă zice). In spanioleşte asemene în loc de *lo har-e*, voi face aceasta, se zice *hacer* (scurtat : *har*) *lo-he*, a face aceasta am = *facere id habeo.* Aşadar finalele futurului francez *aimerai, aimeras, aimera* etc. sunt prezentul verbului *avoir* lipit lângă verbul *aimer ;* însă fiindcă nu li se mai simte înţelesul lor propriu de *avoir*, rămâind ele numai o însemnare a ideei futurului, nu mai pot fi cuvinte, ci sunt simple terminaţii.

Să dăm şi un exemplu din limba română. In conjugarea interogativă : fi-voi, fi-vei, fi-va, înţelesul propriu al cuvântului voi s'a pierdut ; el nu mai însemnează a voì = *vouloir*, ci are numai funcţia de a însemnà futurul şi este dar pe cale să devie o simplă terminaţie. Tot aşà când zic *voi fi*, voi dela început nu mai are alt înţeles decât a arătà futurul lui fi, şi de aceea Românul, pentru a dà lui «voi» sènsul său propriu, nu mai poate întrebuinţà infinitivul curat în verbul următor, ci trebue să introducă subjunctivul cu «să», nu mai zice : voi merge *(= je veux aller)*, precum zice d. e. pot merge, ci trebue să zică spre deosebire : voi să mèrg (= *je veux que j'aille*).

In a treia clasă a limbelor (limbele flecţionare) se află limbele arice, prin urmare cea latină şi

a noastră. Ele nu mai respectează nici norma nici înţelesul primitiv al elementului radical şi cu atât mai puţin al cuvântului terminaţional. Deabia filologul este în stare să le dea de urmă.

Să luăm de exemplu exprimarea numărului 20 în franţuzeşte. Numărul 20 este un compozit şi arată două zecimi. Limba chineză l-ar exprimă dar punând amândouă elementele de compoziţie neschimbate lângă olaltă. Zece se chiamă chinezeşte *şĭ*, două *eúl*, douăzeci = *eúl-şĭ*. In limba tibetană *cĭu* însemnează zece, *nyi* doi, *nyi-cĭu* douăzeci; în limba burmeză *şĭ* zece, *nhi* doi, *nhit-şĭ* douăzeci. Cu totul altfel limba franceză, italiană, engleză, etc. Francezii zic *vingt*. Ce este *vingt?* Nimeni din popor nu are conştiinţă despre cuprinsul lui; Francezii îl învaţă pe din afară din tată în fiu. Dacă analizăm însă şi urmărim acest cuvânt, dăm mai întâi de forma lui mai veche latină *viginti*. *Viginti* corespunde sanscritului *visanti*. Amândouă se compun din două cuvinte: din *vi* şi *santi* sau *ginti*. Acest *vi* este o corupţie din *dvis* = doi, precum latinul *bis* este o corupţie din *dvis*, engl. *twice*, grec. δις, care *dis* apare iarăş în latineşte în sensul de împărţire în două, d. e. *discussio*, etc. Ear *santi* sau *ginti* sunt abreviaturi din sanscr. *dasati*, care însemnează o decadă dela *dasan* = zece. *Vingt* spune dar, pentru cine ştie să-l asculte, o istorie întreagă şi arată prin multe vicisitudini înţelesul împreunat de două şi de zece; dar pentru poporul modern limba lui este mută. Sonul şi sensul s'au corupt.

Ca toate limbele moderne, a supt astfel şi limba română măduva înţelesului primitiv din trunchiurile celor mai multe cuvinte ale sale, şi aceste stau astăzi fără legătură sensibilă cu pământul din care au crescut, numai ca nişte forme indi-

ferente, ca niște scheme ale inteligenței, și tocmai de aceea ca niște instrumente potrivite pentru a primi sfera și conținutul prin care le va definì subiectul gânditor.

Limbele de clasa a treia ne dovedesc dar, că așa numita corupție fonetică este un izvor nou de înmulțire a limbei prin flecțiuni de cuvinte, care toate reproduc raporturile subiective între idei. Prin urmare ceeace numim nói logica sau gramatica limbei române și a celorlalte limbe indo-europene și prin aceasta marca lor etnografică-națională, provine din modulările fonetice, și aci vedem cauza adevărat limbistică, pentru care atât limba cât și scrierea trebue să arate cu cea mai mare lumină toate literele flecționare.

Ce voește acum etimologismul în ortografia română? Și cu aceasta ne întoarcem din câmpul interesant al filologiei la obiectul disertației noastre. Etimologismul voește să declare spurie și falsă metamorfoza fonetică de sute de ani, prin care a trecut limba română; voește să ne aducă gramatica la forma cea mai etimologic pură, să ne arunce limba cu secole înapoi, încercându-se să stavilească fluctuația miilor de ani, prin care a fost împinsă limba română spre dezbinarea fonetică de cea latină, limba latină spre dezbinare de cea sanscrită, cea sanscrită spre dezbinare de o limbă mai veche, despre care nu mai avem tradiție contimporană.

Orcare ar fi opinia ce o avem despre așa numita corupție fonetică, atât rămâne constatat, că această «corupție» este marca distinctivă a limbelor indo-europene și în specie a limbei române și totdeodată legea fatală, după care se metamorfozează limbele noastre până unde le putem urmări în istoria omenirii. Aci un individ, cu schematis-

mele sale gramaticale, nu poate să folosească şi nu poate să strice nimic. Dezvoltarea limbei, şi anume şi corupţia fonetică, este un product instinctiv al naturei omeneşti, un fapt de istorie naturală, şi niciodată nu se va plecà după raţiunea calculătoare a individului. Incercările gramatiştilor şi ale puriştilor de a frânge geniul ascuns al unui popor prin micile lor paradigme şi teorii au rămas totdeauna şi cu drept cuvânt fantasmagorii impotente. Din viaţa Impăratului Tiberius ni se referă, că odată comiţând o eroare în contra limbei, Marcellus i-a relevat-o şi i-a îndreptat-o; dar Capito, un alt gramatist ce erà din întâmplare faţă, observâ, că limba Împăratului este limbă bună sau cel puţin dacă nu este îndată, va devenì peste curând. La aceasta însă Marcellus răspunse: «*Capito este un mincinos, Cesare: tu poţi acordà împământenirea cea mare unui om, dar niciodată unui cuvânt*».

Şcoala etimologică este dar ceva străin şi nenatural în scrierea limbelor indo-europene; idealul, la care ar voì etimologiştii să ne ducă ortografia română, este maniera turcească, o predilecţie ce intră în sfera gusturilor, despre care zice proverbul latin că nu mai este de disputat. [1])

Ortografia unei limbi, în orce epocă dată, afară de aceea în care a fost stabilită, este dela sine destul de osebită de vorbirea aceleeaş epoci. Cauza este, că limba se tot modifică pe nesimţite şi lasă astfel ortografia învechită îndărătul său. Când divergenţa a devenit prea mare, se nasc revoluţii ortografice, care tind să deà scrierii un impuls înnainte spre a ajunge propăşirea fonetică a limbei.

---

[1]) Vezi şi observările din articolul *Direcţia nouă*, proza. (*Critice*, vol. I, pag. 208 şi urm.).

Atunci vorbirea şi scrierea iarăş se mai indentifică până la un grad oarecare, pentru a reîncepe după câtva timp acelaş proces de separare. Este dar sigur, că ortografia ce o vom stabilì noi pentru limba română de astăzi, nu va mai corespunde limbei strănepoţilor noştri, ci le va impune sarcina de a o echilibrà din nou după metamorfoza întâmplată de acum şi până atunci. Cu cât însă s'ar mărì greutatea pentru noi şi s'ar îndoì pentru ei, dacă nu am fixà astăzi o ortografie corespunzătoare măcar limbei române din secolul XIX, ci am lărgì distanţa între vorbă şi scris, potrivind scrierea de astăzi după vorbirea timpului de ieri, sau a unui dialect incult, care totuş niciodată nu va mai reînvià în limba cultă.

In paginele precedente am dovedit, că purismul etimologic încercând în literatură introducerea unei stări fonetice, pe care limba a învins-o şi din care a ieşit, este un sistem imposibil, şi aceasta am dovedit-o pe calea istorică a faptelor, indicând legea nestrămutată a perpetuei metamorfoze fonetice.

Acum însă vom arătà în teorie psihologică, de ce etimologismul, chiar dacă ar fi cu putinţă în fapt, nu ar fi raţional şi ar trebuì să fie combătut ca o piedică pentru dezvoltarea intelectuală.

Orce cuvânt este incorporarea sensibilă a unei noţiuni (a unui concept). Noţiunea este o idee (reprezentare) formată din alte idei, iar nu deadreptul prin impresia sensibilă [1]). Adică: conştiinţa noastră primeşte din experienţă mai multe reprezentări asupra aceluiaş fel de obiecte. Un copil d. e. are la început despre obiectul masă o idee sau reprezentare potrivită numai cu acea

[1]) Vezi şi Maiorescu, *Logica*. cp.

masă unică, ce a văzut-o în odaia sa. Mai târziu vede şi alte mese, cu patru picioare, cu trei picioare, cu un picior, de lemn, de piatră, de metal, rotunde, pătrate, poligoane, etc. Din această sumă de reprezentări relative la acelaş fel de obiecte conştiinţa lui extrage într'un moment dat reprezentarea lor comună şi, lăsând la o parte deosebirile de tot individuale ale multelor exemplare din acelaş obiect, formează *noţiunea* acestuia.

Noţiunea coprinde dar esenţa lucrurilor ce s'au înfăţişat minţii noastre, alegând din ideile lor numai părţile importante şi respingând pe celelalte. In acest proces de abstracţie, noţiunile pierd oare cum materialismul reprezentărilor primitive şi devin eterice, pierd sensibilitatea şi devin obiecte pure ale gândirii. In lumea fizică d. e. nu există noţiunea *plantă*, ci numai o plantă individuală oarecare cu suma ei de calităţi unice.

Insă fiind astfel abstracte, noţiunile s'ar pierde una în alta, dacă n'ar fi fixate prin semne subiective, în locul sensibilităţii reprezentărilor, din care s'au scos. Aceste mărci subiective pentru deosebirea noţiunilor sunt cuvintele. De aceea cuvintele însemnează numai generalităţi şi nu sunt niciodată în stare să exprime individualitatea. Să încerc d. e. a arătà prin cuvinte pana, cu care scriu. Voi zice: *această pană*. Insă această pană este orce pană, în apropierea căreia mă aflu, şi numai gestul arătării o individualizează. *Această pană neagră;* însă această pană neagră este orce pană neagră, în apropierea căreia mă aflu, şi aşa mai departe: orcât determinez pana prin adjective nouă, îi adaug numai calităţi generale şi nu ajung niciodată prin limbă a o separà ca exemplar unic de toate celelalte. Limba este focul, în care reprezentările obiectelor îşi mistuesc toată

materialitatea şi nu lasă decât idea lor abstractă şi generală.

Ce importanţă nemăsurată au noţiunile pentru sufletul omenesc, pentru formarea caracterului, etc., ştiu toţi cei ce s'au ocupat de această materie. Acì va fi destul să atingem numai unul din efectele lor. Mărginirea cea mare şi neajunsul inteligenţei omeneşti provin din prea puţinele reprezentări, ce le poate coprinde conştiinţa de odată. Deabià vre-o patru-cinci idei ocupă în acelaş timp atenţia noastră ; tot ce trece peste acest număr, dispare de regulă din sfera percepţiunii intelectuale şi se întunecă. De acì provin lacunele, unilateralitatea, în genere defectele caracteristice ale inteligenţei celor mai mulţi oameni. Singurul mijloc pentru a scăpà întru câtva de acest neajuns este de a introduce în conştiinţă noţiunile generale în locul reprezentărilor sensibile şi de a aveà astfel în acelaş cerc mărginit al conştiinţei esenţa unui câmp foarte întins de reprezentări primitive. Astfel pe când simplul grădinar îşi încarcă conştiinţa şi memoria cu reprezentările individuale ale fiecărui exemplar de flori ce le cultivă, şi prin aceasta nu are inteligenţa liberă pentru alte gândiri, naturalistul ştiinţific primeşte numai noţiunile generale despre felurile plantelor, are în extract esenţa tuturor, şi inteligenţa lui rămâne liberă să conceapă alte tărâmuri ale naturei şi să formeze astfel o ştiinţă universală. Fiindcă dar noţiunile cuprind mai puţin decât reprezentările originale, însă conţin toată esenţa lor, de aceea operaţia cu ele este cea mai potrivită iuţelei de progres în inteligenţa omenească, pe când cei ce operează numai cu reprezentări, poartă cu sine masa greoae şi superfluă a sensibilităţii şi-şi întârzie şi-şi încurcă prospectul. Astfel întrebuinţarea

noţiunilor este de comparat operării cu quintesenţe în locul specialelor de plante, cu chinina în loc de chinchină, şi noţiunea se raportă la reprezentare ca formula algebrică la calculul cu cifre sau ca logaritmul la numărul său. Tocmai prin această libertate a generalizării este omul în stare să-şi concentreze mintea şi să câştige acea circumsperţie peste un câmp întins de experienţe, ce-l deosebeşte de toate celelalte fiinţe ale naturei. El nu este uimit şi cotropit prin felurimea nesfârşită a individizilor din natură şi nu este, ca animalul, fatal legat de impresia momentului, ci liber aruncă căutătura abstracţiei în Univers şi reduce massa, multiplă şi extensivă, la o câtăţime mărginită dar intensivă, scoate în idei sucul şi mădduva senzaţiilor şi astfel domnind peste ele, câştigă locul şi timpul spre a le compară între sine şi cu trecutul şi viitorul, şi formează din ceeace năvăleà în capul său ca un chaos orb al întâmplării sfera luminată şi regulată a inteligenţei.

Noţiunile sunt dar productul cel mai important, productul specific al raţiunii omeneşti. Insă ele se modifică, îşi schimbă conţinutul, devin mai abstracte, după cum se modifică şi progresul cunoştinţelor omeneşti.

Să comparăm, d. e., noţiunea scrierii, precum s'a putut află în mintea Romanilor, cu aceeaş noţiune în mintea noastră după atâtea descoperiri geografice. Romanii timpului din urmă e probabil că nu cunoşteau decât alfabetul lor campan, cel grecesc şi heroglifele. Despre scrierea pitorescă, despre nodurile peruviane, despre cua-lele chinezeşti, despre silabarul japonilor, etc., nu aveau vre-o idee, şi astfel le lipseau părţi esenţiale pentru a-şi formà o noţiune generală despre scriere, precum o avem noi. Insă nu numai la obiecte de cultură

ştiinţifică există deosebirea: mai toate noţiunile popoarelor moderne sunt deosebite de aceleaşi noţiuni antice. Altă idee are Românul şi altă idee aveà Romanul despre pământ, despre îngrăşarea lui, despre maşine agricole, despre vestminte, despre căi de comunicaţie, despre suflet, despre guvern, despre religie, etc,, etc., aşa încât astăzi cu greu se va găsì o noţiune modernă congruentă cu cea antică corespunzătoare. De regulă noţiunile posterioare sunt mai generale decât cele primitive, şi inteligenţa popoarelor în sumă totală face un progres pronunţat spre abstracţiune.

Paralel cu această transformare tăcută a cuprinsului noţiunilor în laboratorul intelectual al omenirii, merge o schimbare corespunzătoare a formelor lor externe, adecă a cuvintelor. Când pentru prima oară se dă unei noţiuni numele, adecă cuvântul său, partea principală a sonurilor acestui cuvânt se ia de regulă din sonurile reprezentărilor nemijlocite, din care s'a format noţiunea. Ele sunt dar o oglindă credincioasă a gradului de abstracţiune pe care se aflau oamenii în timpul când au botezat tânăra noţiune. Până când inteligenţa poporului se află pe aceeaş treaptă de abstracţiune, până atunci sonurile păstrează un înţeles primitiv al lor şi din această cauză sunt respectate. Indată ce însă poporul face un progres de abstracţiune în privinţa coprinsului aceleiaş noţiuni, se desface legătura ce o uneà cu reprezentările mai materiale şi mai mărginite dela început, sonurile ei primitive îşi pierd înţelesul şi, ne mai având pentruce să fie respectate, se modifică şi se «corump» foneticeşte.

Să luăm de exemplu noţiunea şi cuvântul francez *espiègle*. Intre tradiţiile populare ale Germanilor din veacul de mijloc figurează un Till Eulenspiegel,

un fel de Isop modernizat, care făceà o sumă de glume înţelepte şi şiretlicuri mai puţin înţelepte (poveştile lui sunt reproduse în româneşte de Barac sub titlul foarte literal tradus de Tili-Buh'-Oglindă). Acest nume devenì popular şi în Franţa sub pronunţarea coruptă de *Ulespiegle*, în loc de Eulenspiegel ; numele lui a început să se generalizeze şi să se aplice la orce om şiret şi glumeţ. Cu timpul această aplicare mai generală a predomnit; individul Eulenspiegel, care i-a dat naştere, s'a uitat, a dispărut încetul cu încetul din mintea generaţiilor următoare. Din acest moment cuvântul *ulespiègle* se corumpe, se face *espiègle*, mâine poimâine se va corumpe şi mai mult după legea eufonică a limbei franceze ; şi aceasta cu tot dreptul, fiindcă *espiègle* însemnează astăzi o însuşire omenească în genere, şi nimeni, pronunţând acest cuvânt, nu se mai gândeşte la Isopul veacului de mijloc.

Bumper englezeşte însemnează un pahar plin. Urmărindu-l în timpuri mai vechi, îl aflăm sub forma de *bomper*, pe urmă *bompere ;* în fine *bonpere*, şi cu această ultimă formă îi dăm de originea normană. Normanii din Bretagne, catolici credincioşi, aveau obiceiul să închine la începutul orcărui ospăţ primul pahar Papei dela Roma, bunului părinte = *au bon père !* De aci a rămas numele de *bon père* primului pahar plin în genere, ce se închină la un ospăţ, apoi s'a generalizat şi mai mult şi s'a întrebuinţat pentru orce pahar plin. Din acel minut, legătura cu *bon père* nu mai există şi sonurile lui au înccput să se modifice. Astăzi sub *bumper* nimeni nu mai vede pe Papa dela Roma, şi de aceea un ortograf etimologist nu ar avea drept să sileascâ pe Englezi ca să scrie *bonpere* în loc de *bumper*, pentru a-şi amintì ori-

ginea. Conştiinţa acestei origini este stinsă în poporul lor, şi ortografia va fi cea din urmă care să o reînvieze.

Noţiunea ne pare în această privinţă ca un balon aerostatic, care se înalţă deasupra pământului. La început o mulţime de sonuri primitive îl leagă încă de originea sa telurică ; însă în proporţia, în care conţinutul său se umple de materia eterică ce-i este destinată, repulsia în contra pământului devine mai mare, până când în fine rupe funiile şi se înalţă într'o sferă, unde nimic nu-i mai aminteşte substratul material, din care a pornit.

Care ar fi acum rezultatul etimologismului în scrierea şi vorbirea română ?

Etimologismul ar sili poporul român să revie la sonurile primitive ce corespundeau unui grad de dezvoltare a noţiunilor lui, peste care astăzi a trecut de mult. Etimologismul ar voi să restrângă înţelegerea noţiunilor noastre şi să le readucă la forma materială primitivă, pe care ele au spart-o de atâta timp, fiindcă devenise prea strâmtă pentru spiritul lor de generalizare.

De ce am mai scrie noi astăzi *mesa* în loc de *masă?* Ştim bine, că în scriptele române vechi se află *measă*, mai nainte poate *messa*, în fine la Latini *mensa*. Dar aflarea formelor acestora nu ne poate face să schimbăm *masa* noastră din ceeace este. Latinii aveau un bun motiv ca să scrie şi să vorbească *mensa*. *Mensa* lor stă în legătură cu vechiul *men*, de unde *eminere* = a fi înălţat, şi însemnă la început orce lucru pro-eminent sau înălţat : masă, bancă, scena, pe care se prezentau sclavii pentru a fi vânduţi, etc. Dar *masa* noastră nu ştie nimic din toate aceste, şi fiindcă a pierdut

înţelesul primitiv al legăturii cu *men*, nu mai are nicio cauză de a-i păstrà literele.

Etimologiştii ne îndatoresc să vorbim sau cel puţin să scriem *anima* în loc de *inimă*, zicând că *i* este «spuriu». Dar *inima* noastră nu mai are a face cu *anima* veche, şi *i* stă acolo tocmai, pentru a arătà, că nu mai are a face. *Anima* erà în legătură cu ἄω = a suflà, a respirà, şi însemnà mai întâi principiul respiraţiei materiale şi devenì apoi principul vieţii intelectuale, suflet, curagiu, etc., însă în perpetuă amintire a acelei origini fiziologice. Dar *inima* noastră a devenit astăzi altceva : ea este locaşul sentimental de durere şi de bucurie şi nu mai este răsuflarea *anima*, care a dat origine numelui antic.

Sper, că cele spuse vor fi de ajuns pentru a constatà, că regenerarea dialectică şi ceeace numesc etimologiştii corupţie fonetică este propria viaţă a limbei şi a inteligenţei unui popor, şi că nimeni nu are dreptul să li se opue din plăcerea de a vedeà derivările lui etimologice exprimate prin litere.

Noi, cari am fost conduşi spre aceste cercetări mai mult din interesul lor filozofic, constatăm următoarea lege psihologică-limbistică : Ceeace susţine sonurile unui cuvânt în unirea lor integrală, este conştiinţa înţelesului lor primitiv. Indată ce inteligenţa poporului a modificat acest înţeles primitiv, generalizându-l şi desfăcându-l de originea materială, viaţa conservativă a sonurilor s'a stins. De aci încolo ele se prefac, se îmmoaie, se corump, se pierd, şi din întregul lor primitiv rămân numai câteva sonuri reci, drept semne pentru noţiunea arbitrară, ce şi-a format-o poporul. Tot astfel la moartea unui organism încetează puterile ce i-au

susţinut până atunci unitatea organică, şi încep a lucrà puterile chimice, cari în sensul organismului descompun şi nimicesc, iar în sensul lor compun şi crează nouă formaţii cu o nouă viaţă.

«Corupţia fonetică» începe dar într'o limbă atunci, când mintea poporului a făcut un progres aşa de însemnat în abstracţiune, încât a pierdut legătura materială pentru o mare parte din cuvinte. Corupţia, odată începută din această cauză legală, nu se mai poate oprì, ea se întinde peste mai toate cuvintele, şi peste multe numai din cauze eufonice. Dar totdeauna începerea ei este un semn de progres al noţiunilor poporului, în care se întâmplă.

Etimologiştii, susţinând cu orce preţ literele vechi, din cari a dispărut înţelesul, fac ca Egiptenii, cari îmbalsamau mumiele fără viaţă, uitând amândoui, că descompunerea şi reformarea corpurilor este un proces de o egală importanţă cu forma lor organică dela început.

Aceste sunt cauzele istorice şi teoretice, pentru care etimologismul în ortografia română ne pare pe cât de imposibil, pe atât de neraţional.

NOTĂ

La partea a treia, pag. 66. Am insistat asupra deosebirii între hieroglife şi litere, fiindcă nu ne-a părut pe deplin explicată în nici unii din autorii consultaţi, nici în Champollion, Steinthal şi Lepsius, nici în câteva scrieri apărute dela publicarea primei noastre ediţii, Brugsch, *Grammaire hiéroglyphique* (1872), idem: *über Bildung und Entwicklung der Schrift* (1868), Ebers, *über das hieroglyphische Schriftsystem* (1861), Geiger, *Ursprung und Entwickelung der menschlichen Sprache und Vernunft* (1872, II, pag. 96—107).

Explicarea psihologică a concentrării mai multor idei într'un singur act al gândirii, exprimat prin flecţiunea limbistică, credem că este cheia întregei întrebări.

Din cele zise în text se va înţelege, că Egiptenii pe calea scrierii lor puteau să ajungă la descoperirea hieroglifelor fonetice, dar nici odată la un alfabet general pentru exprimarea ideilor lor prin cuvinte, şi că vice-versa alfabetul nu este un progres grafic rezultând din sistemul hieroglifelor. Din contră: alfabetul şi hieroglifele, şi anume şi hieroglifele fonetice, sunt radical deosebite. Hieroglifa din capul locului are de princip: *a imità obiectul prin semne văzute.* Când obiectul este material vizibil, îl desemnează deadreptul; când este nematerial, îl materializează în simbol; când este material auzibil, ca sonurile numelui propriu, îl traduce în sfera ochiului şi îl desemnează prin semne materiale văzute. Din contră scrierea alfabetică din capul locului nu imitează obiectele, ci numai *cuvintele noastre* despre obiecte; ea nu desemnează d. e. obiectul masă, ci scrie sonurile *m-a-s-ă*, prin care se exprimă subiectul meu asupra acelui obiect. Astfel, deşi obiectul este acelaş, scrierea lui variază după deosebirea limbelor. Nemţii îl scriu *Tisch*, Francezii *table*, etc., pe când

ca hieroglifă chiriologică el ar rămâneà identic la toate popoarele. In aceasta vor fi văzut şi Egiptenii valoarea scrierii lor. Hieroglifele chiriologice sunt o adevărată pasigrafie, o scriere universală inteligibilă pentru toată lumea, şi când toată lumea nu ar voì să-şi comunice alta prin scriere decât numai obiecte, hieroglifele egiptene cu perfecta fineţă a executării lor ar fi idealul orcării scrieri. Insă această treaptă obiectivă corespunde numai stării puţin culte a oamenilor. Popoarele, cu cât încep a se dezvoltà mai mult, cu atât îşi înavuţesc lumea lor subiectivă, cugetările lor fundamentale asupra obiectelor exprimate în flecţiunile limbistice. Limba atunci cu necesitate se desbină şi se individualizează după individualitatea popoarelor; şi în urma ei se individualizează şi scrierea. De aceea este o idee necoaptă de a se ocupà de descoperirea unei pasigrafii pentru limbele Europene. Firea limbei consistă în subiectivitatea ei individuală şi prin urmare nu se va puteà exprimà nici odată prin pasigrafie cosmopolită.

Pentru hieroglifa fonetică la numele proprii sonul erà scopul final al însemnării; pentru scrierea alfabetică sonurile însemnate sunt numai un mijloc de tranziţie spre gândirea obiectului real, pe când pentru însemnarea sonului că obiect s'au introdus notele muzicale. — Egiptenii prin scrierea lor voiau să-şi reprezinte deadreptul obiectul; noi prin scrierea noastră, deşi voim să ne amintim obiectul, dar nu voim să ni-l reprezentăm deadreptul, ci numai trecut prin filtraţia subiectului marcată în cuvânt. Prin urmare lucrul stă aşà, că după gradul înălţimii intelectuale a limbei în unele popoare scrierea a trebuit să fiè de la început alfabetică, pe când în alte popoare ea a fost de la început şi până la sfârşit hieroglifică. Acì se vede intima legătură între vorbire şi scriere, şi se înţelege uşor, pentru ce limbele monosilabe, de ex. cea chineză, nu au alfabet, ci numai însemnări ideografice, fie ele or cât de amestecate cu elemente fonetice.

Această amestecare cu elemente fonetice este foarte întrebuinţată şi în scrierea egipteană, şi nu trebue să credem, că hieroglifele fonetice erau mărginite numai la nume proprii. Ele în timpul din urmă se întindeau la foarte multe obiecte, însă nu stau singure, ci erau de regulă *însoţite de hieroglifele simbolice ale obiectelor.* Acelaş lucru se exprimà dar în acelaş timp în două moduri: prin son şi prin figură. În opoziţie cu autorii citaţi mai sus, noi credem că această impreunare trebue să se explice astfel: Partea cea slabă a

scrierii egiptene, în afară chiar de imposibilitatea de a arătà multe impresii subiective, rămâneà totdeauna confuzia simbolizării. Cu cât cercul cunoştinţelor lor se întindeà mai mult, cu atât şi confuzia deveneà mai mare, fiindcă numărul simbolelor celor uşor de înţeles erà cu necesitate foarte mărginit. O primă încercare de a învinge greutatea a fost întrebuinţarea mai multor figuri pentru un lucru ce nu s'ar fi putut simbolizà în mod simplu. Aşa *mierea* se arată prin două figuri, prin o albină şi un vas; *setea* prin apă şi un viţel în fugă; verbul *a conduce* se scrià prin un braţ şi un biciu, etc. Această compunere de semne a ajuns la o culme clasică în scrierea chinezească, unde mai toate conceptele se exprimă prin împreunarea figurativă a tutulor părţilor lor simple, aşa încât scrierea devine oare cum o definiţie analitică desemnată. *Lacrima* se exprimă chinezeşte prin *ochiu* şi *apă*, *frica* prin *inimă* şi *alb*, *caracterul* prin *inimă* şi *născut*, *a iubì* prin *inimă* şi *ascuns*, *pedeapsa* prin *crimă*, *judecată* şi *execuţiune* (cuvânt şi sabie), etc. Astfel scrierea Chinezilor este un tesaur preţios, care cuprinde analizate ideile lor poetice şi morale asupra deosebitelor obiecte ale gândirii.

Însă unui popor mai mobil decât Chinezii şi Egiptenii nu-i puteau fi de ajuns nici aceste compuneri; căci ele au mai întâi defectul fundamental de a înfăţişà desbinate în mai multe figuri şi prin urmare în mai multe acte de gândire ideile, a căror concentrare într'un singur act al gândirii alcătueşte o parte însemnată a valorii lor pentru progresul inteligenţei omeneşti. Şi apoi compunerile sunt departe de a fi lămurite. Descompunerea analitică a unui concept în elementele sale constitutive este o lucrare prea grea şi opinia despre aceste părţi este prea deosebită în deosebiţii indivizi, încât să se poată generalizà ca mod de scriere a lor, ca normativ al cetirii şi înţelegerii. Nu toţi îşi închipuesc iubirea ca o pasiune ascunsă în inimă, precum vrea scrierea chinezească, nu toţi caracterul ca o calitate înnăscută. Prin urmare şi întrebuinţarea mai multor figuri pentru un singur lucru nu depărtà confuzia, ba încă mai adăugà îndoiala dacă două semne reprezentau două concepte deosebite sau trebuiau să fie unite în gând spre o singură simbolizare, şi astfel greutatea primordială a scrierii hieroglifice rămâneà şi pe această treaptă a desvoltării ei.

În ce consistà acea greutate analizată mai de aproape? Greutatea sau confuzia hieroglifelor proveneà din lipsa de

transiţie necesară dela simbolul văzut spre obiectul gândirii. Să ne explicăm acest punct cu toată precizia posibilă. Când văd eu, în exemplul nostru de mai sus, o figură a inimei şi o figură a naşterii, aceste două reprezentări nu mă conduc cu siguranţă spre conceptul ce au să-l simbolizeze, nu mă silesc cu necesitate să mă gândesc la caracter. Căci orce transiţie dela o gândire la alta are o cauză determinată, orce simbolizare trebue dar să aibă o legătură. Insă în cazul nostru legătura este ascunsă. Când cineva, având idea de înnăscut şi de inimă, se poate gândì îndată şi la caracter? Numai atunci, când de mai nainte prin o mai adâncă cugetare şi experienţă a lumii a dobândit convingerea despre radicala deosebire şi neschimbare a caracterelor omeneşti, care ne silesc să le atribuim unei fatalităţi dela naştere. Intrucât dar ne-am gândit de mai nainte la aceste lucruri, întrucât identitatea caracterului şi a însuşirilor înnăscute în inimă ne-a fost de mai nainte cunoscută, într'atât s'a format prin coexistenţă o legătură de aducere aminte între aceste două lucruri şi numai într'atât, văzând unul din ele, ne putem gândì la celălat. Insă nu toţi au făcut aceeaş experienţă, nu toţi au aceeaş opinie despre caracter, prin urmare nu în toate capetele există aceeaş conexitate între idea de înnăscut şi idea de caracter, şi astfel lipsind legătura, nu poate trece gândirea dela unul la altul. Pentru ca aceasta să se întâmple în toate cazurile sau numai în majoritatea lor, ar trebuì să presupunem o educaţie comună, o combinare identică a tuturor ideilor în întregul popor, lucru imposibil din minutul în care mulţimea şi mobilitatea ideilor le împedică perceperea lor din partea fiecărui individ şi le face proprietatea numai a câtorva. In exemplul de mai sus a fost dar *coexistenţa* cauza transiţei dela un gând la altul. În alte cazuri sunt altfel de legături. Una din cele mai obişnuite este comunitatea unei părţi la două concepte deosebite. Pe aceasta se bazează toate metaforele, comparaţiile şi o mare parte a simbolizărilor. D. e. dacă Achil se compară cu un leu, gândirea poate să facă o transiţie dela Achil la leu, flindcă amândouă aceste concepte au o parte cnnstitutivă în comun, adecă tăria sau curajul. Justiţia se poate simbolizà prin o sabie, fiindcă amândouă pătrund cu agerime în inima obiectelor, etc. Să ne întrebăm acum, ce s'ar întâmplà, când o asemenea comparaţie sau simbolizare ne-ar fi întunecată şi am voì să ne-o explicăm? Fără îndoială, pentru a puteà trece cu mintea dela simbolul văzut spre

obiectul ce-l înfăţişează, am căutà mai întâi acea parte, care, fiindu-le comună, a servit de punte de transiţie între ele. Odată aceasta aflată, simbolul este explicat. *Tocmai aceasta au făcut Egiptenii, când au pus hieroglifele fonetice peste hieroglifele simbolice pentru a înlesni cetirea.* Ca să înţălegem aceasta, trebue să ştim mai întâi, care erau motivele lor de simbolizare, adecă legăturile psihologice, prin care să poată trece mintea lor dela desemnul material văzut spre lucrul ideal gândit? Cu alte cuvinte: care erà sistemul scrierii hieroglifice?

Întrucât este iertat să ne pronunţăm în starea actuală a descifrării hieroglifelor, asemănarea interioară, adecă comunitatea unei calităţi constitutive, erà la început motivul cel mai întrebuinţat pentru simbolizarea materială a obiectelor ideale. Scrierea egipteană erà metaforică şi metonimică. Astfel d. e. iepurile este hieroglifa simbolică pentru fertilitate, hipopotamul pentru impudenţă, pasărea Ibis cu penele sale albe şi negre pentru divinitatea jumătate manifestă şi jumătate ascunsă, etc.

Până când cercul simbolizărilor fu restrâns la asemănări aşa de palpabile precum sunt cele de sus, înţelegerea hieroglifelor nu puteà avea greutăţi prea mari. Însă la multe obiecte ideale nu se puteà găsi cu uşurinţă vre-un obiect material, care să aibă cu dânsele o parte mai însemnată în comun şi astfel să le poată servì de simbol inteligibil. Atunci Egiptenii recurseră la un nou izvor de simbolizări: înfăţişară obiectul ideal prin figura unui obiect material, a cărui *nume* erà identic cu numele celui dintâi, aşà încât în asemenea cazuri *sonurile egale* formau legătura de transiţie între o gândire şi alta. D. e. în limba egipteană bufniţa se numeşte *ba*, însă şi sufletul se numeşte tot *ba*, şi astfel vedem bufniţa întrebuinţată ca hieroglifă simbolică pentru a scrie *suflet*. Şi în adevăr, în ce alt mod ar fi putut Egiptenii să simbolizeze sufletul? — În limba egipteană cuvântul *mas* însemnează adjectivul tânăr, dar şi substantivul copil şi verbul a naşte şi un boboc înverzind; astfel vedem că desemnul unui boboc înverzind este hieroglifa simbolică pentru *copil*, pentru *tânăr* şi pentru *a naşte*. Coşul se chiamă egipteneşte *neb*, însă *neb* însemnează şi domn; astfel figura unui coş este hieroglifa simbolică pentru *domn*. Şi alte exemple sumă.

Egiptenii, puşi în cea mai grea poziţie prin necesitatea de a simbolizà în mod uşor gândiri ideale, trebuiră să profite în fine de ambiguitatea limbei ce o vorbeau, pentru a con-

tinuà scrierea obiectivă, ce o adoptaseră odată şi care corespundeà aşà de bine geniului lor. Acest expedient erà cu atât mai indicat pentru Egipteni, cu cât limba lor în esenţă monosilabă, ca toate limbele monosilabe, dispuneà de foarte puţine cuvinte sau silabe radicale. Câte vor fi fost, nu se ştie încă astăzi. În orce caz au fost puţine în comparare cu mulţimea ideilor, şi astfel fiecare cuvânt aveà de sigur cel puţin două înţelesuri cu totul deosebite. Dacă unul din acestea se raportà la un obiect material, iar altul la un obiect ideal, simbolizarea erà gata. Şi acum ne explicăm, pentru ce cu toate ostenelile date înainte de descoperirea pietrei dela Rosetta, nu au fost în stare Europenii să descifreze hieroglifele; ei voiau să le înţeleagă toate pe calea metaforică şi metonimică, pe când sistemul scrierii multora dintre ele erà bazat pe homonimie, adecă pe sonuri identice la lucruri deosebite. Pentru a modernizà explicarea noastră, putem zice: scrierea egipteană erà în mare parte un şir sistematic de rebus şi de «bonsmots» ilustrate.

După ce însă aceste simbolizări grafice, prin progresul limbei şi prin mulţimea cuvintelor ce s'ar fi potrivit cu acelaş desemn, deveniseră întunecate, Egiptenii se folosiră de descoperirea hieroglifelor fonetice, pe care poate la început le întrebuinţau numai pentru numele proprii, pentru a lămurì prin dânsele vechia scriere întunecată. Şi astfel deasupra hieroglifei simbolice a unui obiect vedem scrise hieroglifele fonetice (oare cum literele), care cuprind numele aceluiaş obiect, pentru a arătà că *sonurile* numelui sunt puntea de transiţie spre gândirea ideală simbolizată. Cotul, egiptenește *ma*, este din vechime hiroglifa adevărului. Pentruce? Pentrucă şi adevărul se chemà tot *ma*. Pierzându-se însă în urmă simţirea legăturei între cot şi adevăr, ne ştiind adecă toţi Egiptenii, dacă oare cotul nu simbolizează mai curând prin metonimie lungimea sau măsurarea sau întinderea, etc., cei mai culţi dintre ei au scris deasupra cotului cu hieroglife fonetice (adică prin o seceră = *m* şi un braţ = *a*) cuvântul *ma*, şi a vrut să zică prin aceasta: figura desemnată a cotului, care cot se numeşte în limba noastră *ma*, arată cel mai însemnat din lucrurile ideale numite tot *ma*, şi acesta este adevărul.

Din argumentarea de mai sus rezultă: hieroglifele fonetice, puse deasupra celor simbolice pentru exprimarea aceluiaş lucru, nu sunt o scriere alfabetică, ci sunt numai

auxiliare psiholcgice pentru înţelegerea legăturii între desemnul simbolic şi conceptul simbolizat.

In această hipoteză şi numai în această hipoteză ne putem acum explică, pentruce hieroglifele fonetice nu le vedem întrebuinţate în toate cazurile, ci numai în câteva (adică unde erau ambiguităţi), şi pentruce şi în aceste cazuri ele sunt însoţite de hieroglifele primitive simbolice, pe care aveau numai să le explice.

Prin urmare menţinem opinia exprimată în text despre deosebirea radicală între scrierea egipteană şi cea alfabetică, şi hieroglifele fonetice, departe de a răsturnà această teză, nu fac decât a o întări, arătând cea din urmă consecinţă a acelei scrieri obiective.

Sunt dar pentru însemnarea grafică a ideilor omeneşti două sisteme deosebite, fără trecere organică dela unul spre altul: or se înfăţişază obiectul, şi atunci se întrebuinţează *hieroglife* figurative, simbolice şi fonetice, or se arată maniera omului de a se exprimà asupra obiectului, adică cuvintele, şi atunci se întrebuinţează *literele*, adică semnele văzute ale sonurilor. La aceste două sisteme nu se poate aplicà aceeaş măsură de progres şi nu se poate zice: hieroglifele ocupă o treaptă de jos, alfabetul o treaptă de sus pe aceeaş scară. Ci amândouă sunt terminate în sine, fiecare ajunge la culmea înălţimii sale. Numai că însuşirile lor sunt diametral împotrivite: hieroglifa e pitorească naturalistă, litera e logică subiectivă, împotrivire izvorâtă din limbele şi geniile deosebite ale popoarelor, care au primit una sau ceailaltă din aceste două scrieri.

DOUĂ RAPOARTE CETITE IN ACADEMIA ROMÂNĂ ASUPRA ORTOGRAFIEI

(1880 şi 1904)

I.

Raport cetit în Academia Română (sesiunea generală dela 1880) asupra unui nou proiect de ortografie

Domnilor Membri,

Academia Română în şedinţa ei de la 4 Iunie anul trecut 1879, după o propunere a d-lor Haşdeu, Bariţiu, Odobescu, Caragiani şi a subscrisului, a hotărît: «a se pune la ordinea zilei ortografia, cu care să se publice de acum înainte toate publicaţiile Academiei Române» (Anale, seria II, tom. I, pag. 25—26).

S'a numit o comisiune pentru dezbaterea unui proiect ortografic, însă lucrarea nu s'a putut termină în acea sesiune extraordinară, mai ales din cauza dezbaterii nouelor statute, care a trebuit să fie prima ocupare a înaltului Institut Naţional, sancţionat din nou prin legea promulgată la 29 Martie 1879.

In sesiunea ordinară a anului curent 1880 însă, şi anume în şedinţa din 24 Martie, s'a ales o nouă comisiune pentru proiectul ortografic, compusă din d-nii Alexandri, Baritiu, Hasdeu, Quintescu şi Maiorescu, care, constituindu-se sub prezidenţa d-lui G. Bariţiu şi secretariatul d-lui N. Quintescu,

a dezbătut în mai multe şedinţe cestiunea ortografiei, şi, înţelegându-se asupra proiectului de propus pentru scrierea Analelor Academice, a însărcinat pe subscrisul cu prezentarea acestui proiect aşa precum a rezultat din dezbaterile urmate.

Domnilor Membri,

Ortografia, cu care au fost scrise până acum publicările Academiei Române, se întemeiază pe o decizie luată de Societatea Academică în anul 1869 şi formulată în aşa numitul «mod de scriere pentru publicarea Analelor şi altor lucrări ale Societăţei Academice Române» din 13 Septembrie 1869, al cărui alineat final zice însuş:

«Acest mod de scriere este provizoriu şi numai pentru Societate până la definitiva stabilire a ortografiei limbei române».

Modul de scriere, chiar aşa provizoriu precum erà, a fost rezultatul a multe şi înfocate dezbateri încinse în sânul Academiei în anii 1867, 1868 şi 1869.

Orcare va fi modul definitiv ce-l vor primì literaţii români pentru scrierea limbei noastre materne, ei vor trebuì să-şi aducă aminte cu recunoştinţă de acele prime încercări făcute în Societatea Academică, încercări care dovedesc din partea autorilor lor adeseori multă erudiţie şi totdeauna cel mai mare zel pentru îndeplinirea importantei misiuni ce aveau.

Aşa întâlnim, între lucrările academice în această privinţă, mai întâi «operatul» răposatului G. Munteanu «asupra ortografiei», publicat în vol. I al Analelor, pag. 37 şi urm.; vedem apoi «raportul Comisiei ortografice», scris de I. C. Massimu şi însoţit de un întreg proiect studiat în toate amă-

nuntele lui (Anale, vol. I, pag. 66 şi urm.); vedem contra-proiectul d-lui I. Sbiera (vol. I, pag. 79 şi urm.); vedem pe I. Heliade-Rădulescu, cel dintâi preşedinte al Societăţii noastre, care după ce avusese o salutară influenţă asupra scrierii române în timpul tranziţiei ei dela alfabetul cirilic spre cel latin, găseşte de trebuinţă, în ultimii ani ai vieţei sale, să-şi susţie prin publicarea unor «principie de ortographia română» (Anal., vol. I, pag. 189 şi urm.) punctul de vedere cam izolat, ce-l ocupă acum în această mişcare literară; vedem în fine, şi dacă citâm această lucrare ca cea din urmă în ordinea înşirării, trebue să o relevăm ca cea dintâi în valoarea ei, pe însuş Timotei Cipariu înavuţind Analele noastre cu «sistema ortografica» (vol. I, pag. 88 şi urm.), un elaborat plin de vastă erudiţie şi de cercetări conştiincioase, cunoscutele calităţi ce disting toate lucrările venerabilului nostru coleg.

Dacă ne uităm cu luare aminte la calea, prin care a trecut cestiunea ortografică dela aceste prime proiecte până la formularea citatului «mod de scriere provizoriu din 1869, şi iarăş de la această epocă până astăzi, putem constată îndată o diferenţă în punctul de vedere, din care diferiţii membri ai Academiei priveau toată mişcarea: unii se arătau mai mult ca teoretici intransigenţi, alţii se vedeau mai dispuşi să ţie seamă de împrejurările de fapt, în care se află literatura română, şi să primească or ce mod de scriere raţional, care să împace numai cerinţele marei majorităţi dacă nu a unanimităţii scriitorilor români.

Răposatul şi regretatul nostru coleg Massimu, unul din cei mai zeloşi, dar şi din cei mai intransigenţi teoretici, în raportul său dintâi asupra acestei cestiuni, se exprimă astfel: «Comisiunea a crediut şi nu se indoesce ca acestea suntu şi vede

rile societatei întrege, ca e chiamata a da un proiectu de ortografia, nu provisoriu si de transitiune, ci mai multu sau mai pucinu una adeverata teorie ortografică ale careia principie bine stabilite se se póta desvoltà cu rigóre in carti scolastice de dat în mânele junimei studióse. Provisoriul neci nu aru fi demnu de decisiunile acestei societati, neci nu ne-ar scóte din incurcăturele in cari ne sbatemu. D'in acestu punctu de vedere privindu lucrulu. Comissiunea a crediut cà semnele trebuescu inlaturate d'inunu planu de teoria de ortografia romana». (Anale, seria I, tom, I, pag. 69).

Insă dejà în ultima şedinţă a aceleiaş prime sesiuni a Academiei, d-l Massimu se vede silit să constate, că «preste asceptarea marei majoritati a societatei, lucrulu n'a potutu merge asià de neted si de ràpede», că s'au găsit «voci protestatórie» cari «au aflatu resunetu in sinulu societatei» şi că prin urmare a trebuit să lase «campu liberu, desbateriloru... asupra principiului care aru trebuì se diréga ortografia romana» (vol. I, pag. 123 şi 124).

Un mod mai împăciuitor de a vedeà lucrurile transpiră de acum înainte în toate desbaterile, şi după ce în al treilea an al Societăţii Academice se stabileşte un mod de scriere, acesta se numeşte însuş provizoriu, şi d. A. Treb. Laurian, în discursul d-sale de închiderea sesiunii din 1869, zice cu prudenţă: «Cestiunea ortografiei s'a desbătut «serios într'un mare număr de şedinţe, şi ne putem «felicità, că prin lămurirea ideilor am ajuns la «un rezultat mulţumitor, aşa încât fără a preju«decà viitoarea desvoltare a limbei, are să se ţină «etimologia cuvintelor şi printr'însa să se conserve «legătura de familie cu limba latină şi cu limbele «surori, care stau în fruntea civilizaţiei moderne,

«şi să nu pătimească nici fonetica limbei noastre, «unde pronunţia este secură».

De atunci încoace necesitatea unei transacţii în sensul fonetismului s'a accentuat tot mai mult. Ortografia provizorie, stabilită de Societatea Academică, nu s'a lăţit în literatura română ; nu există astăzi în întreagă Românie liberă nici un singur ziar, nici o singură revistă, care să o fi primit. Chiar dincolo de Carpaţi, ea nu câştigă, ci pare a pierde din terenul ocupat. Probă pentru aceasta, între altele, este însemnata discuţie publicată în *Telegraful român*, No. 133—159 din 1879, în urma «concesiunilor unui ciparian».

Chiar majoritatea membrilor actuali ai Academiei române urmează în scrierile lor o altă ortografie decât cea obişnuită până acum în Analele Academiei.

Această stare de lucruri anormală a trebuit să preocupe cu drept cuvânt întreaga Academie. Căci dacă în cestiuni de pură ştiinţă abstractă singura normă a noastră trebue să fie cercetarea necondiţionată a adevărului, indiferent dacă acest adevăr este împărtăşit de mulţi sau de puţini oameni, în cestiuni de o desvoltare organică generală şi oarecum instinctivă, precum este limba şi împreună cu dânsa şi scrierea, elementul *uzului* adoptat de mulţimea celor ce vorbesc şi scriu este totdeauna un element de cea mai mare însemnătate, pe care nu ne este iertat să-l ignorăm.

Sub impresia acestor împrejurări a început comisia noastră ortografică lucrarea sa, şi mulţămită spiritului de conciliare, de care au fost conduşi toţi membrii şi de care a dat probă îndeosebi stimatul nostru preşedinte d. Bariţiu (singurul dintre noi, care luase parte şi la toate desbaterile ortografice din anii 1867, 1868 şi 1869), comisia d-v.

a putut ajunge la un rezultat în privinţa chestiilor parţiale, de care a avut timpul să se ocupe. O parte din aceste chestii s'a putut hotărî cu unanimitatea membrilor, o altă parte s'a hotărît numai după majoritatea părerilor, totdeauna însă discuţia s'a urmat cu dorinţa învederată a tutulora de a ajunge la un rezultat practic — o dovadă mai mult pentru adevărul, că timpul şi experienţa îmblânzesc adeseori contrastele şi permit să se găsească un teren comun de înţelegere acolo, unde mai nainte nu se vedeau decât câmpuri separate şi inimice.

Trecând acum, domnilor membri, la însăş arătarea principiului sau mai bine principiilor, care au predomnit la stabilirea proiectului ortografic ce avem onoarea să-l supunem aprobării d-voastră, întâmpin oarecare greutate în caracterizarea lui prin o singură frază.

Antagonismul obişnuit la noi în materie ortografică între ceea ce se numeşte etimologism şi între ceea ce se numeşte fonetism, nu-mi pare a corespunde punctului esenţial în discuţie. Precum foarte bine a zis d. Hasdeu în una din şedinţele noastre (Anale, seria II, vol. I, pag. 30) «ceea ce «este etimologic astăzi, erà fonetic atunci, când «s'a aplicat un mod de scriere la o limbă oarecare. «La început chiar ortografia franceză şi cea en«gleză, atât de etimologice astăzi în aparenţă, erau «fonetice, se scrià cum se vorbeà. Cu toate acestea, «în starea lucrurilor de astăzi nu e posibil în or«tografie un fonetism pur — căci fiecare individ «ar aveà atunci dreptul de a aplică pe hârtie idio«sincrasiele sale personale de pronunţare — nici un «etimologism pur, de vreme ce derivaţia cuvintelor «în orce limbă este în cea mai mare parte necu«noscută sau controversabilă. Posibilă şi practică

«este numai o ortografie eclectică, relativă, un ter-«men mediu între fonetism şi etimologism».

Că asemenea idei drepte s'au putut lăţi şi la noi şi încă într'un timp aşa de scurt, este unul din foloasele ce ni le-a adus şi nouă studiul comparativ al limbelor în genere. În proporţia, în care s'a afirmat şi s'a întins limbistica generală, s'a redus valoarea unui etimologism mărginit la un anume popor şi la o anume epocă. S'a înţeles, că ceea ce păreà o formă consolidată, erà în esenţă o formă fluidă, şi că dintr'un *etymon* mai primitiv fiecare popor şi, în lăuntrul fiecărui popor, fiecare şir de generaţii îşi face *cuvântarea sa proprie* prin modulări fonetice ce i le impune şi prin care-l variază. Departe de a puteà admite cu d. Cipariu (elemente de limba romană pag. 83), că «toate sunetele derivate se pot înfăţişà ca spurie şi corupţiuni încât se abat dela cele primitive» şi că «au dar a se reduce la sunetul primitiv», vom înţelege din contră, că tocmai în această variare fonetică se arată viaţa proprie a unei limbi şi că legea eufonică este unul din semnele fundamentale şi caracteristice ale geniului limbistic într'un popor.

Pentru cei ce sunt însă deprinşi cu antagonismul dintre etimologism şi fonetism şi ne-ar cere numai decât o caracterizare a proiectului nostru ortografic după acea despărţire oare cum scolastică, putem zice în scurte cuvinte: pe când ortografia de până acum a Academiei Române erà întemeiată pe un etimologism temperat prin concesii fonetice, *ortografia propusă în proiectul de faţă este întemeiată pe un fonetism temperat prin necesităţi etimologice.*

Punctul nostru de plecare este dar acesta; fie care cuvânt se scrie cum se pronunţă sau, precum a zis-o din vechime Quintilian (*Instit. orat. I, 7,*

38); *Ego sic scribendum quidque iudico quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces.*

Acest principiu va da limbei române o scriere simplă, uşoară, conformă atât cu ideile limbistice moderne cât şi cu cerinţele pedagogice în şcoală. Aplicând astăzi acel princip fonetic la alfabetul latin, cu care suntem datori să scriem limba noastră, fiindcă este propriul nostru alfabet strămoşesc, constatăm, că pe de o parte alfabetul latin are unele litere, cărora nu le mai corespunde în limba română nici un sunet deosebit şi care ne sunt prin urmare de prisos, şi că pe de altă parte limba română are câteva sunete nouă, care trebuesc însemnate în scris, dar pentru care alfabetul latin nu are litere deosebite.

Acest fapt din urmă ne impune introducerea unor semne nouă, şi în limitele strâmte ale acestei nouă introduceri, trebue să ţinem seamă de considerări etimologice, mărginite la însăş limba română. De altmintrelea rămâne principiul: *Acele sunete române, pentru care avem litera latină corespunzătoare, se scriu totdeauna cu această literă.*

Iată cele două regule generale, de care a fost condusă comisia d-voastră în stabilirea ortografiei. Viu acum să vă arăt aplicarea lor la cazurile speciale, de care ne-am ocupat şi în privinţa cărora am putut fixà modul de scriere.

I. Litere şi deprinderi ortografice latine, care nu se mai potrivesc cu limba română şi trebuesc dar eliminate din scrierea noastră.

1. Literele latine *y, ph, th, qu* şi *k*, ne mai având în limba noastră de astăzi sonurile corespunzătoare (vezi *Critice*, de T. Maiorescu, pag. 87

şi urm.[1]), nu se vor întrebuinţà în scrierea română. Excepţiune: pentru unele nume proprii, Quintilian, Ypsilant, etc.

2. Duplicarea consonantelor se admite numai acolo, unde provine din alipirea a două cuvinte române, din care unul se termină şi altul începe cu aceeaş consonantă sau cu o consonantă de acelaş organ, însă numai în lăuntrul limbei române unde se şi aude. Vom scrie dar: *innotare*, *innăscut*, *innoire*. etc. Vom scrie însă *aprobare* (cu un singur *p*), *afirmare*, *colaborare*, *comoditate*, etc.

Se lasă latitudine a se scrie *inmulţire* sau *immulţire*, *inmormântare* sau *immormântare*. Vom scrie însă totdeauna: *impreună*, *impilare*, *impăcare*, etc.

3. Se admite duplicarea lui *s* în puţinele cuvinte în care poate servì pentru evitarea confuziei între două înţelesuri diferite: massă (*la masse*) şi masă (*la table*), rassă (*la race*) şi rasă (*rasée*), cassă (*la caisse*) şi casă (*la maison*).

4. Deosebirea nuanţei de pronunţare a lui *s* ca *z* în mijlocul şi la terminarea cuvintelor nu se însemnează, aflându-se numai în câteva cuvinte nou primite, şi prin urmare nici *s* nu se duplifică în mijlocul cuvintelor acolo, unde rămâne *s* după natura lui. Vom scrie dar: *rosă*, *francesa*, *sintesa*, *nasal*, *nasul*, *frumosul*, etc.[2]).

5. Consonanta dublă *x*, păstrată în alfabetul latin din vechiul alfabet campan, o putem primì şi noi ca o înlesnire grafică pentru împreunarea lui *c* şi *s* în neologisme şi în nume proprii: xilografie, lexicon, Xenocrat, Alexandru.

Se lasă însă latitudine să se scrie: *expediţiune* şi *espediţiune*, *exemplu* şi *esemplu*, după cum vreà să pronunţe scriitorul.

[1]) In ediţia de faţă, pag. 20 şi urm. ale acestui volum.

[2]) După modificarea din urmă (1904) a ortografiei academice s'a primit pretutindeni litera z pentru sonul z şi se scrie rozǎ, francezǎ, etc.

II. Sunete şi cerinţe ortografice ale limbei române, pentru care nu se află litere în alfatetul latin.

1. Sonul ж se va scrie totdeauna cu *j*.

2. Sonurile ч şi џ se vor scrie cu *c* şi *g* înainte de *e* şi *i* şi cu *ci* şi *gi* înaintea celorlalte vocale. Când însă literele *c* şi *g* au să sune k şi г înaintea vocalelor *e* şi *i*, se vor scrie cu *ch* şi *gh*.

Vom scrie dar: cine, ginere, ceapă, geană, ciaslov, ciocârlie, ciută, giam, Giurgiu, cheie, unchiu, ghem, ghindă, etc., etc.

3. Sonurile ш şi щ se vor scrie totdeauna cu ş şi ţ, adecă *s* şi *t* însemnate cu sedila franceză.

Pentru sonul *z* se admit două scrieri. Acolo, unde flecţiunea română îl arată ca provenind dintr'un *d*, se va scrie cu ḑ; asemenea acolo unde se arată *l* fie şi din cuvintele primite în limba română ca neologisme; în celelalte cazuri se va scrie cu *z*.

De exemplu: creḑi (cred), verḑi (verde), ḑeu (divin), ḑioa (diurnă), însă zâmbesc, zălog, lucrez, botezat.

NB. Subscrisul s'a unit aici cu părerea majorităţii Comisiunii, numai pentru a nu face dezbinare asupra unui punct de o importanţă mai mică, de şi crede că este o abatere dela regula generală primită pentru scriere [1]).

4. щ se scrie cu *sc* unde vre-o formă flecţionară română arată un *sc*, din care a provenit: cunosci (cunosc), pesce (pescuit), românesci (românesc); asemenea şi în cuvântul a *sci* cu derivatele lui, sciinţă, consciinţă, etc. Se scrie însă Ştefan, ştergar, aştept.

Subscrisul se uneşte şi cu această mică inconsecinţă, numai pentru a nu face dezbinare [2]).

[1]) Ultima modificare dela 1904 a şi înlăturat această abatere.
[2]) S'a înlăturat asemenea la 1904.

5. ъ şi ѫ se vor însemnà cu semnul ˘ pus deasupra vocalei, din care în lăuntrul formelor flecţionare ale limbei române şi chiar ale neologismelor introduse se vede că au provenit. Numai în persoana 3-a singular a perfectului simplu de conjugarea I se va însemnà â (cu circumflex). Acolo unde nu se constată proveninţa lui ъ şi ѫ în lăuntrul limbei române, se vor însemnà cu ă, afară de î la începutul cuvintelor cu *in*, care se va însemnà cu *i*.

Vom scrie dar: păscut, păstor (pasce), vĕd, vĕzĕnd (vedere), lăudănd, culegĕnd, mănа (manual), lăudâ, umblâ, pănă, cănd, fântănă, in, indată, inceput, etc.

D-nii Alecsandri şi Quintescu au rămas de părere să se introducă un semn deosebit pentru î, şi anume i cu circumflex.

Ceea ce a condus pe majoritate a fost pe lângă sfiala de a întroduce prea multe semne nouă, mai ales convingerea, că î este numai o nuanţă de pronunţare a lui ъ, că în unele dialecte române nici nu se aude, şi că din manuscriptele vechi (până pe la 1750) se vede o completă amestecare între ъ şi ѫ, care (afară de î începător) se deosebeau numai caligraficeşte, aşa încât ъ final se însemnà mai întotdeauna cu semnul lui ѫ şi ѫ mijlociu mai întotdeauna cu semnul lui ъ.

La objecţia că î este o particularitate esenţială a pronunţării române, se poate răspunde, că scrierea nn este chemată să exprime toate nuanţele pronunţării, ci numai sonurile radicale şi de valoare flecţionară. Şi nazalul este o particularitate a limbei franceze, şi ъ în loc de *e* în Mutter, Vater, etc., este o particularitate a limbei germane; toţi le pronunţă, dar nimeni nu le scrie [1]).

[1]) Noua ortografie dela 1904 a primit pentru tonul î însemnarea prin î la începutul cuvintelor şi prin â la mijloc.

Şi aici se cuvine să cităm şi să traducem următoarele cuvinte din celebrul tractat de *ortographia romana sive latino-valachica*, compus de Petru Maior şi publicat în fruntea Lexiconului dela Buda din 1835:

«Mai ales este de observat că Românii din Dacia lui Aurelian nu întrebuinţează nici odată sonul ѫ, ci numai ъ, ei nu zic mâni, ca Românii din Dacia vechie, ci măni; şi uşor s'ar puteà desvăţa Românii din Dacia vechie de acest son (?). Atât cel puţin este sigur, că mulţi, de şi îl pronunţă, nu-l scriu niciodată, ci întrebuinţează todeauna litera ъ şi pentru ѫ. In manuscriptele vechi nu se vede nicăeri ѫ, ci numai ъ. Imi aduc chiar aminte, că am auzit în copilăria mea vorbind oamenii bătrâni, din a căror gură nu se auzeà niciodată *î*».

6. *ŭ* scurt final se va elimină în toate cazurile, unde nu se aude. Vom scrie dar: Om bun, vedeam, lucram, etc. Aceasta este părerea majorităţii Comisiunii.

D-nii Bariţiu şi Quintescu stăruesc însă a menţine pe *u* scurt, pentru raţiuni gramaticale. După d-nialor, fără *u* scurt se pierde regula pentru deosebirea geniului masculin de feminin, se pierde regula unor forme de declinare, regula articolului şi deosebirea între singular şi plural la conjugare.

Majoritatea nu s'a putut abate prin aceste objecţii dela regula generală primită pentru scriere, adecă de a se scrie cum se vorbeşte. Dacă pronunţarea română a şters pe *u* final în cele mai multe cazuri, nu poate scrierea să introducă o vocală gramaticală, pe care a lepădat-o odată vorbirea; căci nu poate există o gramatică a scrierii în contra gramaticei vorbirii[1]).

[1]) De şi poate există pe lângă aceasta. Vezi în vol. de faţă pag. 93 şi urm.

Adăogăm aici, că asupra acestui punct încep şi unii Cipariani de peste Carpaţi să fie transigenţi şi sunt dispuşi să facă concesii, precum rezultă din importanta controversă ortografică, publicată în *Telegraful Român* din Sibiu (No. 134 din 15 Noemvrie 1879).

7. *i* scurt se va însemnà cu *i* simplu fără semnul scurtării. Regula pentru cetire este: i final simplu se pronunţă totdeauna scurt, afară numai unde este cu neputinţă. In cazurile, unde este lung (în unele forme de conjugare) se arată lungimea prin accentul grav.

Vom scrie dar: oameni, copii, arbitri, a auzì, el auzì, tu auzi.

Aşa semnul scurtării va rămâneà în scrierea română numai pentru însemnarea umbririi vocalelor ъ şi ѫ, simplificare foarte importantă pentru învăţarea cetirii şi scrierii în şcoale.

8. Articolul nedefinit, pronumele şi numeralul *o*, d. e. o casă, odată, am dat-o, se va scrie cu *o* şi niciodată cu *uă*.

9. Apostroful nu se pune înaintea articolului feminin *a*; prin urmare se va scrie: casa, masa, etc.

10. Neexistând nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămâne numai trebuinţa logică drept singura cauză pentru primirea lor. Trebuinţa logică însă în limba română pentru accentuare se mărgineşte la conjugaţiuni. Acolo deosebirea tonului aduce deosebirea înţelesului, tonul trebue dar neapărat exprimat prin accent, şi anume prin accentul primit şi cunoscut pentru asemenea cazuri. Vom scrie dar *lauda* însă *a lăudà*, *fac* însă *făcù*, *simţi* însă *a simţì*.

11. Accentul întrebuinţat până acum peste e şi o pentru a exprimà diftongii *ea* şi *oa*, este atât în contra regulei scrierii româneşti: că acele so-

nuri române, pentru care se ştie litera latină corespunzătoare, se scriu cu această literă, cât şi în contra naturei semnelor, nefiind chemat accentul în nici un alfabet să exprime pe a.

Dar accentul este chemat să exprime vocala intonată, zic apărătorii acestei scrieri, şi fiindcă *ea* şi *oa* provin totdeauna din *e* şi *o* intonat, trebue scrişi *é* şi *ó*, aşa cere principiul etimologiei române. La aceasta se poate răspunde: or de unde ar proveni ea şi oa, din momentul în care vocalele *e* şi *o* au primit o schimbare fonetică, pentru a cărei scriere se află o literă în alfabet, nu pot fi lipsite de această scriere pentru a li se descoperi una nouă. Dacă dar *e* şi *o*, din cauza intonării, şi-au însoţit un son, pentru care există litera latină corespunzătoare, adică *a*, nu pot fi scrise altfel decât prin *ea* şi *oa*. Altmintrelea pierdem consecinţa şi intrăm în deplin etimologism. Iar obiecţia, că nu se vede dacă *ea* şi *oa* trebuesc citite ca diftongi *ea* şi *oa* şi nu *e-a* şi *o-a*, nu ne pare întemeiată. Căci scrierea nu este silită să arate absolut toate nuanţele vorbirii şi aşa nu este nici chemată să arate diftongarea. Dacă ar fi altfel, de ce atunci s'ar mărginì exprimarea diftongilor la *ea* şi *oa* şi nu s'ar întinde la toţi diftongii. d. e. voios, iepure, aluat, căutat?

Dar afară de aceasta, nu este exact, că orce *e* şi *o* intonat se preface în *ea* şi *oa*. Regula exactă ne-o dă Pumnul: *e* intonat, dacă în silaba următoare se află *a*, ъ şi mai rar *e*, se preface în *ea*; în celelalte cazuri rămâne *e*, de şi este intonat; d. e.: vorbesc, vorbeşti, vorbească, obştescul, obştească; şeapte, şearpe alăturea cu şepte, şerpe. O intonat, dacă este urmat de a, ъ şi *e*, se preface în oa, dar înainte de i şi u rămâne o, d. e.: port, porţi, poartă, moarte, moartă, mortul, morţii.

Aşa dar semnul accentului de intonare pus deasupra lui *e* şi *o* ar puteà să aibă numai atunci înţelesul diftongului *ea* şi *oa*, când în adevăr orce *e* şi *o* intonat s'ar şi preface în *ea* şi *oa*. Dar fiindcă, precum am văzut, nu este aşa, ci din contră *e* şi *o*, de şi intonate, în jumătatea cazurilor nu se prefac în *ea* şi *oa*, însemnarea lor cu accentul intonării pentru a le arătà diftongarea este lipsită de logică.

Un alt argument în contra numitului accent ne pare următorul: acel *a* ce şi-l însoţesc uneori vocalele *e* şi *o*, când sunt intonate, nu este o simplă înlesnire a limbei, oare cum un obicei fonetic, care ar puteà tot aşa de bine să dispară din pronunţare şi căruia dar îi este de ajuns să fie numai arătat în treacăt prin semnul intonării; acel *a* din contră a ajuns în limba noastră aşa de important ca şi sonul radical, din care provine, fiindcă uneori îl consumă chiar pe acesta şi rămâne singur.

D. e.: din veară, peană, peară, veargă, vearză, measă. afoară, etc., Românul a făcut vară, pană, parà, vargă, varză, masă, afară etc., şi adese acolo, unde a păstrat diftongul ea, l-a prefăcut în *ia* d. e. piatră, iapă, etc. (Legea fonetică este, că *ea* şi *oa* tind a se preface în *a* mai ales după labiale şi r, uneori şi după sibilante). Această pierdere a lui *e* din diftongul *ea* şi prefacerea lui în simplul *a* este aşa de înrădăcinată în limbă, încât unele cuvinte cu un *e* primitiv sunt apoi variate în declinare, ca şi când ar fi avut un *a* primitiv. Pe când d. e. în pluralul din pană, parà, vargă, se reînfăţişează e şi se zice pene, pere, vergi, în alte cuvinte analoage nu se mai înfăţişează nici atunci, ci *a* se schimbă în ă ca un *a* primitiv: ţară, ţări; pradă, prăzi, etc.

Caracteristic este şi exemplul unui *oa* provenit nu din *o*, ci din *a* primitiv: *foame* din lat. *fames*. Este dar cu neputinţă să se ascundă sub accent sonul *a* provenit din intonarea lui *e* şi *o* [1]).

Această argumentare nu este însă împărţită de întreaga comisiune: unii membri susţin scrierea *é* şi *ó*, între aceştia e d. Bariţiu, care a fost totdeauna de părere, că în genere trebue luată de principiu ortografic *etimologia mărginită la formele actuale ale limbei române*. Rămâne, ca în urma unei discuţii generale a d-voastre tutulor să decidă majoritatea voturilor şi asupra acestei controverse.

Trebue să amintesc însă, că şi aici unii Cipariani sunt dispuşi să facă concesii, şi mă refer iarăş la citatul studiu ortografic al *Telegrafului Român* din Sibiu. Cauza, pentru care aceşti Cipariani nu se împotrivesc la scrierea *ea* şi *oa*, este, că văd sunetele radicale *e* şi *o* păstrate şi în această scriere şi că, odată sunetul radical păstrat, le este etimologic indiferent, dacă glăsuirea *ea, oa* se arată prin accent sau prin însăş litera nou introdusă. Se citează şi exemple din alte limbi neolatine, relativ tot la diftongarea lui *o* latin, span. *bueno* (bonus), *luego* (locus), franc. *neuf* (novus). *feu* (focus), dar mai ales *ital.* d. e. conjugarea lui *morire: muoro, muori, muore, moriamo, morite, muorono*, etc.

Se înţelege, că cercetarea noastră de mai sus s'a raportat numai la cazurile, unde *ea* şi *oa* proveneau în adevăr din lungirea lui *e* şi *o* prin accent. Căci în celelalte cazuri, unde *a* este din capul locului o vocală de sine stătătoare cu un înţeles propriu gramatical, chiar cei ce de altmintrelea

[1]) Precum se vede, raportul academic reproduce aici textual argumentele din «Scrierea limbei române» (vezi mai sus pag. 52) ce le publicase autorul cu 14 ani mai nainte.

scriu *é* cu accent, trebue să însemneze pe *a* deosebit. D. e.: face, făceà, duce, duceà. Aici *a* este vocală flecţionară a imperfectului şi a scrie făcé, ducé ar fi în or ce caz o greşală de ortografie. Asemenea trebue să se scrie *stea* şi nu *sté*.

Domnilor Membri,

Acesta este rezultatul desbaterilor urmate în sânul comisiunii, ce aţi binevoit să o alegeţi pentru lucrarea proiectului de ortografie.

Fără îndoială lucrarea noastră, aşa cum vi se prezentă, nu desleagă şi nici nu atinge toate întrebările ce ni le pune ortografia română. Noi am crezut că deocamdată a fost bine să se însemneze prin câteva lineamente mari forma generală a scrierii noastre, lăsând anilor viitori sarcina de a fixà toate amănuntele ortografice, unele în parte atârnând de la o lucrare definitivă asupra gramaticei şi asupra vocabularului limbei române.

Or care va fi decizia d-voastră pentru astăzi, cred că toţi vom fi inspiraţi de dorinţa de a publicà Analele Academiei sub o formă a scrierii lor, care să nu ne desbine de mişcarea generală a literaturei noastre în această privinţă, ci să pue Academia Română în lăuntrul şi în fruntea acestei mişcări.

Bucureşti, 8 Aprilie 1880.

II.

Revizuirea ortografiei

RAPORT ÎNFĂȚIȘAT ACADEMIEI ROMÂNE ÎN NUMELE SECȚIUNII LITERARE ÎN SESIUNEA GENERALĂ DE LA 1904.

Domnilor Membri,

Sunt acum 24 de ani, de când ortografia Academiei Române a fost supusă unei revisuiri, prin care s'au înlăturat unele exagerări etimologice ale aşa numitului «mod de scriere provisoriu» introdus în anul 1869 pentru publicarea Analelor şi a altor lucrări ale societăţii noastre.

După o propunere din anul 1879, s'a ales la 24 Martie 1880 o comisiune, compusă din d-nii Alecsandri, Bariţ, Hasdeu, Quintescu şi subscrisul, care în scurtă vreme s'a putut înţelege, cel puţin în majoritatea membrilor săi, asupra principalelor reguli ale scrierii celei nouă.

Prin raportul subscrisului dela 8 Aprilie 1880 concluziunile comisiunii au fost supuse plenului, care le-a adoptat în aceiaş sesiune generală, însă cu introducerea mai multor modificări.

Pe când primul mod de scriere al Academiei erà întemeiat pe un etimologism puţin temperat prin concesiuni fonetice, ortografia primită de majoritatea dela 1880 erà în esenţă un fonetism temperat prin «necesităţi etimologice».

Din tot spiritul raportului reiese, că aceste necesităţi nu erau atât de natură ştiinţifică, cât mai ales de natură practică; ele proveneau din dorinţa unei transacţiuni între tendinţele antagoniste spre a le apropià pe cât se puteà de o ortografie sau mai exact de o grafie comună.

In acest înţeles ziceà raportul subscrisului dela 1880: «Dacă în cestiuni de pură ştiinţă abstractă singura normă a noastră trebue să fie cercetarea necondiţionată a adevărului, indiferent dacă acest adevăr este împărtăşit de mulţi sau de puţini oameni, în cestiuni de o desvoltare organică concretă, precum este limba şi împreună cu dânsa şi scrierea, elementul *uzului* adoptat de mulţimea celor ce vorbesc şi ce scriu e totdeauna un element de cea mai mare însemnătate, pe care nu ne este iertat să-l ignorăm», şi se terminà cu speranţa «că toţi vom fi inspiraţi de dorinţa de a publicà Analele Academiei sub o formă a scrierii lor, care *să nu ne desbine de mişcarea generală a literaturii noastre, ci să pue Academia Română înăuntrul şi în fruntea acestei mişcări*».

Aceleaşi consideraţiuni dictează astăzi Academiei o nouă revizuire a modului ei de scriere. Din acest îndemn Secţia Literară a ales în sesiunea dela 1903 o comisiune *ad-hoc*, în care pe lângă cei trei membri rămaşi în viaţă din vechea comisiune dela 1880, adică d-nii Hasdeu, Quintescu şi subscrisul, au intrat d-nii Iacob Negruzzi şi Ioan Bianu. Indeplinind misiunea ce i-a fost încredinţată în limitele indicate de majoritatea ei, comisiunea, în şedinţa dela 1 Martie a. c., a luat cunoştinţă de raportul subscrisului şi a hotărît în majoritate de trei membri contra părerii d-lui Quintescu (al cincilea membru, d-l Hasdeu, n'a luat parte la lucrări), ca raportul, redus la 6 propuneri de modificare, să se supună Secţiunii literare. Incercarea subscrisului şi a câtorva membri de a discutà şi hotărî mai multe alte cestiuni relative la unificarea ortografiei, d. ex. la scrierea numelor lunilor (Septemvrie, Octomvrie, etc.), la scrierea cuvintelor: finanţe, piaţă, celă-lalt, teatru, neatârnare sau (după părerea

d-lui Quintescu) la punerea accentelor, etc., a fost după oarecare discuţiune înlăturată de comisiune, rămânând ca aceste cestiuni să formeze obiectul desbaterilor ulterioare în Secţiunea literară. Pentru momentul de faţă majoritatea a admis, că este urgent şi oportun a se mărginì hotărîrea la cele 6 regule ce vi se propun mai jos.

Aduse astfel la cunoştinţa Secţiunii literare, regulele au fost discutate în şedinţele dela 6, 8 şi 9 Martie a. c., şi aprobate de Secţiune, şi anume prima regulă, cea relativă la scrierea diftongilor *ea* şi *oa*, cu unanimitatea membrilor prezenţi, celelalte cinci cu majorităţi variabile. D-l Quintescu a fost la toate cinci de o părere principial contrară, pe care a desvoltat-o într'un deosebit memoriu.

Domnilor membri, fiind şi de astă dată ales raportor al Secţiunii literale în cestia ortografică, sunt dator să vă dau mai întâi un scurt rezumat al motivelor, cari vorbesc în favoarea propunerilor ce vi le facem.

Mişcarea semnalată prin ortografia Academiei dela 1880 s'a accentuat de atunci încoace în sensul unui fonetism din ce în ce mai pronunţat, şi concesiunile etimologice făcute mai înainte din motive de oportunitate, spre a pregăti adoptarea generală a unei scrieri definitive, nu mai par necesare în timpul de faţă.

Majoritatea ziarelor şi a revistelor române de astăzi sunt scrise curat foneticeşte, fără nici un etimologism, şi — ceeace este cu desăvârşire important — cerinţele mai tutulor profesorilor de limba română dela şcoalele secundare din ţară reclamă aceeaş simplificare a scrierii. Dovadă adresa conferinţei lor oficiale dela 25 Mai 1903, înaintată Academiei Române. Dacă mai adăugăm,

că profesorii celor trei catedre de filologie şi literatură română dela universităţile din Bucureşti şi Iaşi, d-nii A. Philippide, Ovid Densuşianu şi I. Bianu, se arată în scrierile lor adepţi ai fonetismului curat şi-l introduc astfel la viitorii învăţători ai limbii române, ne pare dela sine indicată direcţiunea, în care se cuvine să facem acum modificările ortografiei noastre.

Asemenea modificări erau în parte propuse şi hotărîte încă de Comisiunea dela 1880, însă la discutarea şi votarea lor în plenul Academiei au fost înlăturate printr'o întâmplătoare majoritate, care a contribuit astfel să diferenţieze şi mai mult scrierea academică de uzul din ce în ce mai general al autorilor români.

Va fi dar drept să reluăm în seria propunerilor ce vi le facem astăzi, în sensul fonetismului, mai întâi pe acele ce fuseseră arătate de subscrisul raportor încă din 1880 şi în parte primite de comisiunea de atunci. Din norocire nu mai avem trebuinţă să stăruim pentru suprimarea lui *u* mut (scris ca *u* scurt), care suprimare fusese şi ea propusă de comisiunea dela 1880, însă înlăturată cu majoritate de un vot, pentru a fi mai pe urmă — faţă de presiunea unei legitime opiniuni publice — din nou discutată şi în sfârşit adoptată cu 15 ani mai târziu, deabià la 11 Martie 1895.

Dar din celelalte regule propuse şi neadoptate atunci, propunem din nou următoarele patru, care răspund totodată la unele din cererile profesorilor secundari cuprinse în menţionata adresă:

1. Diftongii *ea* şi *oa* să se scrie totdeauna *ea* şi *oa*, iar nu *é* şi *ó*, fiindcă regula nestrămutată a scrierii româneşti este: că acele sonuri, pentru cari se ştie litera latină corespunzătoare, se scriu

cu acea literă, şi prin urmare nu se poate suprimà şi ascunde *a* sub accent.

2. Grupul de consonante *şt* se va scrie totdeauna *şt*, indiferent dacă vine dintr'o formă flecţionară cu *sc* sau nu; vom scrie dar: creşti, peşti, ştiinţă, etc., conform regulei menţionate mai sus.

3. Asemenea şi din aceeaş cauză sonul *z* se va scrie totdeauna *z*, chiar când vine ca formă flecţionară dintr'un *d;* vom scrie dar: verde, verzi, roza, poezie, etc.

4. *I* scurt se va însemnà cu *i* simplu fără semnul scurtării, asemenea *u* scurt cu *u* simplu. In puţinele cazuri însă, unde la sfârşitul cuvintelor sunt întonate (d. ex. la unele forme de conjugare), intonarea se va arătà prin accentul grav. Vom scrie dar: oameni, copii, iubire, tu auzi, el auzì, a întocmi, nou, sau, tăcù, făcù.

Ortografia are să indice litera sonului, dar nu şi toate nuanţele de pronunţare ale lui. Astfel semnul scurtării va rămâneà în scrierea noastră numai pentru vocala întunecată *ă*, simplificare foarte importantă la învăţarea cetirii şi scrierii în şcoală, şi totdeodată mai apropiată de ortografiile limbilor romanice, în faţa cărora nesfârşitele noastre semne de până acum, mai ales multele scurtări peste *i* şi *u* şi accentele peste *e* şi *o*, ne arătau prea înstrăinaţi.

* * *

După aceste patru propuneri relativ uşoare, să trecem la cele două mai grele şi mai importante.

5. Sonul ɨ se va scrie totdeauna cu *ă*. Aşà cere, conform principiului fonetic, trebuinţa pedagogică şi uzul majorităţii scriitorilor români. Litera fiind numai semnul văzut al semnului auzit şi amân-

două având (cât pentru vorbe, în deosebire de notele muzicale) menirea de a provocà cea mai grabnică deşteptare a înţelesului, cestiunea se ţine mai ales de teoria asociaţiunii ideilor şi prin urmare în prima linie de psihologie şi pedagogie, iar nu de filologie şi etimologie. Acestei psihologii şi pedagogii, reprezentate prin uzul mai general şi prin cererea profesorilor secundari, se cuvine să ne supunem.

6. Sonul *î* se scrie cu *î*, însă acolo unde este imediat precedat de consonantele *c* sau *g*, se scrie cu *â*. Motivul acestei din urmă modificări este analogia cu uzul general, introdus la noi ca şi la Italieni, de a citì literele *c* şi *g* înainte de *i* drept *ce* şi *ge*, iar înainte de *a* drept *k* şi *gh*. Astfel, dacă am scrie d. e. *gînd, cînd, cîntec* cu *î* acest *i*, cu tot circumflexul deasupra lui, ne-ar smintì obiceiul cetirii acelor consonante înaintea vocalei *i*, pe când scriind cu **â**, rămânem în conformitate cu deprinderea de mult admisă la *c* şi *g*.

Pe lângă aceasta propunem, ca excepţie importantă, scrierea lui *î* prin *â* în cuvântul *Român* şi derivatele lui, *România, Românism*, etc. Cu acest mod de scriere s'a identificat românimea dela renaşterea ei modernă încoace, el este întrodus în oficialitatea Regatului nostru independent pe toate monedele, pe toate inscripţiile, pe toate pecetiile. Prin urmare nu se poate schimbà [1]).

* * *

Trebue să adaug, înainte de a terminà, că Secţiunea literară, în şedinţa sa dela 9 Martie a. c., a ales o comisiune, compusă din d-nii: I. Bianu,

[1]) In şedinţa plenară Academia a adoptat primele 5 propuneri ale raportului, iar a 6-a a simplificat-o aşa: sonul *î* se scrie cu *â* în corpul cuvintelor (cânt, vând, Român) şi cu *î* la începutul lor (înger, îndoit, însă).

Ovid Densuşianu şi subscrisul, căreia i-a dat însărcinarea ca, după ce veţi fi hotărît d-voastre în şedinţă plenară asupra celor 6 propuneri de mai sus şi conform cu această hotărîre, să alcătuiască o broşură cuprinzând aplicări la cât mai multe cazuri îndoioase, pentru a pune ortografia adoptată la îndemâna scriitorilor români.

Bucureşti, 10 Martie 1904.

Au trecut 14 ani, de când pentru întâia oară s'a arătat în *Convorbiri literare* o direcţie critică în contra limbei obişnuite pe atunci în multe scrieri ale literaturei române.

Critica voià pe de oparte să combată construcţiile arbitrare ale filologilor, care sub cuvânt de «purificare» întocmeau un vocabular de termini necunoscuţi românului şi depărtau vorbirea claselor culte dela izvorul de viaţă al limbei populare; iar pe de alta voià să lovească în germanismele infiltrate printre scrierile de peste Carpaţi şi Molna, care falsificau geniul propriu al limbei române şi micşorau astfel valoarea luptei lor pentru existenţa naţională.

Dacă astăzi şi-ar da cineva osteneala să recitească acele articole critice, ar dobândì de sigur încredinţarea, că orce s'ar puteà zice în contra lor, numai un singur lucru nu s'ar puteà zice: că au fost dictate de un spirit antinaţional. Prea aspre le pot părea la unii, prea puţin oportune la alţii, prea lipsite de respect pentru vechile autorităţi la ai treilea, dar orce cap nepărtinitor va trebuì să recunoască în tendinţa de a readuce limba română la viaţa ei populară şi de a combate germanismele, o tendinţă mai întâi de toate naţională.

Cu toate acestea—şi de aici se vede, în ce stare ajunsese literatura noastră în privinţa iubirii de adevăr — tocmai prin prepusuri şi bănueli asupra

«patriotismului» ne-au întâmpinat mai întâi cei atinşi de critica noastră, şi astfel s'a putut întâmplà să auzim contestându se «românismul» unei direcţii, în jurul căreia se grupaseră scriitori ca Negrùzzi, Gane, Eminescu, Creangă, Slavici, Şerbănescu, Lambrior etc., fără îndoială scriitori dintre cei mai cu limbă românească ce i-a avut vreo dată literatura noastră,

Şi câte nu s'au încercat în contra *Convorbirilor literare!* Mai toate ziarele de pe atunci au năvălit asupra lor; d. Bariţ într'uu discurs solemn al Academiei Române ne-a denunţat de cosmopoliţi; d. P. Grădişteanu în *Revista Contimporană* de germanizatori; voluminoasa espresiune a spiritului academic din acea epocă, «Dicţionarul limbei române» de A. T. Laurianu şi Massimu, erà cât p'aci să ne cufunde — nu prin greutatea sa ştiinţifică, ci prin cea fizică; în Fevruarie 1876 d. Hasdeu cu vreo 25 de alţi «redactori» înfiinţară în Bucureşti chiar o întreagă *Revistă literară şi ştiinţifică*, a cărei prefaţă o arătà mai ales menită a fi o direcţie «sănătoasă» în contra aşà numitei direcţii «nouă» a noastră.

Astăzi însă — pare c'ar fi zecimi de ani la mijloc şi generaţiuni întregi — lupta a încetat ca prin minune. In chiar mijlocul Transilvaniei, în Sibiu şi în Braşov, s'au arătat prieteni călduroşi ai direcţiei noastre literare; nimeni din cei cu minte nu mai pune la îndoială principiile critice rezumate la începutul acestui articol; *Revista literară şi ştiinţifică* a dispărut după al patrulea număr al ei; iar *Convorbirile literare* îşi urmează şi astăzi viaţa lor regulată, şi la 1881 redactorul lor d. Negruzzi a fost primit ca membru în aceiaş Academie Română, care mai nainte se arătà aşà de duşmană foaei literare din Iaşi.

Va fi avut şi aici timpul influenţa sa binefăcătoare; vor fi ajuns oamenii încetul cu încetul să se înţeleagă mai bine unii pe alţii şi să se mai îmblânzească, se va fi arătat încă odată legea cea cunoscută, după care o stăruinţă neclintită nimiceşte în or ce evoluţiune a spiritului rezistenţele mai uşoare.

Dacă dar în aceste rânduri de introducere am amintit o luptă acum împăcată din mica noastră mişcare literară, nu este pentru a redeşteptă violenţa vechilor dezbateri, ci este din contră pentru a ne arătà bucuria, că întru deslegarea multelor întrebări ce mai sunt la ordinea zilei pentru vorbirea şi scrierea românească de astăzi, avem un câmp mai liber al discuţiunii şi ne putem aşteptà la o ascultare mai liniştită a argumentelor pentru şi contra, din a căror dreaptă cumpănire, fără însinuări şi prepusuri, va rezultà mai curând aflarea adevărului.

Intre acele întrebări, care astăzi sunt încă deschise pentru întemeierea vorbirii şi scrierii româneşti, este mai ales una, asupra căreia ne credem datori să atragem luarea aminte a celor ce iubesc limba română şi doresc desvoltarea ei firească în juna noastră literatură: este întrebarea neologismelor.

Intr'un număr al *Convorbirilor literare* de pe la 1874 încercasem cea dintâi formulare a unor regule pentru primirea şi respingerea lor, dar o încercasem numai în treacăt şi cu acel ton agresiv şi oarecum fragmentar, ce eram pe atunci încă siliţi să-l avem în contra numeroşilor noştri adversari.

Revenind prin articolul de faţă la aceeaş întrebare, ne propunem a o studià mai deamănuntul [1])

[1]) Vezi şi însemnatele cinci scrisori ale d-lui Negruzzi în vol. X şi XI ale *Convorbirilor literare* (1877—1878).

şi a supune la judecarea cititorilor noştri câteva principii în privinţa neologismelor, stăruind mai ales în susţinerea acelora, care nu ne par încă bine înţelese sau cel puţin nu sunt încă primite de mulţi scriitori români.

Principiile neologismelor le putem despărţi în patru regule, pe care le vom expune în paginele următoare şi vom căutà să le întemeiem.

I.

Acolo, unde pe lângă cuvântul slavon există în limba românească populară un cuvânt curat român, cuvântul slavon trebue să fie depărtat şi cuvântul român păstrat.

Vom zice dar binecuvântare şi nu blagoslovenie, vom zice preacurată şi nu precistă, bunavestire şi nu blagoveştenie.

Această regulă este de la sine înţeleasă, însă nu ne aduce mare folos pentru literatura laică, fiind prea puţine cuvintele la care se potriveşte. Mai însemnată este regula în aplicarea ei la cărţile bisericeşti; căci în bisericele de pe la multe sate şi mănăstiri din România se zice încă blagoslovenie şi nu binecuvântare, maica precistă şi nu maica preacurată. Ceea ce împedică pătrunderea îmbunătăţirii limbei în biserică, este în mare parte exagerarea neologiştilor, cari s'au încercat să introducă şi în Biblie atâtea schimbări şi atâtea expresii recomandate numai de o filologie nepricepută şi trecătoare, încât au pus în nelinişte pe capii bisericei şi i-au făcut să se împotrivească la toate schimbările, de teama schimbărilor celor rele sau pripite. Iar fără conlucrarea episcopilor nu ne putem aşteptà la nici o reformă în biserică.

Dar când vedem, cu ce uşurinţă s'au pus neologiştii la lucru întru ale sfintelor scripturi şi au îndrăznit să ştirbească minunata traducere a Bibliei introdusă în biserica română în secolul al 17-lea; când citim d, e. în *Santa* Scriptură, «revăzută» şi publicată de Societatea britanică (Iaşi, Goldner, 1874), cuvinte ca acestea:

> La început creâ Dumnezeu ceriul şi pământul;
> Corupţiunea oamenilor;
> Şi Dumnezeu ordinâ omului;
> Dumnezeu zise lui Noe; fă-ţi o arcă din lemn de gofer, că eu voi aduce deluviu;
> Invaziunea Canaanului;
> Circumciziunea,

şi altele şi altele; sau când găsim în Oratoriul Melchisedek, care îşi propune «a da expresiunilor şi prin ele ideilor mai multă chiaritate, exactitate şi precizitate decât în traducţiunile anterioare» (pag. VIII), exemple de «chiaritate şi precizitate» ca următoarele:

> Miraculoasă faptură arătându-se noue făcătoriul,... să căutăm: Iisuse, cuvântule, necuprinsibile, Iisuse, putere neajunsibilă,... înţelepciune necugetabilă,... domnia necalculabilă. Iisuse, împărăţia cea neinvincibilă, Iisuse, stăpânira cea infinită, Iisuse, autoritate eternă (pag. 145) etc.,

nu ne putem mirà de împotrivirea celor mai mulţi capi ai bisericei încontra unor asemenea încercări.

II.

Acolo unde avem în limba noastră obişnuită un cuvânt de origine latină, nu trebue să introducem altul neologist. Vom zice dar: împrejurare şi niciodată cercustanţă sau circonstanţă, binecuvântare şi nu benedicţiune, etc.

Şi această regulă este de la sine înţeleasă; cu

toate aceste ea trebue anume formulată şi trebue să stăruim cu toţii întru păzirea ei în scrisori şi în ziare, pe catedra şcolii şi la tribuna parlamentului. Căci profesorii, deputaţii şi scriitorii noştri mai de frunte şi-au făcut o parte însemnată a studiilor în limbi străine. De aici urmează fireşte, că o sumă de cuvinte şi de deprinderi sintactice le vin mai întâi în minte sub forma limbei străine, pe care o cunosc mai bine.

Insă cea mai uşoară deşteptare va fi de ajuns pentru a trezì pe aceşti scriitori din felul de letargie intelectuală, în care se află cât pentru limba lor, şi a le aduce aminte, că şi limba română are geniul ei propriu şi cuvintele ei proprii şi că acestea trebuesc cunoscute şi trebuesc deprinse. Mai toţi ştim pe din afară fraze din Voltaire şi din Alfred de Musset, din Schiller şi din Heine. Dar dacă este să vorbim şi să scriem bine româneşte, trebue *neapărat* să ne dăm osteneala de a cunoaşte şi biblia română în frumoasa limbă din secolul al 17-lea, şi cronicarii noştri, şi poveştile, poeziile şi proverbele populare. Fără această cunoştinţă nu poţi fi scriitor român.

Şi aici nu vorbim încontra acelor exagerări, pe care le simţim mai toţi că sunt greşeli şi de care prin urmare nu avem să ne temem că se vor întinde prea departe. Versuri, ca ale lui Heliade din timpul decadenţei sale,

O belă eşti, dilecto, şi capelura-ţi blondă
Ca buclele lui Phedru te-ammantă, te circondă,

nu credem că vor mai fi imitate de alţii. Nici terminii din dicţionarul academic de A. T. Laurianu şi Massimu *catellare* (a fătà căţei), *bussul* (cutiuţă, tabatieră), *cacumen* (vârf), *dapatic* (măreţ), *dedecore* (ruşine), *fodicare* (a împinge), *frecente* (adeseori),

granditate (mărime), *gulos* (lacom), etc. etc. nu pot aveà speranţă să primească vreodată drept de cetăţenie în limba română. Cu atât mai puţin avem să ne temem de franţozismele unui deputat cunoscut din Camera română, d. N. Blaramberg, care nu se sfieşte să zică şi să scrie:

Sunt incapabil de asemenea *anguementuri*.
Nu voesc *de* o înălţare (*Je ne veux pas de...*)
Mă părăsesc *la* personalităţi (*je m'abandonne aux...*)
Speranţa apoteozei şi temerea potenţei (adică a furcilor de spânzurătoare, franţ. *potence*)
Efasment momentan.
O îmbrăţişare prea tandră.
A pune la profit historia.
A dà schimbul (*donner le change*).
etc., etc.[1])

De asemenea limbă râd toţi oamenii cu minte şi poate ar râde şi autorul ei, dacă i-am face pe franţuzeşte ceeace ne face d-sa pe româneşte; dacă i-am zice cu ton serios: *ne vous battez pas la tête avec ces pensées*; *il tire avec la queue de l'oeil*; *pas de livre, pas de part* (n'ai carte, n'ai parte), şi alte asemenea glume. (Vezi şi teoria idiotismelor în vol. I al ediţiei de faţă, pag. 87 şi urm.).

Dar trebue să vorbim în contra acelor neologisme de prisos, care se strecoară prin scrierile noastre fără a bate prea tare la ochi şi ne înstrăinează limba din ce în ce mai mult de la înţelesul ei popular. Pentru ce să zicem de e.: *este suficient*, cuvânt pe care nu-l înţelege nici un ţăran român, şi să nu zicem «este de-ajuns», cuvânt de origine asemenea latină, însă înţeles de toată lumea? Tot aşa va trebui să zicem «a ajunge la ceva» în loc de *a parvenì*, sau cum scrie d. I. Popescu din Sibiu, *a pervenì la ceva*; «agerime» în loc de *sagacitate*;

[1]) N. Blaramberg: România şi rezbelul actual sau Guvernanţii şi guvernaţii, ediţ. a 2-a, Bucureşti, 1878.

«adâncit» în loc de *aprofundat*; «dinadins» în loc de *cu intenţiune*; «deşertăciune» în loc de *vanitate*; «a aiurì» în loc de *a delirà, a divagà*; «a înapoià» în loc de *a restituì*; «aprig» în loc de *avid* şi *impetuos*; «aspru» în loc de *sever*; «a încredinţà» în loc de *a confià*, «a luà asupră-şi» în loc de «*a asumà*; «îmbunătăţire» în loc de *ameliorare*, şi sute de alte exemple.

Suntem încredinţaţi, că numai cu puţină luare aminte la această regulă, stilul multor scriitori de ai noştri s'ar îndreptà şi s'ar face adevărat românesc din prea împestriţat şi străin ce este astăzi. Exemple de stil bun în acest înţeles ne dau unele ziare din Bucureşti, *România liberă* şi articolele d-lui Eminescu din *Timpul*.

III.

Acolo unde astăzi lipseşte în limbă un cuvânt, iar idea trebue neapărat introdusă vom primì cuvântul întrebuinţat în celelalte limbi romanice, mai ales în cea franceză. (Nu vorbim de terminii technici).

Şi în privinţa acestui principiu credem, că ne putem uşor înţelege mai toţi scriitorii. El deschide poarta cea mare pentru neologismele ce se introdûc şi trebuesc să fie introduse în vechia limbă română. O transformare aşa de radicală a statului român şi în genere a provinciilor locuite de Români, precum s'a întâmplat dela 1848 încoace, nu s'a putut face fără a lăsà urme adânci în limbă. Sute de organizări nouă, mii de idei nouă; mulţime de cuvinte nouă — altfel nici nu se puteà.

Numai să nu uităm şi cele două îngrădiri puse principiului de mai sus: întâi neologismele de introdus trebuesc luate din limbile romanice, iar nu din limbi, care ne sunt cu totul străine, precum

ar fi cea germană sau maghiară. (De greaca sau slavona nici nu mai e vorbă). După această regulă am combătut neologismul «amăsurat» (nemţeşte *gemäss*, *angemessen*) din foile transilvănene şi am propus «conform» după franţuzeşte; asemenea trebue să zicem «profan» şi nu «laic» (*nemţeşte Laie*) în înţelesul de necunoscător al unei specialităţi etc.

Al doilea: neologismele sunt numai atunci de primit, când ne lipseşte cuvântul în limba de până acum, iar idea trebue *neapărat* să fie introdusă. Acest *neapărat* cere oarecare cumpănire. Nu lenea unui traducător din limbi străine de a găsi, fie şi prin mai multe cuvinte, expresia congruentă în limba română, poate să autorize un neologism. Noi nu putem primì d. e. «măsura în ochi» din Psihologia d-lui I. Popescu (nemţeşte *Augenmaas*) în locul măsurei după simpla vedere, nici «salvagardarea» atâtor oratori din Camerele române (franţ. *sauvegarder*) în locul scăpării neatinse sau a păstrării în întregime.

Dar mai ales trebue să oprim strecurarea acelor neologisme, care tind a introduce din limba germană unele noţiuni abstracte, obişnuite şi firesti inteligenţei germane cu idealismul ei mai eteric şi uneori cam pierdut în nori, dar care nu se potrivesc de loc cu inteligenţa mai realistă, mai plastică a geniului limbei române. Fiindcă zic germanii *Zeitraum*, noi nu putem croì «spaţiul timpului» (Psihologia Popescu), nici «precalculaver» (pentru *vorher berechenbar*), nici «viaţa conştiută şi scopositǎ» pentru *zweckbewusstes Leben* (foaia Societăţii din Bucovina). Nivelurile de abstracţiue nu se pot egalizà între două popoare, şi a introduce cu sila asemenea forme de gândiri străine într'o limbă, însemnează a-i slăbi elementul ei specific naţional.

IV.

Depărtarea *tutulor* cuvintelor slavone din limba română şi înlocuirea lor cu neologisme ar fi o greşală şi este cu neputinţă.

Asupra acestui principiu părerile scriitorilor români sunt încă foarte desbinate; cu atât mai mult suntem datori, în cercetarea acestei controverse, să cântărim cu luare aminte greutatea argumentelor pentru şi contra.

Intâia întrebare, ce ne o punem, este: cum stă controversa astăzi în privinţa însemnătăţii ei pentru naţionalitatea noastră, adică pentru păstrarea neatinsă şi pentru recunoaşterea acesteia?

Răspunsul se rezumă în următoarele două fapte, ştiute de toţi:

Intâi, limba română este astăzi recunoscută de întreaga Europă cultă ca o limbă romană şi naţiunea română ca o naţiune de rasă latină, în acelaş înţeles, în care şi limba şi naţiunea franceză, spaniolă etc. sunt de origine latină. Tendinţa vizionară a vreunui autor rus de a ne crede slavi, sau mania bătrânului Schuller de a ne face anglosaxoni sunt curiozităţi izolate, pe care nimeni nu le mai ia în serios. Dela francezul Raynouard prin germanii Diez, Schuchardt, Diefenbach până la slavul Miclosich nimeni nu mai pune la îndoială cel puţin latinitatea noastră limbistică. Dacă dar dela începutul secolului până pe la 1840 istoria lui Petru Maior, Lexiconul dela Buda, *Tentamen criticum* al lui A. T. Laurianu erau aplecate a exagerà nota latinităţii noastre pentru a răspunde la exagerările celor ce ne-o contestau, astăzi acest motiv de exagerare a dispărut: lupta este câştigată pentru noi pe tărâmul ştiinţific.

Al doilea: idea naţionalităţii sau mai bine zicând simţul naţionalităţii este aşà de viu deşteptat în tinerimea română de astăzi, încât nici nu poate fi vorba de vre-o *sporire* a cuvintelor slave în limba română peste numărul celor ce se află în ea de mai nainte. Nici un scriitor, nici un orator român nu introduce cuvinte nouă din slavoneşte, miile de neologisme primite dela 1848 încoace sunt mai toate din limba franceză şi latină, unele din italieneşte, puţine (şi totdeauna greşite) din limba germană.

Prin urmare înavuţirea limbei noastre în privinţa lexicală şi toată propăşirea ei merge deacum înainte numai în înţelesul latinităţii şi nu are nimic de temut dela vre-o nouă influenţare prin elemente slavone. Aşà dar întrebarea despre cuvintele slavone nu priveşte vre-o nouă introducere a lor, ci numai înlocuirea sau neînlocuirea lor, întru cât se află din vechime înrădăcinate în limba română.

Mărginind astfel câmpul discuţiunii la adevărata lui însemnătate, îl vedem totdeodată deschis pentru o cercetare mai rece şi mai nepărtinitoare a întregei întrebări.

Aşa dar încă odată: este cu putinţă şi este bine să depărtăm toate cuvintele slavone din limbă?

Dacă am ascultà Dicţionarul academic al lui A. T. Laurianu şi Massimu, el ne-ar răspunde îndată: *da* — cu uşurinţa, cu care filologii de fellul reposaţilor se credeau chemaţi de soartă să schimbe limba ce se întâmplà să o vorbească [1]); ne-ar răspunde prin următoarele cuvinte din «Prefaţione» (pag. VI):

[1]) Vezi şi «purismul în limba româna» de răposatul G. Munteanu («Revista română, vol. II, 1862).

Vorbele de origine neromanica nu potu si nu se cade se aiba locu într'unu dictionaru romanescu.

Şi aşa am vedeà scriindu-se după acel dicţionar

ciconia în loc de barză,
amare » » » iubire,
dracone » » » zmeu,
trabe » » » bărnă,
popinariu » » » cărciumar,

şi aşa mai departe.

Insă dacă n'ar fi decât acel dicţionar academic, părăsit astăzi de însăş Academia, din care a ieşit, am crede de prisos să mai stăruim în această cercetare; căci numărul adepţilor lui, de va fi fost vreodată mai mare, astăzi de sigur scade pe zi ce merge; şi poate va ajunge cu timpul şi Protopopul Ioane Marcu cu «inteligenţa» din Satu-Mare să înţeleagă, că nu se croeşte nici o limbă după asemenea tipar.

Dar ceea ce ne-a pus pe gânduri şi ne-a îndemnat să scriem acest articol, este deprinderea stilistică ce am observat-o în timpul din urmă în *Psichologia empirică* a d-lui Popescu (vezi darea noastră de seamă în *Convorbirile literare* dela 1 Octomvrie 1881), în articolele unor scriitori dela *Telegraful român* din Sibiu şi dela *Gazeta Transilvaniei* din Braşov, etc. Limba scrisă în aceste publicări ne pare adeseori bună şi este foarte deosebită de limba întrebuinţată mai nainte în Trasilvania. Afară de aceasta cu mai mulţi din aceşti scriitori ne ştim astăzi în oarecare unire de păreri asupra întrebărilor literare. Cu atât mai vârtos am dorì să ne unim acum şi în privinţa slavismelor; adecă sau să ne convingă d-nealor pe noi sau să-i convingem noi pe d-nealor, se înţelege pe temei de argumente.

Pentru a ne da seamă de înţelesul practic al greutăţii, am recitit în grabă literele B şi C din elementele slave ale dicţionarului *d'étymologie dacoromane* de Cihac şi însemnăm aici în fuga condeiului câteva cuvinte, spre a vedeà în privinţa lor, dacă pot să fie depărtate din limbă şi cum ar puteà să fie înlocuite.

balan, balaur, ban, biciu, blană, bob, bolovan, brazdă, breaslă, briciu, bujor, buruiană; cârcei, calic, cârciumă şi birt, cârjă, cârmă, cârn, cârpă, cărtiţă, ceată, ceaţă, cep, ciocan, ciolan, cireadă, clătesc, cleşte, clocotesc, clopot, coajă, coabe, copită, cosiţă, coş, covrig, crâncen, castravete, creţ, crivăţ, croesc.

Ce trebue să facem cu aceste slavisme înrădăcinate în limba poporului român?

Să nu uităm, că am însemnat numai câteva din ele, luate din literele B şi C, şi că în totalitatea limbei populare se mai găsesc cu sutele.

A le da deodată afară şi a decretà academiceşte alte cuvinte în loc, este cu neputinţă: sunt prea multe şi prea deaproape legate cu viaţa zilnică a ţăranului. Cum să-şi schimbe ţăranul brazda sa de pe pământ, bujorul din grădină, ciocanul din cuiu, castravetele de pe masă, cleştele de pe vatră şi crăciunul din calendar?

Şi când întrebăm: cum să-şi schimbe, nu ne gândim numai la greutatea generală de a pătrunde cu reformele în viaţa unui element aşa de conservator precum este ţăranul, ci ne gândim la greutatea specială a acestei probleme a slavismelor. Ea este specială din două puncte de vedere: întâi din cauza mulţimii cuvintelor de origine slavonă, pătrunse din vechime în limba populară. «Mulţime» este o expresie relativă. Ca să-i înţelegem însemnătatea pentru problema noastră, trebue să căutăm a ne face o idee despre cantitatea aproximativă a cuvintelor întrebuinţate de deosebiţii oameni

în vorbirea lor obişnuită. Renan, în *Histoire des langues sémitiques*, ne arată, că vechiul testament întreg are numai 5642 de cuvinte. Max Müller, în Prelecţiunile asupra ştiinţei limbei (I, 7), ne spune pe de altă parte, că libretul unei opere italiane trece rareori peste vr'o 700. La el cetim şi notiţa, că un englez cult, cu studii academice, nu întrebuinţează în vorbirea sa mai mult de 3000 cuvinte, de sigur nu 4000, şi că, după arătarea conştiinţioasă a unui preot dela sat, nişte salahori dintr'o parohie engleză nu aveau mai mult de 300 de vorbe în vocabularul lor.

Dacă dar un muncitor incult din Englitera întrebuinţează în viaţa lui zilnică 300, iar un englez cult 3000 de cuvinte, nu vom fi acuzaţi că micşorăm tăria limbistică a ţăranului român de mijloc, dacă îi presupunem una mie de cuvinte. Din această una mie de cuvinte să nu zicem ca d. Cihac, că aproape jumătate sunt slavone, să zicem că numai a treia parte sunt slavone.

S'au gândit vre odată neologiştii, ce însemnează a desvăţă pe cineva de o a treia parte din limba lui zilnică, şi a-l învăţă a treia parte dintr'o altă limbă? Aceasta însemnează aproape a învăţă poporul o a doua limbă pe lângă ceea ce o vorbeşte. Căci în limbele străine, ce le învăţăm noi cărturarii prin şcoli, afară de rarele cazuri, unde le învăţăm aşa de bine încât să le vorbim ca şi în limba noastră maternă, cantitatea cuvintelor ce le întrebuinţăm nu ajunge nici la a treia parte din cuvintele ce ne stau la îndemână în limba maternă.

Însă cine ştie, ce vrea să zică a face pe şcolar, cu tot numărul anilor petrecuţi în şcoalele mai înalte, să înveţe o limbă străină, îşi poate închipuì ce rezultat practic ar aveà încercarea de a schimbà

o treime din vorbele de astăzi ale ţăranului şi a le înlocuì cu alte vorbe, lui necunoscute.

Dar greutatea este mare şi din alt punct de vedere. Să scoatem vorbele slavone cele înrădăcinate şi să le înlocuim cu ce? Am citat mai sus brazda de pe pământul ţăranului, bujorul din grădină, castravetele de pe masă, ciocanul din cui, cleştele de pe vatră.

Cine să ne spue, ce alte cuvinte să punem în loc? Glosarul Laurianu şi Massimu ne-ar propune d. e. pentru brazdă vr'o cinci, şase cuvinte care mai de care: sulc, liră, plancă, rasoriu, cespete; dar nu credem, că se va găsì vre-un om cu mintea sănătoasă, care să'şi închipuiască pe toţi ţăranii români zicând cespete sau rasoriu în loc de brazdă. La cuvântul bujor Glosarul academic se gândeşte la «rosa de Alpi» (!); în loc de castravete îi place «cucumă»; la ciocan ne vorbeşte de «toacă» sau de «maior» (diminutiv din mai); la cleşte nu ne spune alta decât latinul *forceps*, *forficula* — nu cumva să-i zicem forcipe?

Intrebarea pusă pe acest tărâm, şi de acest tărâm nu poţi scăpà, se sustrage chiar de la or ce discuţie serioasă.

Ne grăbim dar să rezumăm rezultatul cercetării de până acum şi să zicem:

Slavismele înrădăcinate în limba populară nu se pot scoate astăzi din cursul vorbirii şi scrierii româneşti, întâi fiindcă sunt aşa de numeroase, în cât lipseşte oarecum instrumentul cu care să se facă această operaţiune prea întinsă, şi al doilea fiindcă nu avem astăzi nici cea mai mică formă de înţelegere asupra cuvintelor, cu care să le înlocuim.

Insă, vor întâmpinà neologiştii, adecă aceia din neologişti, cari ştiu să raţioneze, asemenea schim-

bări de cuvinte se întâmplă adese ori într'o limbă; s'au întâmplat chiar în limba română, cel puţin în cea vorbită de clasele culte, şi încă nu ca fenomen izolat şi mărginit la câte o singură expresie, ci pentru o mulţime de cuvinte în acelaş timp. Aşa, pe când până la 1830—1840 toţi Românii ziceau nădăjduesc, îmbelşugare, priincios, jertfă, destoinic, indeobşte, polcovnic, astăzi mai toţi Românii culţi zic sper, abundanţă, favorabil, sacrificiu, capabil, în genere, colonel. Ceea ce s'a întâmplat odată, se mai poate întâmplă şi altă dată, şi cum s'a întâmplat pentru clasele culte, se poate întâmplă şi pentru poporul întreg.

Fără îndoială, răspundem noi; numai că trebuesc căutate împrejurările, sub care s'a întâmplat, şi trebueşte aflată legea, după care se întâmplă.

Ceea ce a produs metamorfoza parţială a limbei române dela 1848 încoace şi a făcut cu putinţă înrădăcinarea atâtor cuvinte nouă şi scoaterea atâtor cuvinte slavone din limba obişnuită a claselor culte, a fost curentul general al opiniunii publice în momentul redeşteptării spiritului naţional în România liberă, în Transilvania şi în Bucovina. Aşa de puternică a fost raza de lumină ce s'a revărsat atunci asupra ţărilor române, încât nu a existat un singur om din clasele de sus care să nu se fi deşteptat la atingerea ei. Cu focul tinereţei s'au aruncat cu toţii pe calea cea nou deschisă, şi mai ales dela sora noastră franceză am primit, împreună cu impulsul mişcării politice, şi o întreagă comoară de cuvinte latine, şi deodată ne-am deprins cu toţii să vorbim de *libertate*, să ne gândim la *constituţiune*, să *sperăm* în viitor, să ne credem *capabili* de orce *reforme*. Cu inima deschisă tinerimea a primit cuvintele cele nouă

din gura conducătorilor naţionali, şi toată societatea română cea cultă a fost pe atunci ca o singură şcoală de învăţământ mutual pentru limba neo-latină.

In această mişcare vedem noi ca element esenţial: emoţiunea puternică lăţită într'o parte întinsă a poporului român. Căci legea acestui fenomen limbistic ne pare a fi cea următoare: cuvintele (afară de terminii tehnici, care sunt indiferenţi şi deaceea sunt şi cosmopoliţi) nu se nasc şi nu se înrădăcinează din destilarea rece a reflecţiunii, ci din căldura simţimântului. Neologismul se lipeşte de organismul unei limbi sub fierberea emoţiunii. Exaltarea religioasă, aprinderea revoluţionară, mişcarea poetică a unui întreg popor sau a unei părţi însemnate din el—iacă isvorul de viaţă al cuvintelor nouă ce şi le însuşeşte o limbă.

Acel izvor de viaţă însă, întru cât curgeà din revoluţiunea socială şi politică de la 1848 până după 1857, a secat astăzi de mult, entuziasmul s'a răcit şi s'a răcit aşa de tare, încât o mare parte a societăţii noastre este cuprinsă de un fel de lăncezime sceptică pentru tot ce se mai numeşte «reformă» politică şi socială.

Cauza acestei lăncezimi este tocmai faptul, că mişcarea de la 48—58 a fost prea unilaterală, prea mărginită numai la clasele de sus ale poporului. Nouele instituţiuni ce le-am copiat în pripă, nouele cuvinte ce le-am primit noi cei cu ştiinţă de carte, au rămas mărginite în cercul nostru cel restrâns şi nu au pătruns în poporul de jos. Declamările noastre cele mai sincere pentru *libertate* nu au scos poporul din *robia* cea vechie a cugetului său; şi *speranţa* noastră în viitor nu a putut preface *desnădăjduirea* lui din trecut.

Dincontra, fenomenul cel mai caracteristic al

stării noastre de astăzi este abisul între pătura de sus şi pătura de jos a naţiunii române, şi dacă este ceva în stare să deştepte o direcţie nouă şi mai salutară a spiritului public, nu numai în limbă, ci şi în politică, ar trebuì să fie tocmai simţirea acestui abis şi necesitatea de a-l acoperì.

Într'o asemenea stare de lucruri noi nu credem, că astăzi s'ar puteà întroduce mai multe neologisme în limba poporului, şi nu vedem elementul esenţial pentru o asemenea reformă, adecă: mişcarea generală a simţimintelor sociale în această direcţie.

Putem să deplângem acest fapt, putem să dorim cu nerăbdare ziua mai fericită, când tot poporul român va fi mişcat prin durerile şi speranţele de facere a unui nou entuziasm religios sau a unei noue forme politice şi sociale: dar până când această zi nu a sosit, trebue să ţinem seamă de starea reală a spiritelor de astăzi şi să vorbim şi să scriem cuvintele populare aşa cum le găsim în popor. Aceasta este o aplicare mai mult a adevărului ştiinţific, că limba nu este rezultatul vre-unei convenţiuni între oamenii cei învăţaţi, ci este un product instinctiv al poporului întreg.

Iată una din cauzele, pentru care credem, că întrebuinţarea necugetată a atâtor neologisme în ziarele şi în cărţile noastre moderne trebue combătută, şi pentru ce nu putem primì cuvintele cele noue şi neînţelese de popor, când avem cuvinte vechi, înţelese de toată lumea, fie şi de origine slavonă.

Nu pricepem dar, cum d. e. d. Ioan Popescu din Sibiiu, scriind cu sânge rece la masa d-sale o *Psichologie empirică*, să ne scoată deodată din limbă cuvântul *slab* şi să ne zică pretutindenea «debil», sau să se ferească de cuvântul *obişnuit* şi să si-

lească pe şcolarii d-sale să zică «habitual». Nu prin cărţi de şcoală sau prin articole de ziare va uită vreodată poporul român cuvintele slab, slăbit, slăbiciune, pentru a zice în locul lor «debil, debilitat, debilitate», şi orce încercare în acest sens este o încercare zadarnică, şi prin urmare greşită, al cărei rezultat nu poate fi decât îngreuiarea înţelegerii şcolarilor şi înstrăinarea câtorva din ei de la limba populară.

Am dovedit până acum, că nu este cu putinţă să depărtăm slavismele înrădăcinate, pentru care nu avem echivalente române în limba populară. Vom căutà acum să arătăm, că nici nu este bine să le depărtăm.

Punctul de plecare pentru întreaga mişcare neologistă în limba română este acesta: limba română este limba unei naţiuni de gintă latină; aşà fiind, şi elementele acestei limbi, cuvintele, se cade să fie de origine latină, ca unele ce sunt manifestarea specială a spiritului naţional, faţă cu care orce cuvânt de origine heterogenă are în sunetele lui ceva nepotrivit.

Acest punct de plecare este adevărat, — deşi în exagerarea lui răstoarnă deosebirea limbei române de cea latină, — şi noi îl putem primì ca dovedit. Din el rezultă, că *idealul* limbei române este întrebuinţarea de cuvinte, a căror origine să fie exclusiv latină.

Dar valoarea orcărui ideal atârnă dela partea lui cea realizabilă; prin aceasta idealul se deosebeşte de închipuirile deşerte ce se numesc utopii.

Privind lucrul din acest punct de vedere, constatăm îndată, că nici o limbă vorbită astăzi în lume nu a realizat pe deplin un asemenea ideal, şi putem dar zice *a priori*, că trebue să fie o cauză binecuvântată pentru această nerealizare, adecă o

cauză mai reală, prin urmare mai cuminte, decât acel ideal etimologic.

Această cauză foarte raţională ne pare a fi următoarea:

Cuvintele sunt un element naţional — fără îndoială. Dar întru cât? Numai întru cât au cutare sunete articulate? Sau mai ales întru cât sunt semnele auzite pentru înţelesul unor idei caracteristice?

Orcât de importantă este partea curat fiziologică în formarea primitivă şi în articularea cuvintelor, şi orcât de mult s'ar manifestà şi aici o diferenţiare a naţionalităţilor: adevărata importanţă a cuvintelor, misiunea lor principală este de a fi purtătoare de înţeles.

Spiritul naţional al unei limbi stă mai ales în partea spirituală a acestei limbi, în înţelesul specific al cuvintelor ei.

Dacă ne întrebăm dar: ar fi bine ca în limba poporului român cantitatea cuvintelor de origine latină să fie din ce în ce mai mare? trebue să răspundem: ar fi bine — cu o condiţiune, ca şi cantitatea înţelesului, adecă suma de putere intelectuală manifestată prin cuvinte, să crească în aceeaş proporţie.

Căci dacă s'ar întâmplà, ca pe deoparte să sporească elementul latin în sunetele cuvintelor, iar pe de alta să scadă intensitatea operaţiunii intelectuale a celor ce le întrebuinţează, atunci s'ar da o lovitură de moarte vieţei naţionale în principala ei manifestare.

Revenind la întrebarea noastră asupra cuvintelor slavone înrădăcinate în poporul român, ne putem acum explicà mai bine expresiunea «înrădăcinat».

Cuvânt înrădăcinat este acela, al cărui înţeles face parte din întreaga viaţă sufletească a popo-

rului, şi semnul acestei înrădăcinări este întrebuinţarea cuvântului în toate manifestările geniului unui popor: în rugăciunea isvorîtă din credinţa sa religioasă, în proverbul ieşit din înţelepciunea sa lumească, în povestea născocită de fantazia sa şi în poezia înflorită din adânca sa mişcare.

Cine, înţelegând odată această comoară sufletească a poporului cuprinsă în cuvinte, s'ar mai puteà gândì la sunetul brut al unui cuvânt şi nu mai întâi de toate la cuprinsul său intelectual!

Când prin urmare ni se vorbeşte de un neologism, care să înlocuiască un cuvânt de origine slavonă, întâia noastră întrebare trebue să fie: unde să-l înlocuiască?

In proverbele, în poeziile, în rugăciunile şi în poveştile poporului român? sau numai în capul vre-unui ziarist sau a vre-unui filolog academic?

In cazul din urmă întrebarea este fără nici o însemnătate şi înlocuirea nici nu merită să fie încercată.

In cazul dintâi întrebarea este de cea mai mare însemnătate, însă a intrat totdeodată pe un tărâm real: pe tărâmul vieţii populare.

Şi aici răspunsul nu poate fi decât acesta: dacă eşti în stare să depărtezi cuvântul slavon din proverbele, din poeziile populare, din rugăciunile şi din poveştile, în care se află, fă-o; dacă nu eşti în stare, atunci nu mai încercà un neologism, prin care introduci nu mai o formă goală de cuvânt, dar nu un cuvânt real cu viaţa lui proprie.

Câteva exemple ne vor lămurì mai bine.

Cuvintele raiu şi bolnav sunt slavone. Dicţionarul etimologilor zice să le depărtăm şi să le facem paradis şi morbos. Se poate una ca aceasta? Vei scoate vreodată din capul românului versurile:

Pe-un picior de plaiu,
Pe o gură de *raiu*,
Iată vin în cale
Se cobor la vale
Trei turme de mei
Cu trei ciobănei?

Şi va fi bine să le scoţi?
Sau îl vei face să uite

De trei zile 'ncoace
Gura nu'ţi mai tace,
Or iarba nu'ţi place,
Or eşti *bolnăvioară*
Mioriţă, Mioară,

şi să zică Mioriţă morboasă?

Vei depărtà vreodată din conştiinţa Românului rugăciunea lui zilnică «şi nu ne duce pe noi în ispită», pentru a'i vorbì de tentaţiune?

Va schimbà oare poezia populară începuturile ei «frunză verde de bujor» pentru a zice frunză verde de roză de Alpi?

Vei face pe Român să-şi uite proverbele: cine întreabă, nu greşeşte — vorba multă sărăcia omului — câte bordee atâtea obicee, pentru a-i vorbì de eroare, de paupertate, de habitudine?

Va ajunge poporul nostru vreodată să fie aşa de slab în puteri, încât să-şi uite poezia

Lasă boii, frăţioare,
Şi te dă la vânătoare,
Că nu-i timp de plugărie,
Ci e timp de vitejie.

Codri, codri, mă jur eu
Să ucid cu braţul meu
De tot cornul un duşman,
De stejar un căpitan,

aşa încât să-i vorbim de bravură şi de inimic?

Se va puteà şterge din inima copilului român adânca simţire a bocetului Bucovinean:

Scoală-te, mămuţă dragă,
Căci e jale 'n casa 'ntreagă,
Scoală-te de ne priveşte
Şi din gură ne grăeşte,

pentru a-l face să zică doliu?

Apoi dacă nu, atunci ce poziţiune limbistică mai pot aveà asemenea neologisme?

Adevăratele cuvinte cu înţelesul cel bogat, însufleţit prin cântece şi prin rugăciuni, prin proverbe şi prin poveşti, ar fi cele slavone, iar alăturea de ele s'ar mai află nişte neologisme latine, sărace în înţeles şi primite numai în mod artificial de prin cărţi şi de prin ziare: iată o deducţiune *ad absurdum* dintr'un punct de plecare, ce aveà o aparenţă aşa de naţională şi de raţională!

Deaceea şi vedem cum scriitorii cei mai buni şi cei mai «români» ai literaturii noastre de astăzi fug de neologisme şi aleg acele cuvinte vechi, fie şi de origine slavonă, în care se află încă toată măduva înţelesului popular. Făcând astfel, ei aduc o pierdere în câteva sunete de etimologie latină, dar aduc un câştig în gândirea şi în simţirea poporului român.

Tu care eşti pierdută în neagra veşnicie,
Stea dulce şi iubită a sufletului meu,

cântă Vasile Alecsandri, şi cu acest cântec a străbătut în înţelegerea poporului său şi a ştiut să-i înduioşeze inima. Ar fi un sacrilegiu în contra spiritului poetic şi naţional, dacă în locul acestor cuvinte am zice:

Tu care eşti pierdută în neagr' eternitate,
Stea dulce şi amată a sufletului meu.

Căci cuvântul numai în dicţionarele cărturarilor se înfăţişează ca o unitate izolată de câteva

litere împreunate la olaltă, cari prin permutări se pot preface îndată în alte unităţi: în realitatea vieţei sufleteşti cuvântul este un complex de înţelesuri şi de simţiri, care nu există niciodată singuratice, ci sunt totdeauna legate cu înţelesurile şi simţirile din alte cuvinte şi alcătuesc astfel între ele ţesătura cea trainică a personalităţii unui individ ca şi a unui popor.

Această ţesătură este mai întinsă sau mai restrânsă, mai îndesată sau mai pe deasupra, după cum este şi firea individului: dar totdeauna este împletită din multe iţe ale spiritului omenesc, şi din când în când se ivesc încrucişări de fire, cari pot pune în mişcare ţesătura întreagă, şi cu un simplu cuvânt se deschide adâncimea adâncimilor sufleteşti.

CONTRA ŞCOALEI BARNUŢIU

(1868)

Introducere la ediţia dela 1868

Sub titlul *Dereptulu publicu al Românilorn, de Simeone Barnuţiu*[1]) apărù în anul 1867 o carte publicată prin îngrijirea şcolarilor răposatului profesor, care cuprinde prelegerile ţinute asupra acestei materii de Simeon Barnuţiu la universitatea din Iaşi de la 1855 până la 1863.

Cu drept cuvânt s'a început publicarea proiectată a tutulor operelor lui Barnuţiu cu volumul de faţă: în el găsim sistemul său politic în întregimea sa şi avem, cum se zice, evanghelia şcoalei.

Căci lectorilor trebue să le spunem, că Barnuţiu a fundat o adevărată şcoală de principii în politica română.

Dacă n'am fi ştiut-o de mai nainte, am aflà-o dela proprii săi şcolari, cari zic în notiţa biografică din capul volumului (pag. XXV):

> «Barnuţiu în forte scurtu tempu şi-a format scola sa din care esiră mai mulţi teneri luminati, cu cunoscintie solide si întinse, care astadi facu onore etc.»

Cine a văzut, cu oare-care surprindere, răsărind în Constituanta României doctrinari ca d-nii Lateş şi Tacu, cine a auzit teoriile emise din când în când de d-nii Gheorghiu şi Suciu, cine a aflat despre direcţiunea politică a Primăriei din Iaşi,

[1]) Un vol. în 8⁰ de 473. pag. şi XXXVI pref. şi biogr. Iaşi, 1867.

condusă sufleteşte de aceşti domni: să ştie, că izvorul acestor emanaţii originale în politica română a fost Barnuţiu şi că doctrina acestei şcoli se află întrupată în cartea despre «dreptul public al Românilor».

Este dar pe de o parte interesul ştiinţific al materiei, iar pe de alta influenţa practică, ce şcoala lui Barnuţiu începe să o aibă în politica română, cari ne îndeamnă să analizăm scrierea de faţă şi să prezentăm publicului cetitor câteva observări critice asupra ei.

Post-Scriptum la o nouă ediţie dela 1893.

In momentul reeditării de faţă, scoala lui Barnuţiu, ai cărei adepţi se grupaseră sub numele de «fracţiune liberă şi independentă», a dispărut din viaţa noastră publică, şi nici nu puteà să fie altfel după confuzia de idei istorice şi erorile de principii juridice, pe care se întemeiase. Cercetarea noastră critică nu mai poate aveà dar astăzi alt interes decât de a dà un exemplu de grabnica rectificare a unor erori.

I.

Ideile şcoalei Barnuţiu.

Care este idea fundamentală în scrierea lui Barnuţiu? La această întrebare răspunde el însuş în primele cuvinte ale cărţii:

> «Dereptulu Românilorŭ e dereptulu Romanu; de aceea e si neaparatu a'lu desvolta necontenitu în conformitate cu principiele cele naturali si eterne de dereptu, pre care le au stabilitu si le au probatu poporulu Romanu; asemene desvoltare cere insasi esistenti'a natiunii Române, caci dereptulu

natiunilor viue nu se nasce casualmente, nece nu se împrumuta de la straini, ci se nasce dein indigentiele loru interne ca si limb'a; deci precumu ar fi nenaturale, neratiunale si nenatiunale a'si corumpe limb'a prein limbele straine, asia e si cu dereptulu»[1]).

Aşa dar: dreptul Românilor e dreptul Roman! Tot ce din secolul al 2-lea după Chr. până în secolul al 19-lea s'a introdus afară din acest drept roman, toată dezvoltarea de 17 secole, întru cât este contrară dreptului roman, este pernicioasă, şi tendinţa noastră politică trebue să fie: a ne reîntoarce întocmai la starea romană, de la care am pornit, fiindcă ea este cea mai perfectă şi singura potrivită cu naţiunea română!

Acesta este principiul ideilor lui Barnuţiu. Inainte de a-i cercetà soliditatea demonstraţiei şi modul pertractării, vom arătà consecinţele, la care ajunge Barnuţiu şi şcoala lui, pentru a dobândì astfel o idee despre însemnătatea practică a teoriei ce ne ocupă.

Prima consecinţă a şcoalei Barnuţiu: Religiunea creştină este periculoasă şi trebue înlocuită prin cultul păgân al Romanilor, potrivit naturei române.

Simion Barnuţiu erà un om prudent. O consecinţă aşa de frapantă să nu ne aşteptăm a o vedeà exprimată cu francheţa limpede, cu care o spunem noi aci; însă totuş o aflăm, jumătate învălită şi jumătate desvălită, în atâtea locuri, încât nu mai poate încăpeà îndoială, că aşa se rezumă credinţa reposatului profesor.

Primul pasagiu ce-l întâlnim în această privinţă,

---

[1]) Reproducem citatele cu ortografia proprie (Cipariană) a cărţii lui Barnuţiu, pentruca cetitorii de astăzi să'şi deà mai bine seamă de ce pericol literar ne-a scăpat lupta în contra etimologismului.

este în § 44 (pag. 55), un paragraf scris cu multă căldură şi cu oarecare frumuseţă de stil. Acolo se zice :

> «Constantinu M. au bătutu pe Goti si au recuperatu Dacia; dar nu pentru folosulu Romaniloru, ci pentru ca se intrecă pre Traianu, dar preste podulu lui n'au trecutu nece legiunile nece Romanii lui Traianu, ci au trecutu legiunile de speculatori, cărora s'a fostu datu în posesiune sufletele Romaniloru si nationalitatea lor după introducerea nouei religiuni dominatorie».

Cine sunt *speculatorii sufletelor româneşti* introduşi de Constantin cel Mare? Paragrafele 47 şi 48 ne răspund :

> «Aci e locul ca se espunemu schimbarile ce s'au făcutu în Constitutiunea romana mai alesu incependu dela Constantinu M., fora de a caror'a cunoscenti'a n'amu potè se apretiamu marimea periculiloru cu care au avutu a se lupta natiunalitatea romana» (pag. 57, 58).

Paragraful următor enumără ca cel dintâi din aceste «pericule» :

> «Constantinu M. au redicatu religiunea crestina la gradu de religiune dominatoria, la 313 au datu crestiniloru libertate de cultu, basereceloru crestine diferite privilegie, dein contra sacrificiele etnice romane le au proibitu; prein aceste mesure nou'a religiune au cestigatu prepoderentia, cea vehia au scadiutu, si dupa ce Teodosiu I au închisu toate templele romane si dupa ce le au confiscatu averile. apoi au si cadiutu, numai poporulu au mai conserbatu unele dein institutiunile ei».

La No. 2 al aceluiaş § se zice :

> «La 330 d. C. Constantinu au mutatu scaunulu gubernului de la Rom'a la Bisantiu—alta plaga asupra elementului romanu».

Va să zică *plaga*, adecă nevoia, nefericirea şi lovitura dintâi a fost religiunea creştină!

Am zis, că d. Barnuţiu erà un om prudent. Aceasta o dovedeşte nota la pag. 58. Pentru a nu intrà cu toată lămurirea în atacul religiunii creş-

tine, d-sa învăleşte lucrul şi-şi dă aerul de a trece pe alăturea:

«Gibbone in diferite locuri atribuesce caderea imperiului religiunii crestine; Mamiani 'lu combate. Noi avendu de scopu si de problema continuitatea dereptului Romanu si după introducerea religiunei crestine, nu intramu în atari discusiuni, ci ne tienemu de scopulu si problem'a nostra, ceea ce amu si facutu».

Se înţelege că nu intră în discuţiune; pentru d-sa cestiunea este decisă.

In § 58, unde este vorba de tenacitatea Românilor, se zice:

«Adeveratu ca fiindu Românii in comerciu cu alte genti, au intratu in vieti'a loru diferite institutiuni si apucature straine... pentru esemplu: de la Iudei si Greci au luatu confesiunea religionaria si idee contraria vietiei romane; etc. In contra acestor institutiuni si apucature straine Românii s'au luptatu necontenitu... Natiunea le uresce si le considera cente de ani totu ca straine si ca pre nesce sorgenti ale nefericirei ei... Hebraismulu si grecismulu au datu si voru-da de resistentia in tenacitatea romana. Numele dileloru si ale luneloru, serbatorieloru anticei Italie, pre care le tienu si astadi Românii cu stremosiasca pietate, limba nostra si celelalte ale vietiei nostre române areta continuitatea acesteia, areta legatura ei cu trecutulu celu romanu alu natiunii nostre de care nu voesce a se desparti nece unu Românu, areta totu deauna data si basile cele adeverate, pre carile au se'si asiedie in venitoriu fiii Românieі regenerarea natiunale».

Şi modul mai energic, în care se exprimă partea a doua, ne ridică orce îndoială:

«S'au intemeliatu, s'au consolidatu si s'au latitu jureprudenti'a politic'a si concordi'a natiunale, pentruca stramosii nostri atunci nu dedicau temple unor jidovi şi greci necunoscuti, ci dedicau virtutii, concordiei si legilor natiunali (pag. 190). Anse astadi spre nefortuniulu Românilor au adoptatu ebraismulu si grecismulu eclesiasticu si Sclavinii... Adeveratu ca Românii s'au batutu in contra Grecilor bizantini, ei s'au fostu emancipatu de suptu dominatiunea lor, dar cugetarea si ratiunea romana nu s'au emancipatu nicaliurea, ea au remasu aserbita grecismului si judaismului; acesta serbitute spiretuale s'au facutu elementulu predominatoriu în vieti'a Românilor dela Constantinu M. pană in diu'a de astadi, era

elementulu loru celu originariu italicu de atunci e subjugatu si numai toleratu ca vechile saturnalia, fioralia, rusalia si palilia italice. Pre acestu gradu umilitu l'au sentitu Costinescii, Neculce si pucini Români ca ei, l'au sentitu si mai de multu Mirce si Vladu si Stefanu M. candu au facutu legatura cu Turcii si candu au datu consiliu Românilorū ca se nu se unesca cu principii crestini» (pag. 192, 193).

Acum sperăm, că idea scoalei Barnuţiu s'a prezentat lectorilor destul de lămurit din chiar scrierea lui.

După şcoala lui Barnuţiu religiunea creştină e un pericol şi o plagă, pe care trebue să o urască naţiunea; preoţii creştini sunt speculanţi ai sufletelor, sfinţii Petru şi Pavel, Ion Gură de Aur etc., sunt nişte jidovi şi greci necunoscuţi, cărora n'ar fi trebuit să le ridicăm biserici, şi tendinţa noastră trebue să fie de a ne scăpà de acest jug al servituţii sufleteşti.

Pe noi nu ne înspăimântă această consecinţă a principiului lui Barnuţiu: consecinţa logică şi francă este un drept al orcării investigaţii ştiinţifice, şi noi am fi cei din urmă cari l-ar negà. *Damusque petimusque vicissim.* Insă este bine să se ştie şi să se spună asemenea lucruri; omul de ştiinţă trebue să aibă curajul opiniilor sale, şi neplăcut ne-a fost în cartea d-lui Barnuţiu numai artificiul prea prudent de a-şi învălì opinia şi de a o aruncà în treacăt pe ici pe colo.

Dacă însă dela cartea lui Barnuţiu trecem la modul practic, după care îşi îndreptează şcolarii săi conduita politică, trebue să constatăm o mare indulgenţă în privinţa acelei consecinţe. In momente politice, la alegeri, la chestiunile de mică administraţie ale Primăriei de Iaşi, etc., vedem pe şcolarii lui Barnuţiu dându-şi mâna cu preoţii creştini şi lucrând împreună cu aceştia. Cine ar fi crezut, că partizanii doctrinari ai păgânismului

roman să se unească vreodată cu «speculanţii sufletelor», cari se închin la «jidovi şi greci necunoscuţi»!

Insă preoţii români ar face bine să se gândească mai de aproape la acea consecinţă a cărţii lui Barnuţiu şi să ştie, că din acelaş principiu, din care Barnuţiu voià să gonească pe jidovi afară din România (lucru plăcut la mulţi preoţi), din acelaş principiu Barnuţiu vreà să gonească şi religiunea creştină afară din România, fiindcă, după părerea d-sale, este religiune greco-jidovească, nepotrivită cu România.

> A doua consecinţă a şcoalei Barnuţiu: împărţirea proprietăţii fonciare de astăzi nu este dreaptă. Românii au dreptul să ià proprietarilor cea mai mare parte din stăpânirile lor actuale, pentru a le împărţi în mod egal între toţi Românii, şi de aici înainte să fie oprit fiecărui individ de a aveà o mai mare proprietate fonciară, decât ceilalţi din comună.

Şi această idee este prea extraordinară şi prea revoluţionară (fără a cercetà încă, dacă în sens bun sau în sens rău), pentru ca prudentul d. Barnuţiu să o fi expus în toată goliciunea ei. D-sa a învălit-o mai întâi într'un văl strămoşesc: primul pasagiu, în care o întâlnim, este scris latineşte. Iată ce spune d. Barnuţiu (pag. 125):

> «Vom recunosce cumca divisiunea teritoriului român de astadi nu respunde nece scopuriloru nece dereptului natiunii române, vomu recunosce totu de una data si dereptulu ei de a postula ut locus publicus (civitatum, municipiorum, coloniarum, oppidorum, vicorum, pagorum) occupatus a privatis, percuratores locorum publicorum judicandorum ex decreto

Senatus, populi plebisque Trajanensis ex privato in publicum restituatur, ac postea lege et aequo jure assignetur ac dividatur».

Noi, nevăzând nici o cauză binecuvântată, pentru care să lăsăm această opinie interesantă manifestată numai în limba strămoşilor şi a învăţaţilor, ne cerem voie să o traducem în limba poporului de astăzi. Pe româneşte zice d. Barnuţiu: «că naţiunea noastră are dreptul să ceară ca tot ce a fost odinioară loc public, al comunităţilor, municipiilor, coloniilor, oraşelor, satelor, comunelor (cu alte cuvinte: întreaga ţară), însă acum se află trecut în posesie privată, să fie luat din posesia privată şi restituit comunităţii primitive prin curatori pentru judecarea locurilor publice, împuterniciţi prin un decret al Senatului, poporului şi al plebei Traianense, şi după aceea să se împartă şi să se deà (indivizilor) după lege şi drept echitabil».

D. Barnuţiu ne spune, că:

«Românilorn adusi in Dacia de Traianu si de alti imperatori s'au datu si s'au asemnatu pamentu si case ca proprietate (pag. 120), si ca prin urmare Românii au dereptu a postula nu numai reviziunea codiciloru, ci si a institutiuniloru ce i-au lipsitu de mosia parentesca» (pag. 131).

«Ce e de facutu (se intreabă apoi d. Barnuţiu la § 91), spre a face erasi pe toti Românii proprietari liberi atatu de pamentu catu si de alta proprietate nemobile si mobile si spre a le asecura proprietatea pre venitoriu? Mai antaniu, proprietatea ce se afla în serbitutea Românilorn — nu se pote elibera decatu importindu si asemnandu cele doue dein trei parti, cu rescumperare. Dupa ce (continuă § 92) se voru face proprietari liberi toti Românii si tote comunele Române, esistenti'a si maiestatea natiunale cere, ca statulu Românu se le asecure proprietatea si libertatea».

Pentru acest scop ne arată § 93 între altele, că să se oprească vinderea moşiei private la locuitori din alte comune, iar în aceeaş comună să

se oprească grămădirea de moşii în aceeaş mână, să se oprească apoi imposesuirea şi fiecare să-şi cultiveze singur pământul, *si Românii se se tienia si in acestu puntu de sistema strabuniloru Romani, carii n'aveau aplecare pentru imposesiunare, cumu dice Columella etc.* (*pag. 138*).

Precum se vede, şcoala Barnuţiu tinde în acest mod a intrà din dreptul public în dreptul privat şi a anulà validitatea proprietăţilor bazate pe moştenire, pe contracte private sau pe prescripţie, dacă aceste proprietăţi par «naţiunii» prea mari.

Ar fi interesant să ştim în ce mod practic îşi închipueşte şcoala Barnuţiu, că se va puteà operà această transformare radicală a posesiunilor teritoriale. Din nenorocire tocmai la acest punct important cartea de faţă este mută. Barnuţiu aruncă cestiunea iarăş într'o notă dealături la pag. 135, în care ne spune, că *nu e lucru mai greu decatu a regula proprietatea*, şi adaugă: *noi nu putemu intra in amenuntele acestei intrebari dificili, lasamu statului Românu* (*?!*) *se determine catu pamentu se se asemene fiecarei comune Române si fiecarui Românu.*

> A treia consecinţă a şcoalei Barnuţiu : Principele străin este aşa de periculos şi de contrar statului Român, încât votul dat contra lui de un singur Român este de ajuns pentru a-l declarà anulat de drept.

Un singur vot dat contra Principelui străin îi anulează existenţa juridică, chiar de s'ar fi declarat unanimitatea poporului minus unul pentru el! Plini de această doctrină d-nii Lateşu şi Tacu au votat în Constituantă contra Principelui străin, deşi se vedeau într'o minoritate de dispărut, şi—cine ştie?

poate astăzi încă d. Lateşu sau Tacu sau Gheorghiu (căci unul numai este de trebuinţă după teoria Barnuţiu) sunt mândri în convingerea, că poartă ascunsă în inima d-lor nulitatea juridică a Principelui României Carol de Hohenzollern.

Pasagele relative la toată această cestiune sunt numeroase în cartea d-lui Barnuţiu, mai ales dela pag. 155—180. Cel mai lămurit este însă la pagina 105.

«In poterea dereptului fiacarui Românu de a respinge fiace dominatiune, afora de dominatiunea legiloru natiunali si afora de ascultarea de magistratii natiunali, votulu unui Românu e de agiunsu în contra veri carui domnu strainu, adeca de alu declara natiunalmente neposibile si nulu».

Apoi la pag. 255.

«Cumca Românii nu potu se aiba decatu *Domni Romani* alesi din sinulu loru daca voescu a fi si a vietui ca natiune libera, acesta tese atatu e de naturale si evidente, în catu e absolutu cu nepotentia a sustiene si a apara antitesa contradiptoria fora de a revolta despre una parte sentimentulu fiacarui Românu si fora de a redica despre alta parte legele cugetărei si derepturile naturali.

La paginele 158—159.

«Dereptulu nostru la XII tabule dice: *adversus hostem aeterna auctoritas*, unde *hostis* insemna *strainu* precumu esplica *Cicerone* (de off. I. XII.); «*hostis* enim apud majores nostros is dicebatur quem nunc *peregrinum* dicimus, indicant XII tabulae: ut status dies cum *hoste*; itemque: adversus *hostem* aeterna auctoritas»; deci sensulu legii e, ca Românulu are autoritate sau, precumu o traduce d. *Ortolan*, *garantia* eterna in contra *strainului* ca adeca strainulu nu pote câstigă nece una data posesiunea unui lucru, carele erà alu unui cetatianu Romanu; de unde potemu conchide, cumuca atatu mai pucinu pote strainulu se cêstige totu teritoriulu Românilor cu Români cu totu forâ de a se violà atatu majestatea poporului Românu catu si dereptulu fiacarui Românu, carii in acestu casu ar avé autoritate eterna in contra acelui strainu; *adversus hostem aeterna auctoritas!*»

«Fiendu asiadara dominatiunea *straina* contraria atatu dereptului privatu catu si celui publicu, internu si esternu: e evidente si *nepotenti'a juridica* de a pune sèu de a impune Românilor Domnu *strainu*».

In fine la pagina 157:

«Nece unu Românu, nece una adunare si nece universitatea tuturoru Românìloru insasi nu are dereptulu cà se dé tier'a la *domnu strainu*».

Aşa de departe merge combaterea Prinţului străin, încât d. Barnuţiu, care (la pàg. 102) între drepturile naturale ale fiecărui Român pune acela *de a cugetà, de a vorbì, de a scrie liber*, îi neagă această libertate în privinţa Principelui străin, zicând că *n'ar mai fi libertate când ar lucrà pentru domnu străinu.*

Despre valoarea argumentelor d-sale vom vorbì în partea a doua a acestei critice.

A patra consecinţă a şcoalei Barnuţiu: Guvernul constituţional nu se potriveşte pentru Români; lor le trebue republica cu magistraţi ieşiţi din alegeri.

Sinceritatea excepţională, cu care această idee a d-lui Barnuţiu este răspândită în toată cartea d-sale, face onoare libertăţii, ce domneşte în statul nostru şi care a îngăduit şi îngădue, ca pe catedră şi în cărţi să se lăţească idei, a căror tendinţă este surparea formei de stat, sub care trăim.

Extragem din cartea d-lui Barnuţiu câteva citaţii relative la acest punct:

«Form'a republicana e cea mai buna pentru Romani, pentruca e cea mai acomodata dupa natur'a loru si a umanitatii» (pag. 144).

«Domnii Românìloru au fostu si s'ar cadé se fie ceea ce au

fostu Consulii séu pretorii la Romani, judecători in tempu de pace si imperatori séu duci in tempu de belu». (pag. 147).

«Românii au uritu totu de un'a ide'a ereditatii». (pag. 171).

«Tote comunitatele Românilor de astadi sunt inca libere si republicane, fiindu ca'si alegu ele insesi pe magistratii loru». (pag. 183).

«Elementu republicanu respinge dominatiunea ereditaria; unde se afla, acolo impune politicului datoria a o ridica acést'a e datori'a si a fiacarui Românu». (pag. 83).

A cincea consecinţă a şcoalei Barnuţiu: Străinii nu pot să dobândească proprietate fonciară în România, din contră Românii au dreptul să-i deà afară, dacă îşi cred interesele împedecate prin ei.

Iacă vr'o câteva pasage, în care d. Barnuţiu exprimă această convingere a d-sale:

«Nece potestatea constitutiva nece cele constitute, cu atatu mai pucinu privatii potu se dee locu strainiloru pe pamentulu Românu, pana când se afla vre unu Românu, care are opu de acelasi si vointia de a se asedia pre d'însulu». (pag. 102).

«Adunarile si magistratii Românilor nu potu se faca atari fapte cu străinii care le aru impedecá interesile agricoli, industriali, comerciali, s. a.» (pag. 171).

«Natiunea româna pote reduce numerulu strainiloru catu se nu fie condemnati Românii a tiene tote Sambetele si serbatoriele jidovesci, si a'si cumpara imbracamentulu, pana si panea din tote dilele de la jidovi, nemti si de la alte adunature.» (pag. 106).

«Se se iee comerciulu si industri'a dein manele strainiloru si sa se restituesca Românilor si inainte de tote comerciulu lucrurilor de prima necesitate (viptualile, panurari'a si cele pentru imbracamente) si locuintia, cari nu se unesce cu demnitatea natiunii Române si e o violatiune a dereptului personalitatii ei cá se-i ocupe strainii urbile si tergurile si Românii se fia chirigii jidovesci, nemtiesci, bulgaresci, lipovinesci, &.» (pag. 140, 141).

Ne mărginim în arătarea acestor cinci consecinţe mai însemnate ale teoriei d-lui Barnuţiu. Ele sunt în deajuns pentru a dà lectorului o idee despre

tendinţele acestei aparaţiuni nouă pe câmpul politicei române.

Insă şi aici suntem datori a constată în privinţa conduitei practice a şcoalei Barnuţiu în Iaşi atâtea îmblânziri la teoria expusă, încât infidelitatea comodă şi modernă a şcolarilor ne poate întrucâtva liniştì în privinţa eroismului antic în sistemul magistrului. Căci pe unul din aceşti partizani ai persecuţiunii străinilor şi prin urmare ai uciderii concurenţei mercantile îl vedem ocupând — catedra de economie politică la universitate; pe alt partizan al republicei române şi adversar doctrinar al constituţionalismului «*nemţesc* şi *galofranc*» îl vedem profesând la aceeaş universitate—dreptul constituţional şi administrativ; şi pe toţi partizanii împreună, pe aceşti inimici juraţi ai Prinţului străin, pe doctrinarii cari susţin nulitatea juridică a Domnitorului Carol de Hohenzollern, îi vedem formând astăzi în Iaşi — partidul guvernamental al aceluiaş Domnitor.

Şi apoi se mai plânge d. Barnuţiu (pag. 58) de *stratagema bizantina*, care *la părere* face una, *dar în fapt alta?*

II.

Valoarea demonstraţiunilor.

In partea precedentă am arătat prin citaţiuni din scrierea d-lui Barnuţiu, că d-sa combate monarhia constituţională, vrea să introducă republica romană, să depărteze Prinţul străin şi pe toţi străinii, vrea să schimbe şi religiunea creştină şi să împartă proprietatea între toţi cetăţenii.

Această revoluţiune radicală a Statului Român pe ce argumente o razimă d. Barnuţiu? şi cu

această întrebare intrăm în partea a doua a criticei de faţă şi ne propunem a cercetà valoarea demonstraţiunilor din cartea ce ne ocupă.

Argumentarea d-lui Barnuţiu în această privinţă nu se bazează atât pe teorii asupra dreptului şi a statului, cât mai mult pe un fapt pozitiv, ce d-sa îl susţine, şi acesta este: că aşa a fost în dreptul roman.

Prin acest mod de argumentare cartea d-lui Barnuţiu se scuteşte de mai întinse demonstraţiuni filozofico-politice asupra valorii relative a ideilor ce le susţine, şi anume a celor cinci consecinţe practice, ce le-am relevat în partea I-ia a criticei de faţă; ci în loc de asemenea idei mai mult sau mai puţin discutabile, d-sa dă şcolarilor săi un tărâm în aparinţă sigur, dreptul roman, şi zice: precum fiecare popor are limba sa proprie, aşa trebue să aibă şi dreptul său propriu (pag. 1), şi noi care avem o limbă romană, trebue să avem şi dreptul roman, ca cel mai potrivit cu natura noastră. Să ne punem dar mai întâi pe acest tărâm, şi să vedem dacă, admiţându-l ca just, concluziunile d-lui Barnuţiu sunt justificate.

Dereptul Românilor e dar *dereptul Roman!* Aci se naşte îndată întrebarea principală: care drept roman? dreptul roman din care epocă şi pe ce treaptă a dezvoltării lui?

Să nu uităm, că este vorba de dreptul public, şi nu de dreptul privat. In dreptul privat se poate zice, că de la cele XII table până la expunerea sistematică şi cazuistică din Institute şi Pandecte, jurisprudenţa romană a fost un şir neîntrerupt de dezvoltare a aceloraş principii de drept, şi că prin urmare ea prezintă o unitate sistematică, întinsă numai peste distanţele timpului. Dar în dreptul public împrejurările sunt cu totul altfel; aci nu

se poate vorbì simplu de drept Roman, fiindcă aceste cuvinte nu au nici o preciziune şi nici un înţeles hotărât.

Pentru a explicà mai bine şi dintr'o perspectivă mai apropiată, ce voim să zicem cu această observare, să schimbăm pentru un moment hipoteza şi să ne închipuim, că în acest an 1868 imperiul francez se dărâmă şi că Franţa devine supusă unei dominaţiuni străine, sub al cărei jug îi dispare dreptul şi limba ei proprie şi îi rămâne numai o literatură moartă. Să admitem însă, că una din coloniile externe, d. e. Algerul, de şi atinsă de această catastrofă pentru câtva timp, îşi păstrează totuş naţionalitatea franceză şi, trecând prin multe vicisitudini, ajunge înfine după vre-o 1000 de ani la conştiinţa vechei legături naţionale şi voeşte să reînvieze în sine toate formele de existenţă aflate în antica şi glorioasa sa metropolă. Dacă atunci, pe la a. 3000 d. Ch., ar venì un profesor dela universitatea acelui Alger şi ar zice studenţilor săi: dreptul algeric e dreptul francez, ce înţeles ar puteà să aibă aceasta pentru contimporani? Când ar fi vorba de dreptul privat, atunci oamenii culţi din acea viitorime s'ar puteà învoì să înţeleagă numai Codicele Napoleon, fiindcă în el s'a terminat ca într'o culme finală dezvoltarea juridică a Francezilor, compusă parte din dreptul consuetudinal, parte din dreptul Roman. Dar când ar fi vorba prin acele cuvinte de dreptul public sau politic, atunci învăţătorul dela Alger ar fi profesat fără îndoială o frază lipsită de înţeles preciz. Căci peste Franţa au trecut în cei din urmă 80 de ani toate formele de stat: la 1788 monarhie absolută, la 1793 republică moderată, în acelaş an democraţie absolută şi teroristică, la 1795 constituţiune cu două camere şi guvern di-

rectorial, la 1799 constituţiune consulară, la 1804 imperiu absolut, la 1814 monarhie absolută cu aparenţa de constituţionalism, la 1830 monarhie constituţională, la 1848 republică, dela 1852—1867 absolutism cu iluzii liberale. Care din aceste forme de stat s'ar puteà înţelege peste 1000 de ani, când am vorbì atunci de «dreptul public» al Francezilor fără a precizà epoca? Toate sau nici una, şi în amândouă cazurile cuvântul ar fi deopotrivă gol de înţeles, şi acel profesor din Alger nu ar puteà prin el decât să introducă obscuritatea în capul studenţilor săi.

Aceeaş obscuritate există în cartea d-lui Barnuţiu. Romanii au trecut prin atâtea forme de stat osebite unele de altele şi care nu prezintă nici o unitate coexistentă de sistem, încât cuvintele «dreptul public Roman» fără precizarea epocei, sunt cuvinte deşerte. La 509 a. Ch. se răstoarnă monarhia şi se introduce o republică aristocratică, cu consuli luaţi numai dintre patricii. La 494 se introduc tribunii plebei, la 366 participarea definitivă a plebeilor la Consulat. Activitatea legislativă, care la început se mărgineà numai în *Comiţiele curiate,* trece şi asupra *Comiţielor centuriate,* şi în parte şi a *Comiţielor tribute.* Dela rogaţiunile lui Publius Philo (338 a. Ch.) şi mai ales de la *lex Hortensia* (286 a. Ch.) *ut eo jure, quod plebs statuisset, omnes tenerentur,* începe epoca democratică a republicei romane; nu numai poporul întreg, ca în Comiţii, ci şi plebea în parte câştigă puterea legislativă, plebiscitele devin legi. Războiul cu Tarent şi războaele punice abat atenţia poporului dela dezvoltarea dreptului politic. La 146 se dărâmă înfine Cartago, la 133 Numanţia, şi chiar în acelaş an reîncepe mişcarea politică internă, deşteptată acum de Gracchi 133 — 121. Tendinţa

Gracchilor este de a introduce egalitatea *socială* prin împărţirea proprietăţilor fonciare la toţi; însă încercările lor rămân zadarnice, amândoi pier ucişi în revoltă publică. In această luptă democraţia se ruinează; începe războiul civil dintre Marius şi Sulla, Sulla devine dictator (82), legile Cornelii schimbă constituţiunea, reiau puterea din mânile plebeilor şi o dau senatului. De acî încolo tendinţa monarhică este tot mai pronunţată. Cesar primeşte întreaga putere pentru sine şi pentru descendenţii săi masculini, Augustus şi Tiberius sunt dea dreptul împăraţi, însă cu o umbră de aparinţă republicană, succesorii lor rămân împăraţi absoluţi.

Repetăm acum întrebarea, a cărei legitimitate am dovedit-o în expunerea precedentă: care este dreptul public roman, pe care şcoala Barnuţiu ar voi să-l introducă la Români, findcă istoria Romană cuprinde toate formele dreptului public? La această întrebare însă cartea d-lui Barnuţiu nu răspunde; d-sa vorbeşte de dreptul public al Romanilor pare că s'ar înţelege dela sine, care este, şi astfel se introduce o confuzie aşa de radicală în întreaga lucrare, încât meritul ei dispare în ultimul moment.

Să fie oare confuzia scrierii o consecinţă involuntară şi necesară a confuziei autorului? sau, explicare mult mai defavorabilă, să fi avut autorul conştiinţă de acea lacună a cărţii şi totuş să o fi lăsat să subsiste? Nu îndrăznim să rezolvim dilema, dar trebue să arătăm consecinţele ei în lucrarea d-lui Barnuţiu, fiindcă acea confuzie anulează orce valoare ştiinţifică a ei în proporţie dreaptă cu comoditatea, cu care d. Barnuţiu o exploatează.

Căci artificiul, care de acum înainte îl vedem transpirând în toată scrierea răposatului profesor, consistă tocmai în a se folosi de acea confuzie la

fixarea dreptului public roman, spre a găsi argumente în legile romane pentru fiecare din opiniile d-sale. Ambiguitatea fiind astfel pusă în fundament, sarcina d-lui Barnuţiu în edificarea mai departe a sistemului său deveneà uşoară. Dacă, după cum am văzut, dreptul roman cuprinde în diferitele sale faze istorice mai toate formele de stat, se înţelege *a priori*, că se vor găsì în dânsul argumente, care să sprijinească mai toate opiniile în dreptul public. Insă un *sistem unitar* al acestor opinii izolate nu este pentru aceasta încă un sistem, care să fi existat vre-odată în acelaş timp la Romani.

Prin urmare admiţând chiar, ceea ce nu este, că pentru fiecare din ideile sale luate în parte, d. Barnuţiu ne-ar puteà probà, că au fost realizate în una din multele faze deosebite, prin care a trecut dreptul public la Romani, totuş d-sa nu ar fi în drept să susţie, că *împreunurea acestor diferite idei într'o unitate de coexistenţă* s'a aflat vreodată la Romani şi a format dreptul lor public. Din contră asemenea împreunare de *membra disjecta*, de părţi diverse luate din diverse epoce, nu poate produce decât un vestmânt eclectic foarte modern şi foarte arbitrar, potrivit cu gustul unor indivizi, dar niciodată cu sistemul dreptului roman aşa precum a existat în realitatea acestui popor.

Pentru a dovedì acea confuzie din scrierea d-lui Barnuţiu, vom fixà o epocă în dezvoltarea dreptului public al Romanilor ca punct de plecare, şi vom analizà faţă cu dânsa opiniile autorului nostru.

In sine este indiferent, care epocă o alegem, fiindcă sistemul d-lui Barnuţiu nepotrivindu-se cu niciuna, se înţelege că din orcare am purcede, am dà de anacronisme. Insă, fiindcă tot trebue să fixăm, vom alege pe cea mai importantă şi netă-

găduită pentru Români, şi aceea nu poate fi alta decât cea din sec. al 2-lea şi al 3-lea după Christos, când s'a fundat patria noastră română şi când a fost încă în legătură nemijlocită şi neîndoioasă cu statul şi cu dreptul roman. La 106 d. Chr. Traian fundă provincia Dacia şi o colonizâ cu o mulţime nenumărată de oameni din tot imperiul Roman; la 274 Aurelian o părăsì, strămutând autorităţile oficiale peste Dunăre în Moezia. Va să zică timpul, în care fără îndoială a domnit în ţările noastre dreptul roman, este cuprins între anii 106 şi 274 după Christos. Să vedem acum, dacă în această epocă se află realizate principiele ce le susţine d. Barnuţiu.

In privinţa religiunii d. Barnuţiu are dreptate pentru acel timp. După libertatea nemărginită ce existase mai nainte pentru orcare cult religios, după ce încercările republicane de a mărginì această libertate s'au arătat fără efect, tocmai sub Trajan, ca şi mai nainte sub Nero şi Domiţian şi mai pe urmă sub alţii, vedem creştinii persecutaţi. Din epistolele lui Plinius jun., dintre care unele le-a scris în calitatea sa de Proconsul din Bithynia către Impăratul Trajan, şi din răspunsurile acestuia[1]) nu ne rămâne nicio îndoială asupra acestui fapt. După practica dreptului public roman din timpul lui Trajan şi al succesorilor săi este dar adevărat, că am găsì dispoziţii ce ne-ar autorizà să silim pe creştini să-şi schimbe religia şi, dacă nu, să-i masacrăm.

Insă, a doua consecinţă a d-lui Barnuţiu, care vorbeşte de împărţirea proprietăţii fonciare, nu are nimic a face cu timpul împăraţilor şi este luată din vremi cu sute de ani înapoi. Cestiunea agrului

[1]) Vezi Plin. epist. X, 97 şi 98.

public în înţelesul radical al d-lui Barnuţiu se agită pentru ultima oară la 122 înainte de Chr. de *Sempronius Gracchus* şi la 91 a. Chr. prin *lex Titia* şi *lex Livia*.Dispoziţii parţiale se iau şi mai pe urmă, însă ultima lege agrarie *proprio sensu* este şi în această întindere puţin cunoscuta *lex Antonia* de la anul 44 a. Ch. Sub împăraţii dela Trajan incoace nu mai e vorbă de asemenea lucruri, ci numai de colonii militare. Pe atunci aproape în toată Italia nu se mai află agru public şi nimeni nu se gândeşte a luà din posesiunea privată a Romanilor, fie uzurpată, fie legitimă, proprietatea pământului[1]).

A treia consecinţă a d-lui Barnuţiu, despre Principele electiv indigen, se justifică întru câtva prin dispoziţii din timpul împăraţilor; însă predilecţia republicană, ce o arată tot d. Barnuţiu în a patra consecinţă menţionată de noi, se înţelege că nu se potriveşte cu timpul împăraţilor şi se rapoartă la un timp încă înainte de Cesar, vrea să zică cu 200 de ani înapoi.

A cincea consecinţă a d-lui Barnuţiu, care cuprinde idei inimice străinilor, este contrară dreptului public roman în timpul ce ne ocupă. Până a nu fi fost Dacia părăsită de Aurelian, când eram noi încă sub practica nemijlocită a dreptului roman, prin *constitutio Antoniana de civitate,* realizată la începutul secol. III, s'au dat la toţi, la întregul *orbis Romanus,* drepturile politice romane. Prin urmare «jidovii şi celelalte adunături», de care vorbeşte d. Barnuţiu la pag. 106 a cărţii d-sale, ar fi putut dobândi la Romaniii din Dacia toate drepturile, chiar şi cele politice, care li se refuză astăzi la Românii din România.

Confuzia ce o arătarăm acum în privinţa celor

[1]) Revenim mai jos asupra acestei cestiuni.

cinci idei fundamentale ale lui Barnuţiu faţă cu epocele istorice ale dreptului roman, aceeaş confuzie domneşte şi în toate cestiunile de detai. D. e. la pag. 130 se vede un citat din dreptul roman, ce are de scop să ne prepare la idea d-lui Barnuţiu, că Românilor să li se oprească vinderea pământului la locuitori din alte comune (pag. 138). In adevăr:

> «Impp. *Leone* si *Antemiu* scriu lui *Nicostratu* P. P. an. 468, că se nu se dee voia nece unui *strainu* că *se poseda in metrocomie (sate)* ver in ce modu, ci de va voi ore carele dein *sateni* (vicanis), a'si *instrainà locurile propria,* se nu-i fia permisu a trece dominiul si posesiunea pamenturiloru sale de catu numai la locuitoriu ascrisu acelui satu; almentere se va desface contraptulu făcutu cu strainulu si acestuia se va redà numai ce au datu.

Dar nu vede d. Barnuţiu, că împăraţii Leon M. şi Antemie sunt bizantini în toată forma? că au venit după Constantin cel Mare, de la care începe cea ce numesc juriştii *jus novum* în diferinţă de propiul *jus vetus* al Romanilor, şi ceea ce numeşte d. Barnuţiu (pag, 58) *periculile şi plagele* contra Românilor? că acelaş Leon esre chiar cel dintăi împărat care, după spusa lui Teofan, a primit coroana din mâna Patriarhului şi a dat astfel o nouă ocazie la preponderenţa eclesiastică creştină în politică şi la cearta pentru investitură?[1]) că dacă admitem legile pozitive ale împăratului Leon într'o privinţă ca drept public, trebue să le admitem şi în celelalte privinţe, în toate dispoziţiile lor, în *stratagemele bizantine,* în exploatările financiare şi sistematice ale ţăranului (vezi Gibbon loc. cit.), etc.

Un alt exemplu de aceeaş confuzie, care se

[1]) Vezi Gibbon cap. 36, a. 457—474.

vârâ până în noţiunile elementare despre istoria dreptului Roman celui vechiu, este în § 23 al scrierii. Iacă acel paragraf:

§ 23. **Legelatiunea.**

«Era propriamente a poporului. *Lex* in sensu publicu e decretulu facutu de poporu in comitia. «*Gai* I, 3. *lex est quod populus jubet atque constituit.* Instit. I. 2. 4. *lex est quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante, velut consule, constituebat*».

«Legile cele mai vechi se făceau în *Comitiale curiate* si se refereau cea mai mare parte la negotiale familiei cumu erau arogatiunea, testamentele, altele determinau cumu se se faca alegerile magistratiloru, asia erà *lex curiata de imperio*».

«De la *Serviu Tuliu* au începutu se legeferesca si *comitiale centuriate,* mai *tardiu* s'au numitu *leges* si decretele *comitialor tribute,* cu toate ca acele se numescu «*plebiscita*».

«Diferentia intre *lex* si *plebiscitum* asia se espune: *(Atei. Capit.* la *Gell.* X. 20) «*plebiscitum est lex quam plebes, non populus scivit*»: XV, 27. «*plebiscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt*».

«Legea in sensu mai strimtu cuprinde inse si plebiscitele: *(Capitone* la *Gell.* X. 20) «*lex est generale jussum populi aut plebis, rogante magistratu*», asia erau *lex Aquilia* si *Voconia* plebiscite.

«Legile comitialoru centuriate regulau mai alesu dereptulu publicu, relatiunile esterne ale Romei si negotiale a totu poporulu».

«Plebiscitele la începutu au avutu influentia mai pucina, in urma prein legea *Valeria Oratia* (Liv. III, 55), *Publia (Lib.* VIII, 12) si *Ortensia* s'au făcutu universalmente obligatorie. *Caiu* 1, 3. «*dupa aceea s'au adusu legea Ortensia, prein care se asiedia cà plebiscitele se oblige pre totu poporulu. Deci ele s'au făcutu in acelu modu ecari cu legile*».

«Plebiscitele aveau mare insemnatate pentru dereptulu privatu ca-ci mai toate legile erau plebiscite».

Inocenţa, cu care d. Barnuţiu confundă în acest § epocele fără altă explicare şi fără nici o aparenţă de conştiinţă a adevărului istoric, este foarte remarcabilă.

Legelatiunea erà propriamente a poporului; când?

a cărui popor? a totalităţii sau, cum zice d. Barnuţiu, a *universităţii* cetăţenilor? Dar tot d. Barnuţiu citează diferinţa între *lex* şi *plebiscitum*, zicând, că plebiscitul este o lege pe care a votat-o plebea, şi nu poporul, pe când *lex* este ceea ce a votat numai poporul (Gai I, 3); şi apoi iarăş d. Barnuţiu spune, că *in sensu mai strimtu* (ceteşte: în sens mai larg) legea cuprinde şi plebiscitele şi chiar că mai toate legile erau plebiscite. Va se zică: mai toate legile sunt plebiscite, însă plebiscitele sunt legi votate de plebe şi nu de popor, şi cu toate aceste legelaţiunea eră a poporului.

Şi apoi se cere dela bieţii studenţi să înţeleagă asemenea confuzii, pe care poate profesorul însuş nu le-a înţeles?

Explicarea chestiilor politice atinse în acest paragraf se poate dà numai *distingându-se diferitele epoci istorice*. La întrebarea: a cui eră *legelaţiunea* la Romani? trebue să se răspundă: să distingem epocile. La început ea se făceà în *comiţiile curiate* unde cetăţenii se adunau după legăturile lor de ginte şi unde în timpul republicei erau admişi şi plebeii, care în origine juridică fuseseră oamenii de casă ai patricianilor şi care acum votau cu aceştia împreună în curii [1]). Câtva timp după introducerea constituţiunii numite a lui Servius Tullius, legislaţiunea trece şi asupra *comiţielor centuriate*, adecă a adunării cetăţenilor după censul averii şi după îndatorirea la serviciul militar. Mai în urmă, dela a. 307 ab urbe condita, dar cu oarecare însemnă-

[1]) Prin urmare în timpul republicei comiţiile curiate nu erau adunări exclusive de patricii, cum s'a crezut de mulţi până acum, ci erau adunări unde votau atât patricii cât şi plebeii, numai că aci se votà după ginţi pe când în comiţiile centuriate se votà după cens, iar în cele tribute după despărţiri locale. Acesta este rezultatul definitiv al ultimelor cercetări în această privinţă. Vezi Mommsen, *Röm. Forschungen*, I pag. 129–284.

tate mai ales dela 422 încoace, legislaţia se face şi în *comiţiile tribute,* adecă în adunările plebeilor şi a patriciilor, împărţiţi după locul proprietăţii lor fonciare primitive, care constituià un fel de *origo* ereditară, neatârnată de domiciliu. Propoziţia d-lui Barnuţiu, că «decretele comiţielor tribute se numesc plebiscita» este falsă, şi dela sine se înţelege că în *comiţiele tribute*, care erau adunări după despărţirile locale ale proprietăţilor imobiliare, trebuiau să voteze şi patricii, fiindcă şi aceştia erau proprietari de imobile, şi din contră nu votau mulţi plebei, fiindcă mulţi din ei nu aveau proprietăţi imobiliare. Cu alte cuvinte : comiţiele tribute sunt adunări de «proprietari» fără distingere de patriciat sau plebeiat.

Legislaţiunea în aceste trei specii de comiţii se exercită dar de *populus*, adecă de împreunarea patriciilor şi a plebeilor, şi patricii ca şi plebeii au egal drept la vot, cu restricţiunea că în comiţiile tribute votează numai patricii şi plebeii *proprietari.* Deciziunile acestor trei comiţii poartă toate numele oficial de *leges,* pentru toate se află cele două condiţii formale ale legilor, adecă întrebarea prealabilă a auspicielor şi confirmarea posterioară de către senatul patrician ; iar faptul, că legile se votează când de una când de alta din acele comiţii atârnă dela natura obiectului lor, mai mult după o practică uzuală decât după un drept strict.

In toate aceste nu este încă vorba de plebiscite şi înainte de 415 (*leges Publiliae*) sau mai exact înainte de 465 (*lex Hortensia*) plebiscitul nu este lege, adecă dispoziţiune obligatorie pentru cetăţenii statului roman, nu poartă titlul oficial de *lex* şi nu obligă decât pe plebeii, cari au votat conform dreptului lor de asociaţiune, dar nu şi pe patricii. Toate celelalte semne se potrivesc cu această restricţiune: votanţii la plebiscite se numesc *plebs* şi

nu *populus*, fiindcă patricianii nu iau parte, adunarea se numeşte *concilium* şi nu *comitia*, deciziunea *scitum* şi nu *lex*; întrebarea auspiciilor şi confirmarea senatului lipsesc.

In aceste adunări ale asociaţiunii plebeice toţi plebeii votează la început *curiatim*, adecă după împărţirea în care se aflau la comiţiile curiate, se înţelege cu excluderea absolută a patriciilor; însă se vede că totuş oamenii de casă, clienţii patriciilor, aveau preponderanţa, şi aşa se decide la 283 a. u. c. după propunerea lui Volero Publilius, că votările plebiscitelor să se facă de acum înainte *tributim*, adecă după împărţirea proprietăţilor imobiliare. In acest mod burgezimea plebeică proprietară de pământ câştigă preponderanţa, şi exclude pe plebeii fără proprietate, cari erau mai curând supuşi influenţei guvernului. De acum înainte dar adunările exclusive a le plebeilor se convoacă şi plebiscitele se votează *tributim*, însă remân încă dispoziţiuni particulare a le asociaţiunii lor, obligatorie pentru dânşii şi între dânşii, dar nu pentru cetăţenii romani ca atari, şi prin urmare sunt deosebite de *comiţiile tribute*, la care participau şi patricii şi ale căror deciziuni erau *legi* obligatorii pentoţi cetăţenii Romani! [1])

Tocmai în secolul V de la clădirea urbii se introduce în aceste raporturi o modificare fundamentală. Prin *lex Hortensia* de la a. 465 a. u. c., o lege primită în comiţiele centuriate, se decide că dispoziţiile votate de către plebe în adunările ei separate să fie obligatorii pentru toţi cetăţenii şi aceasta în virtutea dreptului ce-l are poporul roman, adică patricii cu plebei împreună, de a

[1]) Aşa dar prin aceea că plebeii votează *tributim*, adunările lor nu sunt comiţii tribute, precum nu erau comiţii curiate înainte de 283 când votau *curiatim*.

numì un depozitar al puterii sale legislative. Astfel adunarea proprietarilor plebei devine oare cum mandatara poporului în privinţa legislativă (precum mai târziu devin împăraţii mandatari personali), şi de aci înainte, dar numai de aci înainte plebiscitele sunt şi se numesc oficial *leges*, au aceeaş valoare practică, de şi în modul propunerii lor rămân încă diferinţe între ele şi legile proprie ale comiţielor curiate, centuriate şi tribute. care mai subsistă încă şi după acest timp.

Prin urmare fraza d-lui Barnuţiu: «legea în sens mai strimt cuprinde şi plebiscitele, aşa erau lex Aquilia şi Voconia plebiscite» (pag. 30) este confuză, şi trebue astfel restabilită: legea, care nu are sens strâmt sau larg, cuprinde până la a. 465 a. u. c. numai deciziunile comiţielor curiate, centuriate şi tribute, însă de aci încoace, în urma legii Hortensie, ea cuprinde şi deciziunile concilielor plebee, adică plebiscitele, şi astfel plebiscitele lui Aquilius şi lui Voconius, fiindcă sunt votate după a. 465, adică a lui Aquilius la 467 sau 573 (data nu este sigură, dar sigur este că a fost după *lex Hortensia)*, şi a lui Voconius la 575, au titlul oficial de legi.

In primul secol înainte de Christos şi în secolele posterioare modificarea merge mai departe: se introduc *leges datae* sau *constitutae,* adecă decrete ale unei singure persoane *(imperator)*, care decretează ca un mandatar al poporului (*lex rogata*) dizpoziţiuni cu putere de legi. Legislaţiunea devine dar personală, şi astfel forma guvernului este ceea ce numim noi modernii absolutism.

Revenind acum de la această expunere prea întinsă [1]) a legislaţiunii romane la cartea ce ne o-

[1]) Expunerea am făcut-o pentru a nu lăsà să se strecoare în capul studenţilor asemenea erori în privinţa istoriei dreptului Roman. Din acelaş interes citàm şi aci textele originale prin care se susţin

cupă, credem a fi dovedit lectorilor nepărtinitori, că admiţând chiar punctul de vedere al d-lui Barnuţiu, adecă dreptul roman, totuş sistemul d-sale nu este de cât o ţesetură de confuzii cronologice sau un sistem de anacronisme.

In critica de până acum am presupus că ideile d-lui Barnuţiu se pot justificà în parte ca legi realizate în dreptul public al Romanilor, şi am arătat numai, că şi în acest caz *împreunarea* lor în sistemul Barnuţiu nu este de cât o confuzie anacronistică de dispoziţii, care se combat unele pe altele.

Însă chiar acea presupunere a fost prea favorabilă ; căci în adevăr, ideile fundamentale ale d-lui Barnuţiu luate în parte nu sunt toate din domeniul dreptului roman, şi tendinţa d-sale de a ni le prezentà totuş ca legi realizate în viaţa practică a acelui popor, este o denaturare a adevărului istoric.

Şi mai întâi idea ce şi-o face d. Barnuţiu de Domnitorul Românilor, nu este romană. Domnitorul Românilor, zice d. Barnuţiu, să fie judecător în timp de pace şi Duce în timp de «bel» (pag. 247), el să nu fie *legibus solutus*, ci să recunoască

---

afirmările de mai sus. Laelius Felix la Gellius 15, 27: *(plebis scitis) ante patricii non tenebantur, donec. Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure quod plebs statuisset omnes Quirites tenerentur.* Plin. *h. n.* 16, 10, 37: *Q. Hortensius dictator cum plebs secessisset in Ianiculum, legem in Aesculeto tulit, ud quod ea iussisset omnes Quirites teneret.* Gaius 1, 3: *olim patricii dicebant se plebis scitis non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebis scita universum populum tenerent, itaque eo modo legibus exaequata sunt.* (Comp. *Inst.* 1, 2, 4). Pomponius *Dig.* 1, 2, 2, 8: *quia multae discordiae nascebantur de plebis scitis pro legibus placuit et ea observari lege Hortensia, et ita factum est, ut inter plebis scita et legem species constituendi interesset, potestas autem eadem esset.*

drepturi nemutabile mai presus de orcare autoritate (pag, 148), să nu lucreze de capul său, ci cu consiliul celor mai înţelepţi (pag. 149) etc. Toate aceste pot fi opinii foarte filantropice, dar nu sunt romane. Impăratul roman, care ne-a adus pe noi în Dacia, şi toţi împăraţii romani câţi ne-au stăpânit, erau absoluţi, despoţi în toată forma, autorizaţi de dreptul public al Romanilor de a fi aşa. Consiliul celor mai înţelepţi, de care vorbeşte d. Barnuţiu, nu însemnează nimic. De la sine se înţelege că orce împărat va aveà sfătuitori mai mult sau mai puţin înţelepţi ; din contră anume la guvernele despotice se produc asemenea consilii de stat, compuse din oamenii intimi ai Curţii, cari joacă rolurile cele mari şi de regulă funeste în stat, în mijlocul cărora se află vatra intrigilor, din care se formează camarilele etc. Intrebarea este totdeauna : cine numeşte consilierii şi ce competinţă au ? Dacă tot Prinţul îi numeşte şi dacă rămâne tot în a lui liberă dispoziţie de a le urmà sfatul sau nu, atunci avem tocmai ceea ce se chiamă absolutism sau despotie.

Şi un asemenea absolutism despotic erà la Romani. Gaius o spune cu deplină lămurire, că împăraţii decretează legi prin edicte şi chiar prin simple scrisori, şi că nici odată nu s'a pus la îndoială puterea de legi a acestor ordine [1] ; iar Ulpian zice, că ceea ce-i place Prinţului are putere de lege, fiindcă prin *lex regia* i s'a conferit lui întreaga potestate legislativă [2].

[1] Gai I. 5 : Constitutio principis est quod imperator decreto, vel edicto, vel epistola constituit ; nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem obtineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.

[2] Ulpianus, L. I. pr. D. de constitutionibus principum (I. 4): Quod principi placuit, legis habet vigorem, ut pote cum lege regia, quae de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat — Quodcunque igitur imperator per epistolam et subscriptionem statuit vel congnoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit, legem esse constat.

Aceste sunt texte pozitive ale juriştilor Romani, şi în faţa lor nimeni, dacă admite odată dreptul roman, nu ne mai poate produce iluzia unui Prinţ «responsabil», supus legilor, ascultător de sfatul poporului, şi alte asemenea sentimentalităţi moderne, care au putut există în închipuirea d-lui Barnuţiu, dar care nu au existat nici odată în jurisprudenţa romană.

Insă cea mai gravă din erorile istorice ale d-lui Barnuţiu este cea relativă la cestiunea proprietăţii fonciare, la *agrul public*. Am arătat la începutul criticei noastre, unde vorbeam de consecinţele practice ale şcoalei Barnuţiu, că idea răposatului magistru în această privinţă erà de a se luà din mâna proprietarilor moşiile lor şi de a se împărţì între toţi, rămâind a se determinà de către stat modul şi câtăţimea fiecării posesiuni.

Cităm acum cele mai importante din dovezile istorice, pe care scrierea d-lui Barnuţiu vrea să se razime în această privinţă:

> Nece unul dein scopurile natiunii Romane nu e cu potentia, pana candu voru fi Românii condemnati la paupertate afora de altele si prein impartirea cea de astadi a teritorului natiunale.
>
> In contra acestei perniciose degenerari a proprietati române dela scopurile sale s'au declaratu si s'au luptatu dereptulu romanu in tote timpurile, s'au declaratu si s'au luptatu cei mai mari atatu in Itali'a catu si in Daci'a; éc'a orecare documente despre acestu belu sacru agrariu:
>
> Consulele *Sp. Cassiu* (485 a. C.) au proieptatu, cá *se se imparta agrii castigati cu armele* atatu intre plebe catu si intre soci. Ce e dreptu, elu au fostu condamnatu la morte de curiele patriciloru, dar legea agraria n'au muritu de impreună cu elu.
>
> *Legea Thoria agraria* (111 ani a. C.): «care locu, agru, edificiu s'au datu, asemnatu, se fia aceluia, caruia s'au datu prein lege si plebiscitu si altulse nu lu aiba, se nu lu poseda, se nu lu folosesca, *nece* se se *despolia* de posesiunea lui (neive eo agro, loco, edificio *spolietur*).
>
> «Care agru locu s'au datu *sateniloru* in tier'a Italiei...

acel'a se nu se *venda* altmentre de cumu are a se *vende* dupa acesta lege».

Legea Licinia (365 a. C.) «se nu pota avé, tiené, posedé nimene dupa acesta lege suptu nece unu dereptu seu titlu modu mai mare de 500 jugere, 100 de vite mari, 500 mici.

«De cate ori va jubé poporulu Romanu a se imparti agrulu prein curatori, se nu se asemne mai pucine jugre de siepte.

«După ce va fi adusa (perlata) acesta lege, Parentii, Calarii, Plebea si chiaru totu poporulu Romanu se jure ca o va serbă cu santitate (sancte se servaturum jurato).

«Totu agrulu ce va avé, va tiené, va posedé cineva peste modulu prescrisu se i se iee, si se se imparta cu pretiu ecu (aequo pretio) la pauperii ce n'au agru».

Tiberiu Gracchu (132 a. C.) au propusu renovarea legii *Licinie*, 500 jugere pentru fiecare cive romanu, 250 jugere pentru fiecare copilu suptu potestatea patria. Elu au cadiutu cu 300 dein poporu, dar legea au resuscitat'o frateseu *Caiu Grachu* (120 a. C.), elu inca au fostu omoritu dein preuna cu vreuna trei sute, dar' poporulu recunoscatoriu au redicatu statue amenduroru fratiloru si i au numitu *confesori ai libertatii*, si legea agraria n'a muritu cu ei.

Legea Sempronia: «Totu agrulu ce va lua cineva prein impartire si asemnare, pre acel'a se n'aiba voia elu si eredele lui a lu transcrie, a lu aliena, a lu vende altuia.

Legea Iulia de agrorum divisione: «De va posedé cineva mai multu de catu e permisu prein legea *Licinia*, totusi cei XX de barbati se nu-lu scota dein posesiune in contra vointie sale.

«De nu va ajunge agrulu publicu, cei XX de barbati se cumpere catu va fi de ajunsu de la cei ce vor voi a vende.

«Pretiul fundilor de cumperatu se nu se permită arbitrului celor XX barbati, ci se se solba posesoriloru dupa censulu dein urma.

«Celu ce va lua agru dein acesta lege a nostra, elu si eredele lui se n'aiba potere a lu vende in XX ani dela asemnare.

«Celu ce va miscá dein locu, dolo malo, terminii statuiti, se fia condemnatu a dá pentru fiacere terminu, de cate ori va face, cate cinci dieci auri in profitul coloniei in alu careia agru se va face un'a cá aceea.

«Senatulu si poporulu Romanu se jure ca va serbá cu sanctitate acesta lege...

«Prin urmare Românii au dereptu a postulá nu numai revisiunea codiciloru, ci si institutiuniloru, care i'au lipsitu de mosi'a parentesca si de libertatea lor cea originaria.

«Cu acést'a statulu Românu e *datoriu natiunii Române, adeca sié si;* elu nece ca pote se mai amâne implenirea

acestei detorie fora de a'sî negá originea sa romana si esistentia sa.

«Prein improprietarea Românilorn, proprietatea cea mare de astadi, institutiune feudale si ostile natiunei Române, s'ar' face proprietate si instituţiune Romana cumu au fostu; astadi ea redica atatu libertatea Românilorn catu si valoarea si esenti'a adeveratei proprietati» (pag. 126, 127, 128, 131, 132).

Din acest lung citat rezultă opinia d-lui Barnuţiu, că în contra împărţiriii de astăzi a proprietăţii fonciare s'ar fi «declarat şi luptat dreptul roman» şi că «prin urmare» Românii cei fără proprietate au dreptul să-şi ceară înapoi «moşia părintească» dela cei ce o posed, mai ales dela marii proprietari.

Însă textele citate de d-sa din dreptul roman nu probează aceasta, şi nici un text nu o poate probà, fiindcă nu este. Spre dovadă vom căutà mai întâi să explicăm natura *agrului public* şi apoi să arătăm jurisprudenţa lui din chiar citatele reproduse mai sus.

Agrul public este pământul câştigat statului roman prin subjugarea unei ţări, uneori şi prin donaţiune. Cea mai mare parte a acestui pământ erà la început domeniu al statului şi se îngăduià cetăţenilor spre întrebuinţare cu plată (*possessiones*), iar dacă pământul nu erà cultivat, se lăsà în ocupaţiunea lor, însă tot cu o mică dajdie (*loca relicta*). Acele posesii însă puteau să fie vândute şi moştenite de către cetăţeni. Astfel fiind posesiunile primitive tindeau chiar în timpurile cele dintâi să devie proprietate privată şi prin urmare plata posesiei să devie un simplu impozit fonciar. După 111 a. Ch. prin aşa numita *lex Thoria* ele devin cu totul proprietate privată fără nici un impozit.

De aci rezultă necesitatea de a distinge în fiecare epocă, dacă este vorba de un agru public moştenit de mai nainte, sau de un agru public nou, care atunci se dobândeşte de statul roman şi în pri-

vinţa căruia se naşte cerinţa de a se împărţi (*assignari*) în mod egal între toţi.

Or unde apare această cestiune în dreptul roman, are două cuprinderi distinse: 1) o recunoaştere a posesiei celei vechi, 2) dispoziţii asupra împărţirii agrului celui nou. Cu cât ne depărtăm mai mult de timpul lui Licinius Stolo (367 a. Chr.), cu atât acea recunoaştere este mai formală şi mai întinsă, aşa încât în ultimul secol înainte de Christos şi în tot timpul după Christos, prin urmare şi în tot timpul, în care am fost noi, cei din Dacia, sub imperiul roman, nu se află nicio singură lege în dreptul roman, care să fi atacat vechile proprietăţi moştenite de pământ provenit din agrul public, ci din contră toate le recunosc ca proprietate privată. Ultima încercare de a face un asemenea atac este revoluţia lui Caius Sempr. Gracchus (121 a. Chr.), care rămâne fără rezultat.

După această expunere a adevăratei stări de lucruri, trecem la documentele d-lui Barnuţiu, «despre acest bel sacru agrariu [1])» în tot dreptul roman.

1) Consulul Sp. Cassiu (485 a. Chr.) a proiectat împărţirea agrului public.

Dar acest proiect trecut-a în dreptul public roman? Nu; Sp. Cassiu a fost condamnat la moarte din cauza lui. Stranie confirmare a teoriei d-lui Barnuţiu!

2) Legea Thoria (111). Agrul public să fie al aceluia, căruia i s'a dat şi care să nu fie despoiat de el.

Cum a putut d. Barnuţiu să citeze această lege în susţinerea opiniei sale!

Aşa numita lege Thoria de la 111 a. Chr. este

[1]) Remarcaţi expresia: război sfânt pentru moşie.

o lege, prin care tocmai aristocraţii proprietari, din reacţiune violentă încontra încercării Grachilor şi spre a nimici odată pentru totdeauna asemenea atacuri în contra posesorilor agrului public, au isbutit a decretà, că posedarea agrului public din partea lor, chiar cea abuzivă şi exorbitantă, este bună şi sfântă, că ar fi o prădare, o spoliare când li s'ar luà, că ea trebue chiar să fie prefăcută în proprietate privată a lor (pe când mai nainte s'ar fi putut considerà numai ca o luare în posesie de la stat) şi în fine că asemenea posesii să fie scutite chiar de contribuţii.

Această «lex Thoria» este anularea juridică a orcării încercări de a mai revenì la *ager publicus*, şi un profesor al unei facultăţi de drept s'a găsit să o citeze ca document pentru a începe astăzi la noi lupta agrului public în contra unor proprietăţi de sute de ani! Faţă cu asemenea fapt ne abţinem dela or ce altă critică a noastră şi cităm numai cele două texte cunoscute din autorii antici, prin care se explică înţelesul legii în cestiune: «(După moartea lui Gracchus) proprietarii cei bogaţi despoiară din nou cu violenţă pe cei săraci sub diferite pretexte. Astfel soarta acestora devenì tot mai tristă, şi în fine Sp. Thorius făcù să se voteze o lege, care anulà absolut pe cea agrară şi consolidà proprietăţile în mânile a chiar posesorilor lor. Fiind astfel proiectul lui Gracchus, care ar fi fost aşa de folositor republicei, dacă s'ar fi putut realizà, nimicit prin asemenea dispoziţii viclene, se mai adaugă în fine o lege, care suprimà şi impozitul bănesc de pe acele proprietăţi». (Appianus Alex. *De Civil. Rom. bell.*, I, 27).—«Sp. Thorius prin o lege vitioasă şi nefolositoare a desfiinţat impozitul de pe agrul public». (Cicero, *Brutus*, 36).

3) Al treilea document al d-lui Barnuţiu este:

Legea Licinia (365 a. Chr.), care dispune că din agrul public vechiu să nu aibă nimeni mai mult decât 500 jugere etc., iar din cel ce se va împărţi de acum înainte, să se dea fiecărui cel puţin 7. Aceasta probează, că, pe când la agrul public *viitor* se fixează un minimum de egalitate, pentru posesiunile vechi se sancţionează prin lege ocuparea abuzivă de 500 jugere, cifră enormă, şi care nu puteà produce decât peirea proprietăţilor celor mici, care mai rămăseseră [1]). Dar şi aşa cum erà, legea a fost fără efect durabil, căci

4. Tiberius Gracchus (la 132 a. Chr.) propune renovarea legii Licinie, prin urmare ea nu se mai observà. Însă măcar această propunere devenit-a drept public al Romanilor? Nu; Tiberius Gracchus este ucis din cauza ei.

5. Frate-său Caius Sempronius (121 a. Chr.) renoieşte propunerea. Însă şi el este ucis din cauza ei.

Ce să continuăm mai departe? După C. Sempr. Gracchus vine citata «lex Thoria» dela 111 a. Chr., care desfiinţează orce lege agrarie şi face din posesiunile agrului public proprietăţi private. Şi de aceea vedem legile posterioare mărginindu-se cât pentru vechile posesii în recunoaşterea lor, aşa d. e.

6. *Legea Julia de agrorum divisione* (59 a. Chr.) citată de d. Barnuţiu: de va posede cineva chiar mai mult decât e permis prin legea Licinia, totuş să nu fie scos din posesie în contra voinţei sale, etc.

Rezumând acum observările noastre critice asupra demonstraţiei d-lui Barnuţiu în această privinţă, constatăm, că *dreptul public* al Romanilor aşa

[1]) Din care cauză Mommsen presupune (*Röm. Gesch.* I, pag. 275, ed. II), că Licinius Stolo a lucrat mai mult în interesul proprietarilor celor mari cu intenţiunea de a deturnà tendenţele plebeilor săraci, şi citează pentru aceasta şi faptul semnificativ, că Licinius Stolo a fost unul din cei dintâi condamnaţi pentru excesul acelui *maximum* de 500 jugere.

precum îl citează d-sa, nu ar puteà sprijini niciodată un atac în contra proprietăţilor actuale din România, fiindcă din «documentele» d-sale unele probează tocmai contrariul de ceeace voeşte d-sa, altele explică teoria d-sale numai în privinţa agrului nou, însă confirmă posesiile vechi, altele în fine nu sunt drept public, ci numai proiecte de legi anulate cu energie din momentul naşterii lor, tendinţe şi aspiraţii ale unui partid politic la Romani, dar nu legi realizate în dreptul lor public.

Prin urmare d. Barnuţiu numai atunci s'ar puteà provocà la legile agrarie ale Romanilor în susţinerea opiniei d-sale, când am câştigà noi un agru public nou, d. e. când am cucerì o parte din Turcia [1]) şi când s'ar naşte întrebarea, cum să împărţim teritoriul ei public. Dar când este vorba numai de împărţirea actuală a pământului României, d. Barnuţiu nu are cuvânt să înceapă «belul sacru» în contra proprietăţii cu dreptul roman, şi cea mai bună dovadă, că nu are cuvânt, este tocmai uciderea lui Tib. şi Sempr. Gracchus, care dă şcoalei Barnuţiu o lecţie despre soarta ce ar aşteptà-o şi pe ea, când am fi noi acei Romani, al căror drept public pretind d-lor să ni-l explice în acest mod.

Ce e drept, d. Barnuţiu se mângâe de uciderea Gracchilor cu aceea că «poporul le-a ridicat statue»; însă şi aci ar fi uşor de dovedit, că totuş *juriştii* romani (fiindcă e vorba de dreptul public al Romanilor) nu au încetat a numì încercarea Grachilor o încercare criminală şi a lăudà pe ceice i-au ucis; şi pentru a terminà şirul citaţiilor d-lui Barnuţiu, vom adăogà şi noi un citat roman, care are avantagiul de a fi cunoscut de toată lumea: «De mult Catilina», se adresează un consul republican către

[1]) Cum am şi cucerit Dobrogea la 1878. Notă la edit. actuală.

acesta, «aş fi trebuit să te trimet la moarte: au nu ştim noi, cum pe Tib. Gracchus, care începuse numai a clătină ordinea republicei, îl ucise P. Scipio, celebrul nostru compatriot!» Aceste cuvinte le pronunţă în prima sa oraţie Catilinară Cicero republicanul, autorul de predilecţie al d-lui Barnuţiu, despre care zice d-sa, ca să ne ţinem «de gloria şi onoare a-i studià cărţile, fiindcă *a fostu una data celu de antaniu politicu in lume, si magistrulu tuturor seculiloru in politica*» (pag. 156).

Cetitorii, cari au avut răbdarea să urmeze critica noastră până aci, îşi vor fi format din cele zise o idee destul de lămurită despre valoarea argumentelor d-lui Barnuţiu, întrucât se razimă pe dreptul roman; şi acum ne rămâne numai să examinăm valoarea demonstraţiei d-sale într'o parte a cărţii, unde nu se puteà răzimà pe acel drept: în chestia Principelui străin.

Din norocire pentru noi chestia Principelui străin este hotărâtă, şi hotărâtă într'un mod contrar ideilor şcoalei răposatului profesor. Această hotărâre ne pune în stare să judecăm argumentele d-lui Barnuţiu din practică, comparând întâmplările, de care ne ameninţà d-sa, dacă am alege un Principe străin, cu starea actuală a noastră după ce l-am ales.

D. Barnuţiu arată mai ales următoarele consecinţe ale introducerii unui Domn străin:

1. Naţiunea Română şi teritoriul român ar încetà să fie liber.

> «Nece una natiune fora de teritoriu liberu nu pote fi libera; dara teritoriulu supusu unui Domnu stainu nu e liberu; asia dara nece natiunea supusa la Domnu strainu înca nu e libera» (pag. 158).

2. «Domnul străin va umpleà ţara de străini, va da din capul locului o direcţie străină la toată

administraţia şi educaţia publică; spre acest scop el se va «înconjurà» cu oameni din naţiunea sa, iar pe Români îi va da la o parte» (pag. 162).

3. «El va ridicà toate libertăţile Românilor şi înainte de toate libertatea presei» (pag. 263).

4. «Contribuţiile şi veniturile ţărei nu le va întoarce spre folosul Românilor, ci cu aceste va transportà coloni străini pe pământul Românilor» (pag. 163).

5. «Domnul străin va da în mânile străinilor şi industria şi comerciul, care se mai exercită astăzi de Români» (pag. 164).

6. «De aci înainte nici un Român nu se va mai naşte liber, ci fiecare se va naşte sclavul Domnului străin» (pap. 165).

7. «Averea ţărei va fi averea Domnului străin» (pag. 166).

8. «Domnul străin ereditar va preferì Românilor pe toţi perucherii străini, pe toţi renegaţii şi veneticii, care ar aveà vre-o capacitate de a înşelà pe Români, de a-i stoarce şi de a-i face ca să le fie ruşine de numele lor» (pag. 169).

Pentru a cruţà gustul cetitorului şi simţimântul de bunăcuviinţă, ne oprim de a mai înmulţì asemenea citări. Cele reproduse pănă aci sunt prea de ajuns spre a dovedì valoarea ideilor şcoalei Barnuţiu în această privinţă şi — lipsa de tact de a le publicà în timpul de faţă.

Prevederile magistrului ei, după cum toţi ne-am încredinţat astăzi, nu s'au realizat, ci s'a realizat contrarul lor. In ceea ce priveşte partea dreptului public din acele prevederi, eroarea lor erà dela început manifestă, ameninţările d-lui Barnuţiu despre pierderea libertăţii teritoriului şi pierderea averii naţionale sub Domnul străin erau numai o nouă dovadă de confuzia istorică, ce domneşte în toată

cartea d-sale. Acele pericole s'ar fi putut referì la timpurile feodale, pe care însă dela revoluţia franceză încoace le-a învins Europa odată pentru totdeauna. Nici un principe dintr'o ţară a Europei apusene nu se mai gândeşte astăzi să confunde statul cu persoana sa, averea statului cu averea sa privată. Atât regii Prusiei, Engliterii şi Italiei, cât şi împăraţii Franţei şi Austriei primesc sub forma listei civile un salariu dela stat ca cei dintâi funcţionari ai lui, şi veniturile şi cheltuelele statului se fixează prin budgete publice separate, care n'au nimic a face cu averea Principilor. A ignorà asemenea lucruri de pe catedră, ar vrea să zică a speculà cu neştiinţa auditorilor pentru a le introduce în cap o confuzie, potrivită poate cu interesul unui partid, dar nu cu interesul adevărului.

Iar în ceea ce se atinge de urmările practice ale Principelui străin în privinţa naţionalităţii s'a întâmplat ceea ce puteà să prevadă orce om cu minte şi cu bună credinţă că se va întâmplà : în loc ca Principele străin să ne fi înstrăinat pe noi, el s'a indigenat pe sine, şi nu noi tindem a ne face germani, ci germanul tinde a se face român.

Şi dacă este vorba de temut, ne cerem voie să spunem, că singura noastră temere ar fi astăzi, nu că noi vom devenì vre odată germani, lucru imposibil, dar că Principele german ar puteà devenì — prea român.

III.

Modul Pertractării.

După ce am arătat ideile principale ale şcoalei Barnuţiu şi valoarea demonstrării lor, ne rămâne să vorbim despre modul pertractării şi stilul scrierii ce ne ocupă.

Vom căutà şi aici, ca şi în observările precedente, să punem pe cetitori în stare prin citate numeroase din cartea autorului să-şi formeze înşii o opinie nepărtinitoare.

Ceea ce dela început ne-a surprins la cetire, a fost lipsa de înţeles preciz al cuvintelor întrebuinţate şi contrazicerea în care se pun unele pasage cu celelalte şi prin urmare se anulează reciproc. Impresia produsă prin această manieră este din cele mai neplăcute; toată fraza are aerul de a permite două înţelesuri contrare şi toată demonstraţiunea păcătueşte prin eroarea logică numită *quaternio terminorum*.

Analizaţi d. e. un pasagiu ca acesta:

> «Domnii Românilorn n'au fost *neresponsabili* cumu au fostu si sunt dominatorii feudali».
>
> «Adevăratu ca Românii n'au esecutatu pre Domnii loru ca Anglii si Francii cei civilisati: totusi si ei i'au judecatu, si pre unii i au numit buni si mari, pre altii rei si cumpliti. Apoteosile si sentintiele lor sunt scrise in analele si in animele Românilorn: *Radu celu mare, Alexandru* si *Stefanu celu bunu, si mare. Aronu celu cumplitu, &*».

Nu vrea să zică aceasta a-şi bate joc de înţelegerea cetitorului? *Responsabil* în înţelesul dreptului public este acela, care poate fi dat în judecata unei autorităţi constituite a statului şi condamnat de acesta. Un Domnitor, un ministru etc. sunt prin urmare responsabili, când la încetarea funcţiei pot fi traşi la răspundere pentru faptele lor şi daţi justiţiei civile sau criminale. In locul acesteia d. Barnuţiu ne vorbeşte de judecata «în inima Românilor» şi în opinia istoricilor. Dar în acest chip şi Ţarul Petru al Rusiei (Petru «cel mare») şi Ludovic XIV al Franţei (*le roi soleil*) şi *Charles le fainéant* erau responsabili, fiindcă s'au judecat de inimile oamenilor privaţi prin nişte epitete po-

pulare, şi toată argumentaţia responsabilităţii este un joc de cuvinte.

Alt exemplu. In § 97 d. Barnuţiu începe combaterile sale contra Domnului străin prin a zice (pag. 150):

> «Românii dein Daci'a s'au batutu necontenitu in contra dominatiunii straine».

Asemenea la pag. 157:

> «Onorea fiecarei naţiuni se tiene de derepturile loru totu de un'a firme, nemutabili si nealienabili cá si libertatea ei, acumu a supune pre Români la *domni straini* va se dica a le atacá *onoarea nationale,* fiendu desonore a fi una natione supusa la *straini;* precum acést'a au demonstratu-o şi Germanii in dilele nostre candu s'au redicatu toti cá unulu in contra lui *Napoleone*».

Aceiaş confuzie în cuvinte, aceiaş eroare în concluzie. Alta este domnul străin şi alta este dominaţia străină. Germanii nu s'au revoltat în contra persoanei lui Napoleon, ci în contra subjugării lor sub Franţa. Insă fiindcă principele străin al României se ţine de casa Hohenzollern, România nu este supusă Principatului Sigmaringen, sau Regatului Prusian, şi pericolele ce le arată d. Barnuţiu în dominaţia străină, n'au a face cu chestia Domnului străin.

Al treilea exemplu:

In § 57 d. Barnuţiu numără între probele despre dominaţia *continuă* a naţiei române asupra Daciei şi limba naţională ca cel mai preţios monument, care ne-a conservat o sumă de nume geografice romane, d. e. Ampoiul, Ardesiul, Calata, Cămpulungul, Iassii, Caracalul, etc.

Dar aceste nu pot probà *continuitatea*, ci numai existenţa odinioară a Românilor pe pământul Da-

ciei, pe care nimeni n'a pus-o la îndoială. Pentru 20 de nume geografice romane în ţara noastră ni se pot arătà 100 de nume slavone (Milcovul, Dâmboviţa, Ialomiţa, Glavaciocu, Priscovu, Bucovăţul, Dobrovăţu, Popoveni, Lacriţa, Preajba, Ilfovu, Jilava, etc. etc.), care însă iarăş nu probează continuitatea domniei slavone peste noi, ci numai existenţa Slavonilor odinioară în ţara noastră.

Al patrulea exemplu:

D. Barnuţiu, în § 73, se întreabă: cine e Român? şi arată apoi între semnele adevăratului Român şi *religiunea*, «fiindcă religiunea consacră naţionalitatea, aşà cât nu e nici un om mai nereligios decât cel ce sacrifică dreptul şi constituţia naţiunii sale la familii străine» (pag. 98).

Aceasta vrea să zică iarăş a se jucà cu cuvântul *religiune*. Religia este o credinţă relativă la cele supranaturale, care după scopul şi spiritul ei nu a avut nici odată a face cu naţionalitatea pământească, ci din contra a avut totdeauna un caracter cosmopolit; de aceea s'a şi zis, că preotul ca preot nu are naţiune, şi de aceea dacă noi am cădeà d. e. sub domnirea Rusiei, nu ar suferì religia noastră întru nimic, deşì ar suferì orce altă parte a existenţei noastre.

Alt exemplu:

> «*Limb'a Românilor e limba unui poporu republicanu;* si acesta institutiune si garantia republicana e mai tare de catu tote; ea face cá poporulu se aiba comuniunea vietiei si libertatea spiritului, adeca se fia *republica* in sensulu celu naturale alu cuventului si atunci, candu i s'au redicatu celealalte institutiuni si garantie republicane.
>
> «Fiendu spiritul Românilor republicanu, pe care l'au conserbatu mii de ani in natur'a lui cea originaria precumu areta limb'a lor republicana, nu pote fi mai acomodata pentru d'insii nece una forma de guberniu, decatu form'a republicana» (pag. 143, 144).

Remarcaţi acum, ce joc se face cu vorba republică. La pag. 80 ni se spune, că Românii, după ce au scăpat de Bizantini şi de Barbari, s'au învoit să fundeze «două republice sau ducate». Republice *sau* Ducate!

Dar misterul se explică prin nota dela § 71:

> «Ceea ce numescu alte natiuni *statu* noua se cuvine se numimu cu Romanii *republica*, nu numai pentruca asia cere firea limbei nostre, apoi ca statulu românu pana astadi *e republica*, dar' si pentruca cuventulu *statu* cá si cuventulu «*guberniu*» e forte ambiguu, si de aceea se pote suci forte usioru in defavoarea libertatii».
>
> «Atat'a autoritate avea numele *republica* si inaintea imperatoriloru, in catu de au si introdusu *Monarchi'a*, o au numitu totu deun'a republica».

Noi în loc de *stat* să zicem *republică*, fiindcă cuvântul *stat* se poate sucì. Dar când despoţii romani au păstrat pentru despoţiile lor tot numele de *republică*, nu s'a sucit republica? Şi dacă *republica* va să zică *stat*, atunci ce însemnează suscitata laudă a *limbei noastre republicane*, care ne arată, să nu alegem altă formă de stat decât cea republicană?

Alt exemplu. La pag. 9 aflăm următoarea explicare:

> «Jureprudenti'a Romana e «*divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia*», adeca jureprudenti'a Romana e *sistem'a* de adeveruri juridice si politice carile se deducu cu necesitate logica dein principiele supreme recunoscute si consentite de toti Romanii». (Sufragiul universal?).

Cuvintele latine *divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia* însemnează pe româneşte: cunoştinţa lucrurilor divine şi umane, ştiinţa justului şi injustului. Comparaţi cu această traducere explicarea d-lui Barnuţiu şi recunoaşteţi,

că la d-sa cuvintele latine sunt numai un pretext nepotrivit pentru a substitui ideile d-sale cu totul deosebite de textul latin.

In alte pasage, unde nu se vede deadreptul un joc de cuvinte, apare totuş o lipsă de orce înţeles folositor.

Incă de mai înainte am citat faimoasa notă asupra împroprietăririi egale a Românilor, în care d. Barnuţiu ne mărturiseşte, că nu este chestie mai grea decât aceasta, şi în loc să ne-o înlesnească prin luminile d-sale, ne spune numai, că lasă *statului român* să o determine mai departe.

Tot aşà de folositoare sunt sfaturile asupra condiţiilor, sub care să se consolideze Unirea între România şi Moldova, chestie gravă pentru ţara noastră şi care merită o explicare lămurită din partea răposatului magistru. Iată ce spune d-sa:

> «Unirea Moldovei si a tierei Române se fia *federatiunea* amenduroru suptu un Duce. Federatiunea recunosce si respepta autonomi-a comuniloru, tienuturiloru si pre a amenduroru tieriloru, ele sacrifica numai atatu dein autonomi'a loru catu cere interesele publice a tota natiunea Româna, in celelalte remanu libere si autonome» [1]).
>
> «Comunile si tierile Române prein federatiune nu pierdu nemica dein drepturile si folosele ce au avutu, si natiunea cêstiga *poterea*, pre care n'au avut'o nece una data si care'i e atatu de necesaria».

Vine apoi obligaţia de a reintroduce dreptul roman, apoi o frază contra Principelui străin şi contra coloniilor străine — lucruri ce n'au a face cu condiţiile Unirii, şi în fine la pag. 64 ni se spune:

> «Nu e mai putinu periculosa lips'a *concentratiunii* necesairie, acésta e lips'a de potere si duce la anarchia.

[1]) Pe baza acesui pasagiu s'ar puteà unì scolarii lui Barnuţiu şi cu separatiştii din Iaşi.

«Aci asia dar nu e nemica mai de doritu decatu cá Românii se nu se conduca în opera unirii de inspiratiuni straine, ci se se conduca de geniulu loru Românu cela ce i a conserbatu pana acumu».

Aşà dar teoria luminoasă, prin care d. Barnuţiu prepară pe şcolarii săi din Iaşi la chestia cea grea a decentralizării, este, că Moldova să sacrifice din autonomia ei atât cât cere interesul naţiunii, iar pe de altă parte să nu fie lipsă de centralizare, căci ne-ar duce la anarhie.

Nu ştim, dacă şcolarii d-sale sunt acum mai lămuriţi, decât erau şi mai nainte, asupra acestei întrebări.

Dar cele mai curioase pasage sunt acele, unde d. Barnuţiu, din lipsă de gândire preciză sau de atenţie la ceea ce scrie, cade în contraziceri. D. e.:

«Fiendu societatile unu dreptu naturale alu omenilor, potestatea n'are dreptu a le proibi, a le pune piedece si dificultati, ele se potu formá de catra cetatiani si fora de concesiune dein partea potestatii» (pag. 103).

Însă în contra *societăţilor secrete,* d. e. francmasoneria, trebue să vie întru ajutor

«potestatea legelativa *proibindule* pre tote in forma. Potestatea legelativa are se determine ce societati se potu formá cu permisiunea ei, ce baserice, ce comunitati, ce corporatiuni, ne fiendu nece dereptu nece politicu a se formá atari fiientie *straine* pe teritoriulu natiunale; dupa legea romana (L. 1. de colleg. D. quod cujuscunque universit.) *corporatiunile, colegiale, comunile* se potu constitui numai cu permisiunea statului» (pag. 104).

Aşa dar: Românii la pag. 103 sunt liberi să formeze societăţi fără *concesia* potestăţii, dar la pag. 104 societăţile lor nu se pot constituì fără *permisia* potestăţii.

Alt exemplu:

La pag. 41 se zice despre dreptul consuetudinal, că «îşi are fundamentul în conştiinţa cea morală şi religioasă a poporului şi trăeşte în aceasta ca o tradiţie şi ereditate naţională, iar cel scris se naşte «comunemente» din arbitriuri şi din scopuri egoistice şi «contranaţionali». Însă la pag. 23 cetim:

«Dupa ce s'au datu legile regie, cea mai mare parte a dereptului consuetudinariu s'au prefacutu in dereptu scrisu, totusi au remasu multe nescrise, dereptulu erá necertu *(incerto jure* Pomp. D. I, 2, L. 2 § 3) si judecii poteau se asupresca si se faca abusuri. Deci plebeii au cerutu codice, pre care se nu lu pota suci dupa arbitriulu loru consulii si judecii patriciani ce'si cautau numai interesulu propriu».

Dar cea mai însemnată şi mai periculoasă contrazicere a d-lui Barnuţiu este argumentarea d-sale din dreptul natural, cum noi avem suveranitatea peste teritoriul vechei Dacie.

«Cei ce sustienu, ca nu e nece unu dereptu naturale, si ca totu dereptulu e numai positivu si istoricu, sustienu totu deuna data, ca nu e nece unu dereptu naturale nece pentru genti, si ca totu *dereptulu* asia numitu *alu gentiloru* (jus gentium) e aseminea numai *positivu si istoricu.*

«Noi ne declaramu in contra acestei triste doptrine si aci cumu ne amu declaratu in dereptulu publicu internu si provocamu la ratiune, fontan'a derepturiloru omenesci, si la personalitatea gentiloru, carea fiendu comune si naturale acestor'a tuturoru, se intielege, ca aceste deu se aiba si *derepturi naturali* unite cu ratiunea si cu personalitatea lor, derepturi mai vechi de catu ver ce autoritate séu conventiune, neviolabili si nedependenti de la aceste si de la poterea precumpanitoria.

«Esistu asia déra, afora de derepturile cele positive ale gentiloru, pre care le au nascut si le schimba arbitriul celoru potenti, si unu dereptu nascutu dein ratiunea gentiloru si nemutabile, pre carele de si nu lu recunoscu congresele celoru potenti, elu esiste cu tote aceste. pentru ca lu recunosce umanitatea ferecata in catene de acesti'a si condamnata la paupertate si nescientia; lu recunoscu gentile despoiate de personalitatea loru, sfasciate si condamnate de dereptulu positivu a fi proprietatea unoru familie fortunate care 'si au edificatu palatiale loru pre mormentele acelorasi; de la autoritatea lui

suprema, ceea ce da voia asupritiloru a *respinge poterea cu potere*, 'si ascepta reinvierea si gentile pre care le au omoritu tirani'a positiva, si autoritatii lui cata se se supuna tote gentile si tote derepturile istorice ale acestor'a si ale dominatoriloru loru, pentru ca acestu dereptu e mai vechiu de catu tote derepturile loru istorice, mai vechiu de catu istori'a» (pag. 181, 182, 183).

Foarte frumos zis! Să vedem însă, în ce raport stau aceste cu Dacia:

«Prein *dereptulu teritoriului* intielegemu dereptulu de proprietate ce are universitatea natiunii Române asupr'a pamentului Daciei, carele in Moldov'a si in Tier'a Românesca in respeptu catra straini e *dominium plenum* (cumu dicu politicii) si *de jure si de facto;* in Besarabi'a si Bucovin'a inca e alu universitatii natiunii Romane *si de jure si de facto*, ma e afeptatu cu serbitute rusesca si nemtiesca» (pag. 116).

Întrebare: de unde derivă dreptul nostru, adică dreptul Romanilor, asupra pământului Daciei? Cum, după pasagele elocuente ale d-lui Barnuţiu citate mai sus, întemeiază d-sa suveranitatea noastră teritorială?

Despre aceasta găsim numai o mică notă laterală la pag. 124 în următorul coprins: *Romanilor erà solemne a luà agrii celor învinşi in belu si a-i da la ai lor ca premiu al viptoriei.*

Or cine simte contrazicerea acestor rânduri cu acea argumentare din dreptul natural. Va să zică, noi posedăm Dacia în contra dreptului natural invocat de d. Barnuţiu! Va să zică Romanii au venit cu «putere precumpănitoare», au învins pe Daci, i-au despoiat de teritoriu şi l-au împărţit la ai lor, nimicind naţionalitatea supusă!

După asemenea început al suveranităţei noastre teritoriale, d. Barnuţiu ar fi făcut mai bine să nu invoace «personalitatea şi dreptul etern al ginţilor despoiate».

Cu cartea d-sale în mână Rusia ş'ar puteà justificà subjugarea Basarabiei şi ar puteà justificà o subjugare a României întregi, citând fraza citată din dreptul public al d-lui Barnuţiu: noi Ruşii suntem ca Romanii, nouă ne este «solemne» a luà agrii celor învinşi «in bel» şi a vă împărţì România între Ruşi ca premiu al «viptoriei».

Însă adevărul nu e nici în una nici în ceialaltă din aceste două contraziceri ale d-lui Barnuţiu. Adevărul ne pare a fi în propoziţia, că un popor are dreptul de existenţă naţională şi teritorială, nu în urma naţionalităţii sale brute, ci numai în măsura contribuirii ei individuale la cultura omenească, şi prin urmare, că un popor, care a rămas indiferent când s'a spoliat de o parte a teritoriului său, de limba, de tradiţiile şi de legile sale, a meritat să le piardă, şi că pe de altă parte numai atunci va aveà dreptul să-şi recâştige pământul pierdut, când în mijlocul concurenţei cu vecinii săi întru însuşirea culturei se va arătà demn de vechia poziţie geografică la care aspiră şi de suveranitatea ce o reclamă.

Câteva cuvinte ne rămân de zis în privinţa stilului cărţii, de care ne ocupăm. Două pasage scrise cu căldură şi bine inspirate ne-am făcut datoria să le reproducem: este întâi cel relativ la Constantin M. din § 44, citat în partea I a criticei noastre, este apoi acela despre dreptul naţionalităţilor subjugate, citat în partea aceasta.

Dar alte probe nu am întâlnit în cartea d-lui Barnuţiu, şi nici nu putem aşteptà stil bun dela un autor, căruia i-am arătat în critica de faţă un şir atât de mare de erori în contra logicei şi de ambiguităţi limbistice.

Dacă totuş mai relevăm încă vre-o câteva pa-

sage relative la stilul d-lui Barnuţiu, este numai pentru a protestà din partea noastră în contra unor expresii, ce nu ne par potrivite cu tonul de demnitate şi de bunăcuviinţă, ce trebue să caracterizeze scrierile ştiinţifice.

Despre «perucherii», ce după opinia d-lui Barnuţiu ni-i va aduce Principele străin pentru a ne «stoarce», am vorbit mai sus. De acelaş calibru sunt următoarele expresii:

«Congresele si conferintiele principiloru aru fi numai congrese si conferintie de talhari, aseminea si conventiunile si traptatele loru asupr'a gentiloru numai conventiuni si traptate de talhari» (pag. 182).

«În ultra domnii franci si italiani afora de aceea ca aru introduce absolutismu si in tierile Românìloru, spre carele sunt aplecate tote dinastiele, ei aru umplé posturile cu de ai loru, si pre Românii injuriati si nemultiamiti i aru traptá cá pe rebeli. Apoi candu aru vedé Românii pre domnulu francu séu italianu incungiuratu de toti arlechinii, fachinii si favoritii culesi de in tota Gali'a si Itali'a, si inaintati la grade inalte politice si militari cu delaturarea Românìloru, si candu aru vedé toate prensoriele Românìei-unite pline de Români pusi în fera dereptu crimenì politici, etc. (pag. 160).

«Se aiba Românii grigia speciale de marginile teritoriului loru cá se se intaresca cu locuitori Români pre malulu Dunarii, care acum *e furata* (pag. 141).

«Se nu fia condemnati Românii a tienè tote sambetele si serbatoriele jidovesci, si a'si cumpará imbracamentulu, pana si panea de tote dilele dela jidovi, nemti si alte *adunature.* &c (pag. 106).

«*Comuniunea utilitatii* si *salutea tuturoru* (salus omnium), pre care o doresce si o voesce totu Românulu, areta si necesitatea comuniunii derepturiloru si a detorielorn, ca-ci ar' fi contradiptiune cà unii se se bucure numai de folosele unite cu proprietatile intense, cu posturile grase» (pag. 181).

O altă înjosire, însă nu în expresii, ci din nenorocire mai adâncă, se află la pag. 11.

«Jureprudenti'a Romana nu desparte sistem'a juridica si politica de catra morale si religiune, asia cumu fac politicii

Franci si Germani mai nuoi; acesti'a credu, cá legelatiunea cu atatu va fi mai deplinita cu cat va fi mai departata si mai desbracata de tote ideele si sentimentele natiunii cele religiose, morali si omenesci».

Aceasta nu este adevărat, şi noi nu ne putem ascunde impresia ce ne-a rămas, când am văzut o carte de şcoală deşteptând în spiritul studenţilor prin asemenea propuneri neexacte ura în contra culturei a două naţiuni, care ne sunt superioare în toate privinţele şi de la care avem încă multe de învăţat. Noi provocăm pe orcine să ne citeze un singur politic german sau francez, care să fi crezut că legislaţia va fi cu atât mai bună, cu cât va fi mai desbrăcată de toate ideile religioase, morale şi omeneşti. Pănă când nu ni se va da această dovadă, noi din câtă cunoştinţă avem despre autorii *germani* şi *francezi*, repetăm că acea aserţiune este un neadevăr neiertat într'o carte de ştiinţă.

Ne oprim aci şi ne grăbim să terminăm această prea lungă critică.

Penibilă trebue să fi fost impresia ei asupra cetitorilor, penibilă a fost şi pentru noi lectura cărţii domnului Barnuţiu şi sarcina de a o urmări în toate sinuozităţile ei.

Numele acestui bărbat şi meritele necontestate ce şi le-a dobândit în anii 1848 şi 1849 pentru Românii Transilvăneni sub împrejurările cele mai grele, ne-au impus datoria de a ţineà samă şi de lucrarea sa ştiinţifică, şi nu este a noastră vina, dacă singurul tribut ce l-am putut aduce reputaţiei sale, a fost numai silinţa şi atenţia încordată, cu care i-am cetit cartea.

Mai departe nu erà în stare şi nu erà în drept să meargă respectul nostru pentru Barnuţiu. O

reputaţie câştigată în luptele din Transilvania dela 1848 şi 49, nu puteà să prefacă eroarea în adevăr, fanatismul în umanitate, despotismul în şcoală liberală. Şi dacă Simeon Barnuţiu a alunecat pe această cale falsă, tocmai numele lui ne-a provocat să-l combatem şi să-i respingem eroarea, pentru ca nu sub bandiera acestui nume cunoscut de Români să se introdncă contrabanda neadevărului în politica României libere.

O norocire pentru noi este, că erorile fundamentale ale acestei şcoli sunt susţinute prin cartea magistrului ei într'un mod aşa de imperfect, cu argumente slabe, cu demonstraţii false şi cu o lipsă de spirit ştiinţific, precum n'am fi crezut cu putinţă să le aflăm într'o carte de ştiinţă. Fraza din prefaţiunea scolarilor domnului Barnuţiu:

> «Potemu asecura pe orcine, ca in scrierile lui Barnutiu generatiunea nostra si cea venitoria voru afla tablele dereptului natiunale alu Românîloru, dein care voru invetia a trai ca natiune libera, chiamata de a avé partea sa legitima în vieti'a poporeloru regenerate»,

caracterizează — nu scrierile lui Barnuţiu, ci încrederea ce merită şcolarii săi.

Nu, nu, aceste nu sunt «tablele dreptului naţional» al Românilor, şi vai de naţiunea noastră, dacă conducerea ei s'ar inspirà vreodată de asemenea principii. In contra lor trebue să apelăm la adevărul nestrămutat şi să le spunem: că regenerarea noastră nu poate începe decât în spiritul culturei moderne, iar nu prin reacţiune la dreptul roman, şi cu atât mai puţin prin rătăcirea la idei barbare, ce niciodată nu au fost realizate în acel drept.

Contra atacului religiei creştine, dovedit din pasagele citate în critica noastră, vom aduce aminte

şcoalei Barnuţiu, că cel dintâi progres adevărat al omenirii Europene este datorit creştinismului, care a proclamat ideea egalităţii şi iubirii frăţeşti între toţi oamenii fără excepţie şi a răsturnat astfel cu drept cuvânt imperiul roman, a cărui religie puteà să «dedice temple virtuţii, concordiei şi legilor naţionale», dar nu puteà să împedice una din petele cele mai negre, care stigmatizează cultura unui popor, adecă sclavia, sclavie ridicată la Romani în sistem legal, admisă şi susţinută de dânşii în tot timpul, pusă chiar în fruntea jurisprudenţei lor, a cării Institute despre dreptul persoanelor încep cu teribila frază: *Summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi* (Inst. I, 3 pr.), adică: cea mai înaltă împărţire a dreptului persoanelor este aceasta, că toţi oamenii sunt sau liberi sau sclavi.

Contra întregei tendinţe de a reintroduce dreptul roman la noi, de a reînvià prescriptele celor XII table, de a produce luptele agrului public, de a redeşteptà politica agresivă a vechei metropole, opunem faptul decadenţei statului roman. Care a fost rezultatul politicei romane? După ce au învins pe rivalii lor, după ce cu o cruzime rară au ruinat (146 a. Ch.) vechea Cartagine, după ce la 133 au dărâmat şi Numantia: acum, când Romanii se aflau afară din orce pericol extern, când în aparenţă erau în culmea puterii lor şi când aveau să ne dovedească valoarea lor de civilizaţie paşnică, — acum ne desfăşoară un tablou de corupţie şi de decadenţă, precum nu s'a mai văzut şi poate nu se va mai vedeà în Istoria Europei. Dela 133 până la 121 sunt revoluţiile Gracchilor, năbuşite cu fier şi cu sânge, la 110 apare Marius, la 88 este războiul civil cu Sulla, la 73

teribila răscoală a sclavilor, cari nu mai puteau suferì jugul dreptului roman, la 63 ruşinoasa revoluţie a lui Catilina, şi apoi nouă războaie civile între Cesar şi Pompeius, între triumviri şi partidul republican, apoi în fine monarhia — şi ce monarhie! Primul succesor al lui August, Tiberiu, este o pildă de spaimă, care indignează conştiinţa istoricilor de 18 secole; după el vine Caligula cel nebun, înaintea căruia senatorii romani ajung la ultima turpitudine, apoi vine Claudiu cu faimosul regim al Mesalinelor şi Agripinelor, apoi Nero, tiranul proverbial al omenirii. Şi ceeace este înspăimântător în acest tablou al Istoriei Romane, nu este apariţia acestor figuri denaturate de oameni, dar este faptul că Romanii le-au suferit, şi-au plecat capul sub jugul lor, au sfărâmat toată cultura lumii vechi pentru a primì *panem et Circenses.*

Dar ce să descriem noi cu o pană modernă bănuită de parţialitate acele timpuri romane? Să lăsăm pe romani să vorbească, să-şi descrie înşii pe republicanii lor din secolul I înainte de Christos: «Romanii de astăzi», zice Sallustiu (*Catilina*, cap. XII şi XIII) «oamenii cei mai laşi ce se pot aflà, cred că a face nedreptate este o probă de întrebuinţarea puterii. Neruşinarea, desfrânarea, toate viţiile au năvălit peste Roma. Bărbaţii se prostitue ca femeile, femeile îşi afişează în public neruşinarea lor; tinerimea, după ce şi-a risipit averea dela părinţi, se aruncă cu ardoare în crime; cu inimile pătate de toate relele, nu există pasiune de care s'ar puteà lipsì, şi pentru a o satisface, or ce mijloc de a câştigà bani şi de a-i cheltuì le este bun. Intr'un stat aşa de întins şi aşa de corupt Catilina a putut cu cea mai mare uşurinţă să gru-

peze în jurul său o mulţime de oameni dedaţi la toate crimele şi la toate viţiile!»

Iacă rezultatele dreptului public şi moravurilor romane!

Dar chiar abstracţie făcând de această dovadă istorică şi admiţând, că dreptul public şi administraţia romanilor erau cele mai perfecte, totuş tendinţa de a începe îmbunătăţirea poporului nostru prin introducerea dreptului roman nu este mai puţin falsă şi periculoasă. Dacă romanii cei vechi au fost virtuoşi şi fericiţi în statul lor, cauza desigur nu a fost jurisprudenţa lor cea bună, ci din contră ei au fost cauza jurisprudenţei celei bune şi aceasta a fost numai efectul virtuţii romane. Faceţi întâi pe poporul român mai cult şi mai activ, daţi-i prin şcoli bune şi prin o bună desvoltare economică lumina şi independenţa de caracter a adevăratului cetăţean, şi apoi forma juridică, după care îşi va întocmi el relaţiunile sale publice şi private, va veni dela sine şi va fi acomodată stării sale de cultură. Dar nu începeţi cu regulamentare administrativă şi cu constituţie, căci de când e lumea nu s'a regenerat nici un popor prin legi şi prin guverne; ci legile şi guvernele au fost numai expresia incidentală, rezultatul extern al culturei interioare a unui popor, şi a aşteptà cultura dela jurisprudenţă şi dela guvern, vrea să zică a răsturnà ordinea naturală, a introduce spiritul centralizării şi patronagiului guvernamental, a luà cetăţeanului încrederea în sine însuş, acel preţios *selfgovernment*, care el singur plăteşte mai mult de cât toate codificaţiile publice şi private şi care este unica bază solidă a adevăratei democraţii.

Contra ultimei consecinţe a şcoalei Barnuţiu de a oprì comerciul străinilor şi de a gonì pe toţi

străinii şi mai ales pe evrei afară din ţară ca periculoşi existenţei române, opunem ideile fundamentale de umanitate şi de liberalism, pe care sub nici un cuvânt, pentru nici un timp şi cu nici un pretext nu este permis a le înfrânge.

Mulţimea străinilor şi în special a Evreilor în ţara noastră este un simptom al unui mare rău, nimeni nu o neagă. Dar ce mijloc nechibzuit de a atacà simptomul şi de a lăsà răul!

Răul nostru este lipsa de activitate economică şi lipsa de cunoştinţe în poporul român. Odată aceste defecte date, tot comerciul şi toată ştiinţa trebuiau să devie străine, şi străinii au fost prin urmare în mijlocul răului reprezentanţii părţei celei bune, de care nu se poate lipsì un stat fără a perì. Evreii au înlesnit la noi activitatea comercială, şcoalele din Franţa şi din Germania ne-au dat ideile de cultură. Noi numai atunci ne putem lipsì de aceste auxiliare străine, când vom fi înşii în stare să le suplinim din propriul nostru fond naţional. Dar această suplinire se dovedeşte prin fapte pozitive, adică prin însăş activitatea noastră economică şi prin însăş inteligenţa noastră, dar nu prin negaţia existenţei străinilor. Pe evrei îi vom înlăturà când vom fi tot aşa de activi ca şi dânşii, ideile germane şi franceze le vom înlocuì, când ale noastre vor fi tot aşa de mature şi solide. Pănă când însă aceasta nu este, a începe persecuţia contra străinilor vrea să zică a desfrânà barbaria în contra libertăţii, a susţineà obscurantismul în contra inteligenţei.

Singura noastră cale de scăpare este lăţirea cunoştinţelor şi deşteptarea activităţii economice, şi or ce timp, care afară din aceste sfere ni se consumă cu intoleranţă şi cu exclusivismul aşa numit naţional, este un timp pierdut, spre ruinarea Statului nostru.

«Naţionalitatea», dacă acest cuvânt, vrea să aibă un merit şi o valoare, nu poate fi un pretext, sub care să se ascundă lenea şi barbaria, şi ţinta noastră în viitor nu este de a ne păstrà numai limba şi sângele şi teritoriul brut, fără altă aspiraţie mai nobilă. Pe această treaptă stau şi indienii sălbatici din America, dar de aceea indienii din America constitue o hordă şi nu o naţiune. Limba şi sângele şi teritoriul sunt elemente preţioase ca mijloc spre un scop mai înalt, şi acest scop nu poate fi altul decât progresul civilizaţiei omeneşti prin toleranţă şi ştiinţă, prin bună stare materială şi morală potrivită totdeauna cu gradul culturei unui popor. Dar a susţineà mijloacele prin un sistem, care nimiceşte scopul, este cea mai absurdă din toate rătăcirile politice, ce se pot închipuì.

Ceea ce nimeni n'ar fi crezut cu putinţă în secolul al XIX-lea, la noi s'a întâmplat. S'au găsit profesori din învăţământul public şi bărbaţi din aşa numitul partid liberal, care să se facă agenţii motori ai persecuţiei, s'au găsit preoţi creştini, care să se fălească în adunări publice cu ura ce o poartă în contra deaproapelui lor de altă credinţă politică sau religioasă. Şi unii şi alţii au uitat raţiunea existenţei lor, au uitat că ştiinţa şi libertatea sunt focarul toleranţei umanitare, au uitat că religia creştină este iubirea necondiţionată a tutulor oamenilor fără excepţie.

In or ce massă de popor, şi cu atât mai mult în massa unui popor încă incult, există pe lângă însuşirile cele bune şi un instinct primitiv, teluric, brutal, pe care toţi oamenii de bine şi toate dispoziţiile salutare caută să-l ţie în ascuns, să nu-i permită eşirea la lumina zilei, de care nu este vrednic. In acest instinct se concentrează relele naturei omeneşti: lenea, injustiţia, invidia contra

celui mai bun şi cruzimea sângeroasă. Să nu ne atingem, să nu ne deslegăm acest element animal! Secole nu sunt de ajuns pentru a-l înfrână şi a readuce poporul pe calea adevărului şi a binelui, şi adese sunt ruine nereparabile singura rămăşiţă ce atestă existenţa lui de odinioară.

Apelul la acest instinct inimic naturei omeneşti— iacă rezultatul fatal, la care ne-ar duce şcoala lui Barnuţiu.

Din norocire noi nu suntem încă aşa de departe, sunt numai încercări, încercări deabia teoretice, care tind să ne împingă spre acea prăpastie.

Însă de aceea ne-a fost o datorie de a desvăli sistemul în toată goliciunea lui şi de a-l combate pentru ca oamenii de bun simţ, adevăraţii prieteni ai naţiunii române, să ştie, unde vor să ne ducă tendenţele şcoalei Barnuţiu.

Ceea ce ne susţine curagiul în mijlocul acestei confuzii a timpului, este încrederea neclintită că dacă s'a întâmplat vre-o dată ca civilizaţia să învingă barbaria, nu s'a întâmplat nici odată ca barbaria să învingă în mod durabil civilizaţia, şi în lupta acestor două elemente nu încape îndoială al cui va fi viitorul!

DESPRE PROGRESUL ADEVĂRULUI ÎN JUDECAREA LUCRĂRILOR LITERARE

(Publicat întâi în Almanachul Societăței Academice «România Junĕ» din Viena.)

(1883).

Mulţi scriu şi multe se scriu în literatura lumii; multe idei trecătoare, foarte multe păreri greşite, unele adevăruri şi din când în când o creaţiune frumoasă.

Regele egiptean Thamus, după spusa lui Plato (Phaedrus LIX), din adânca vechime îşi arătase temerea, că mare stricăciune va aduce scrierea între oameni, slăbindu-le memoria, dezvăţându-i dela propria gândire şi deprinzându-i mai mult cu părerile altora despre înţelepciune, decât cu însăş înţelepciunea.

La noi, ce e drept, se scrie mai puţin, dar tot se scrie câte ceva; şi poate nu se va găsì de prisos ca să ne întrebăm odată într'un mod mai general: pentru ce scriem?

Scriem, pentru a ne răspândì gândirea mai departe decât o duce vorba. Vorba nu poate trăì mult nici în timp, nici în spaţiu. Rostită acum, ea amuţeşte apoi; auzită aici, ea se pierde acolo. Uneori o prinde cel ce o aude şi îşi aduce aminte de ea, o poartă chiar din loc în loc. Dar tot nu mai este vorba dintâiu: aducerea aminte e necredincioasă; vorba purtată de altul nu e gândul vorbitorului, ci graiul purtătorului.

De aceea sunetul trecător caută a se transformà în litera statornică, şi ideea astfel întrupată, spăr-

gând marginile spaţiului şi momentului, tinde a străbate în depărtarea locurilor şi în viitorul timpurilor.

Dar ce idee merită această transformare? Ce simţire poate fi menită a ieşì din marginea mai firească a simplului grai şi a se răspândì într'un popor întreg, poate în lumea întreagă, din generaţie în generaţie?

Numai acea idee şi acea simţire, care prin coprinsul ei şi din chiar izvorul ei s'a înălţat peste interesul strâmt al individului şi a găsit în capul celui ce o produce acel prisos al concepţiunii, care îi dă valoarea universală.

Nu scopul de a ajunge la un folos individual prin scriere; nu deşertăciunea de a te vedeà trecut printre autori; nu ambiţiunea de a întrece pe alţii — nu aceste interese personale îţi dau dreptul de intrare în literatură. Numai entuziasmul impersonal pentru ceeace ştii că este adevărat în gândirea ta şi pentru ceeace simţi, că este frumos în închipuirea ta, numai aceasta îţi pune pe frunte semnul celor chemaţi. Şi dacă un tânăr cu minte şi cu inimă, dar care se îndoeşte încă de sine, ne-ar întrebà: «prin ce să cunosc, dacă sunt dintre cei aleşi?», i-am răspunde, repetând un aforism zis odinioară: Acela are vocaţiune, care în momentul lucrării se uită pe sine.

Căci ceeace împiedică atâţia oameni, de altminteri inteligenţi, de a vedeà bine, de a gândì adevărat şi de a scrie frumos, şi ceeace îi condamnă să rămâe totdeauna mediocri, este tocmai mărginirea personalităţii lor la interese exclusiv individuale. Prin negura egoismului nu străbate lumina adevărului, nici căldura frumosului.

Aşa dar: entuziasmul impersonal — iacă semnul hotărîtor al celor chemaţi!

Măsurată la această scară, cea mai mare parte a literaturei zilnice nici nu merită să existe, nici nu poate există; şi dacă se pare astăzi a fi, se vede mâine că nu este şi rămâne ca cum n'ar fi fost.

Să restrângem prin urmare cercul cercetării noastre la literatura în propriul înţeles al cuvântului şi, după ce am văzut că cei ce scriu din chiar vocaţiune internă, o fac pentru a răspândi o idee sau o simţire de valoare universală, să ne punem a doua întrebare: Cum lucrează o asemenea scriere asupra celorlalţi? Cum străbate ea în mulţime? Cum ajunge a fi din gândul şi din simţirea unui om, gândul şi simţirea tutulor oamenilor de cultură? Cu alte cuvinte: cum se face progresul în recunoaşterea şi primirea adevărului?

Când vorbim dar aici de progresul adevărului, nu ne gândim la vre-o abstracţiune metafizică; nu ne oprim la celebra îndoială a scepticului Pilat: ce este adevărul? nici la cercetarea teoretică, dacă există sau nu frumosul absolut. Tot aşa de puţin ne ocupăm de analizarea cauzelor şi efectelor progresului general al spiritului european, aşa cum au încercat-o Buckle şi Lecky.

Ci dintr'un punct de vedere mai practic pentru noi Românii, dar şi mult mai modest, luăm în privire acele întâmplări ale vieţei intelectuale, în care mişcarea de la o stare a opiniei publice mai înapoiată spre o stare mai perfectă, s'a putut constată într'un mod netăgăduit în privinţa unor lucrări izolate din ştiinţă, artă şi în deosebi din literatură.

In această mişcare a părerilor de la o generaţie la alta şi adeseori în lăuntrul aceleiaş generaţii, aflăm o nouă specie de evoluţiune, chiar în cercul mărginit al cercetării noastre: evoluţiunea psiho-

logică în judecăţile literare. Incercându-ne să analizăm, de şi numai într'o repede schiţare, această evoluţie în fazele ei fireşti, vom puteà întrevedeà totdeodată însaş formula progresului în recunoaşterea unui adevăr, fie şi relativ.

Pentru a înţelege mai bine, despre ce ne este vorba, vom cità mai întăi din viaţa intelectuală a altor popoare câteva exemple relative la cercetarea de faţă.

Teoria gravitaţiunii lui Newton, concepută de el încă pe la sfârşitul anului 1665, apare în 1687 sistematic dovedită în Philosophiae naturalis principia matematica. De şi această teorie fundamentală este de un adevăr evident şi a fost de natură a introduce o întreagă reformă a astronomiei, totuş lumea ştiinţifică în Franţa i s'a împotrivit la început cu desăvârşire. Deabià după 45 de ani, la 1732, încearcă Maupertuis a o susţineà şi a o apără în contra celor ce o combat, şi încă la 1738 scrie *Voltaire* «La France est jus-«qu'a présent le seul pays, où les théories de «Newton en physique et de Boërhave en médecine «soient combattues. Nous n'avons pas encore de «bons éléments de physique ; nous ayons pour «toute astronomie le livre de Bion, qui n'est qu'un «ramas informe de quelques mémoires de l'aca-«démie». (Voltaire, Edit. Beuchot. vol. 57, corresp. 340).

Astăzi însă, şi de mai bine de un secol, nici un om de ştiinţă, nici în Franţa, nici aiurea, nu mai pune la îndoială legea gravitaţiunii lui Newton, — şi progresul adevărului în această privinţă este făcut.

La 1677 se reprezentă pentru întăia dată *Phedra* lui Racine în Hotel de Bourgogne la Paris. In aceeaş seară şi în acelaş oraş se reprezentà *Phedra*

lui Pradon. In primul moment Pradon fù înălţat la cer prin laudele entuziaste ce i se dau, iar Racine se văzù părăsit şi aproape insultat de critica contimporană. Dar astăzi cine mai citeşte pe Pradon? Şi cine nu a citit Phedra lui Racine? Intregul nume al lui Pradon s'ar fi pierdut de mult în întunericul uitării, dacă nu l'ar fi atins din când în când o rază nemilostivă din gloria lui Racine.

Opera lui Mozart «Don Juan» începe a se jucà la Berlin în 1790, peste trei ani după cea dintăi reprezentare a ei în Praga. Succesul este mediocru, critica muzicală îi este nefavorabilă. Părerile momentului se rezumă în următoarele rânduri din «Musik-Zeitung» de atunci: Nu am auzit încă pe nici un cunoscător al artei muzicale zicând că Mozart este un artist corect, cu atât mai puţin îl va declarà o critică dreaptă de un componist adevărat şi cu inspiraţiuni frumoase». — Astăzi însă nu se va găsì în Europa un cunoscător sau iubitor al muzicei, care să nu se mire sau să nu râdă de o asemenea judecată.

In 15 Aprilie 1784 se dă întâia reprezentare a tragediei «burgheze» a lui Schiller «Kabale und Liebe» şi în aceeaş primăvară se publică tragedia şi prin tipar. Un arheolog şi gramatic foarte cunoscut pe atunci, Karl Philipp Moritz, rector la gimnaziul «Graues Kloster» şi mai pe urmă profesor al artelor frumoase la Academia din Berlin, face în «Vossische Zeitung» dela 21 Iulie 1784 o recensiune asupra ei, în care zice între altele: Iacă un nou product, care este o ruşine pentru timpurile noastre. Ce frunte trebue să aibă un autor, când scrie şi tipăreşte asemenea absurdităţi! Şi cum trebue să fie capul şi inima unui om, care se poate

uită cu plăcere la astfel de emanaţiuni ale spiritului său! etc».

Insă după vreo patru cinci ani Moritz însuş ajunge a fi un admirator al lui Schiller, şi astăzi nu există nimeni în toată lumea literară, care ar voi să subscrie acele rânduri ale criticului dela 1784.

Cine vrea să îmulţească asemenea amintiri literare, găseşte întâmplări analoage în viaţa lui Goethe ca şi în a lui Beethoven, în soarta lui Victor Hugo, ca şi în a lui Schopenhauer şi în sute de alte exemple.

În toate aceste cazuri s'a făcut un progres netăgăduit al adevărului în opinia publică, şi sarcina noastră este acum de a cercetà, care sunt formele esenţiale de evoluţiune, prin care trece acest progres până la aşezarea lui definitivă.

Pentru a ne mărginì la împrejurările posibile ale propriei noastre stări de cultură, ne închipuim un june autor, care în acele excepţionale condiţii subiective, despre care am vorbit, îşi înalţă concepţiunea până la formularea unui adevăr nou pentru noi, fie în ştiinţă, fie în politică, fie în literatură.

Nu ne preocupăm de însuş cuprinsul acestui adevăr. Ne este destul, ca el să fie isvorît din entuziasmul curat al autorului şi să se recunoască în noutatea sa relativă acel element de bună credinţă impersonală, care îi dă valoarea permanentă ca unei produceri esenţiale a chiar naturei omeneşti.

Odată adevărul conceput, autorul îi dă întruparea literară şi îl aduce în viaţa publică.

Presupunem, că a ales un timp oportun şi că nu este vorba de o concepţiune în afară de atmosfera actualităţii, ci de o idee, de şi nouă, dar născută din chiar mijlocul luptelor intelectuale a le epocei,

în care trăieşte, şi ale poporului din care s'a născut. Atunci prima întâmpinare din partea publicului şi totdeodată primul simptom natural al evoluţiunii spre progres este: combaterea violentă din partea celor mai mulţi.

Căci ce este o idee sau o formă nouă în mişcarea intelectuală a unui popor dat? Este o idee ale cării premise au putut să existe în capul mai multora sau a tutulor, dar a cării formulare mai clară, se naşte numai în capul unuia, care este şi autorul ei. Tocmai prin acest plus de putere intelectuală, prin care concluziunea sau formularea se închiagă numai în inteligenţa unuia, acest unul se deosebeşte de ceilalţi şi stă deasupra şi în afară de orizontul lor momentan.

Insă este o proprietate caracteristică a fiecărei inteligenţe omeneşti de a se simţi de regulă îndeplinită în cercul ei, orcât de restrâns ar fi, şi fiecare cap, mai ales cel mediocru, este convins de sine însuş. Adevărat este pentru capul mediocru ceea ce s'a obişnuit să primească ca adevărat, în acest obicei îşi află îndestularea lui, şi orce noutate îi apare ca un duşman al liniştei lui sufleteşti. Impotrivit la orce nouă încordare a inteligenţei, nedeprins şi nevolnic la munca intelectuală de a supune unei perpetue examinări fundamentul părerilor sale, el îşi are cercul inteligenţei închis, se opune noului adevăr şi, făcând aceasta, crede chiar că are în sine o mişcare în folosul inteligenţei, pe când în fapt nu are decât acea rezistenţă a inerţiei, care stăpâneşte elementele intelectuale ca şi pe cele fizice. Cel ce este mai viu în acest simţimânt al inerţiei, caută să combată fapta literară a noului adevăr prin o scriere de luptă, şi această scriere găseşte cu necesitate un răsunet puternic în toţi cari sunt de sama lui,

adecă în marea majoritate a mediocrităţilor contimpurane. — Aşa este şi nu poate să fie altfel.

Nu doară, că orce combatere ar fi o dovadă pentru valoarea ideei combătute ; dar se dovedeşte, că orce idee de valoare este la început combătută.

Insă dacă înţelegem în mod obiectiv, că este aşa şi că a fost şi va fi totdeauna aşa, nu putem privì decât cu cea mai adâncă simpatie la junele autor în această fază a vieţii lui publice. Nu este uşor momentul, în care idea cea nouă, născută din adâncimile unui cap cugetător, încălzită la focul iubirii de adevăr, crescută prin concentrarea tutulor puterilor, părăseşte locaşul tainic al formării intelectuale şi, aruncată făr de veste în sgomotul lumii din afară, întâlneşte acea duşmană împotrivire, ale cărei cauze necesare le-am arătat mai sus. Scriitorul, care crede a fi scăpat de munca încordării şi a fi câştigat acum dreptul la o recunoaştere a activităţii lui, se află faţă în faţă cu violenta rezistenţă a încunjurimii şi se vede iarăş aruncat în starea de mai nainte, care îi adresează veşnicul apel la sacrificiul de sine însuş. Nu cu pânzele desfăşurate îi pluteşte vasul spre marea senină, ci pe o luntre de scăpare reintră dinaintea furtunii în vechiul port al meditaţiunilor singuratice.

Aici însă se regăseşte pe sine, şi durerea dă acum sufletului său ultima consecraţiune şi o adâncime până atunci necunoscută. Din ea trebue să adune puteri nouă şi un nou sprijin întru îndeplinirea menirii sale. Cu îndoită concentrare îşi reîncepe lucrarea, şi resignaţiunea, ce de-acum înnainte apare fără voie în toate manifestările sale, le dă un farmec surprinzător. In curând felurite alte idei vin în ajutorul concepţiunii primitive, dar nu mai năvălesc acum ca ploaia zgomotoasă de

vară, ci se aşează lin ca fulgii de zăpadă peste lucrarea sa, o acopăr, o ocrotesc şi îi dau o nouă înrodire. A venit iarna vieţei sale sufleteşti, timp de amorţire în aparenţă, dar în realitate timp de neobosită pregătire pentru renaşterea primăverei.

Şi această primăvară nu poate lipsì; evoluţiunea recunoaşterii adevărului intră cu necesitate în a doua fază a progresului ei.

Căci dacă este adevărat, că idea cea nouă întrece prin chiar aceasta capacitatea mediocrităţilor contimporane, este tot aşa de adevărat, că ea trebue să se afle în relaţie de înrudire cu minoritatea mai inteligentă a timpului ei. Punctul cel greu de trecut este numai că oamenii inteligenţi sunt de regulă ocupaţi cu un obiect propriu al gândirii lor şi sunt prin urmare mai retraşi din agitarea zilnicelor întâmplări. Insă tocmai acì rezistenţa mediocrităţilor îndeplineşte, fără voie şi fără ştire, o funcţiune folositoare în viaţa publică. Strigătul lor de alarmă, repercutat în marea mulţime a celor ce le seamănă, dă mişcării intelectuale proporţiuni, ce fără de aceasta nu le-ar fi avut, şi o face să pătrundă cu necesitate în sfera de atenţiune a minorităţii inteligente, orcât de retrasă ar fi şi orcât de absorbită prin propriele gândiri.

De aci înainte soarta progresului este asigurată. Căci adevărata lui piedică nu erà ignoranţa, ci ignorarea. Nu erà trist pentru autorul ideei să se afle în faţa luptei celor ce-l combăteau, ci să rămâie în mijlocul indiferenţei celor ce l-ar fi putut înţelege; trist erà să nu audă răsunetul din inimele înrudite, să nu vadă răsfrângerea în capetele congeniale, ci să simţă, că idea lui, născută pentru a trăì din viaţa tutulor, erà ameninţată să piară în propria ei singurătate.

Dar, printr'o ironie a soartei, tocmai această pie-

dică sunt însărcinaţi să o ridice adversarii cei nepriceputi.

Odată idea ajunsă la cunoştinţa oamenilor eminenţi, ea este aşezată în domeniul ei predestinat şi cu cât a fost mai violent atacată până atunci, cu cât a fost mai rău înţeleasă şi mai cu intenţie denaturată, cu atât renaşterea ei în capetele cele nouă este acum mai puternică, fiindcă se află întărită acolo nu numai prin pătrunderea intelectuală, ci şi prin acel simţimânt de generositate, care se ridică în unele inimi omeneşti în contra orcării nedreptăţi.

Şi chiar atunci, când ideia cea nouă nu intră de îndată şi fără de luptă în capetele eminente, ci se află şi aici în opoziţie cu părerile admise de mai nainte şi trebue să'şi câştige pas cu pas locul ce i se cuvine, totuş această luptă este de alt gen şi pe alt tărâm decât lupta de mai nainte.

Nu mai este vorba de rezistenţa oarbă şi instinctivă a inerţiei, ci este vorba de însăş cumpănirea argumentelor, şi din lumina acestei discuţiuni rezultă cel mai mare folos pentru întemeierea adevărului. Pe de altă parte tocmai acel fapt dă noilor adepţi, pe lângă puterea convingerii, şi o deosebită aptitudine pentru a conduce idea mai departe spre succesul definitiv.

Căci nimic nu este mai greu în lume, decât a înţelege pe altul, şi iarăş fără a-l înţelege, este peste putinţă să-l convingi. A înţelege pe altul însă însemnează a aveà sau a fi avut în sine o parte identică sau analoagă cu gândirea lui; cine nu a avut aceasta, îi rămâne străin.

De aceea adevăraţii luptători pentru progres sunt cei ce-au împărtăşit ei înşii mai nainte vechia eroare şi au găsit în chiar dezvoltarea lor internă

argumentele pentru noul adevăr. Cu aceste argumente sunt acum în stare să adapteze adevărul la gradul şi la felul de inteligenţă al celorlalţi.

Din momentul acestei adaptări, progresul adevărului intră în a treia şi cea din urmă fază a evoluţiunii lui, în faza recunoaşterii generale. Şi aici ca în toate formele de viaţă există lupta pentru existenţă. Capul cel eminent a primit ca moştenire o mai energică stăruinţă în gândire, o mai ingenioasă întrebuinţare a tutulor argumentelor spre întărire, şi măsurându-se zi pe zi cu mediocrităţile ce-l încunjură, rezultatul nu poate fi altul decât supunerea lor sub autoritatea lui.

Pe de altă parte vine un nou ajutor dela oamenii nepreveniţi şi nepărtinitori, deşi de altminteri indiferenţi. Acum şi ei se simt puşi în mişcare de vibrarea dezbaterilor, şi nu pot face alta decât să lucreze în înţelesul adevărului celui nou. Căci orce adevăr este o formulare mai clară a regulelor nestrămutate, care sunt însuş fundamentul universului, şi corespunde direcţiunii veşnice a inteligenţei omeneşti spre întinderea cunoştinţelor şi sporirea condiţiilor binelui general.

Tocmai acel element impersonal în chiar momentul concepţiunii nouei idei îşi arată acum valoarea sa adevărată. Căci persoana se loveşte de altă persoană, gândul egoist se paralizează de alt gând egoist. Dar ceea ce este impersonal, este din patrimoniul comun al omenirii întregi, şi, îndată ce prin luptă s'a dovedit a fi de o asemenea natură, străbate prin toate individualităţile viitoare ca o parte integrantă a lor.

Atunci lupta merge spre apus, discordia dispare încetul cu încetul, autoritatea celor mai maturi se lăţeşte asupra celorlalţi, şi într'o generaţie viitoare

adevărul cel combătut odinioară ajunge a fi adevărul primit de toţi ca un substrat de sine înţeles pentru cugetarea comună.

Apa a trecut, pietrele au rămas, şi din piatră în piatră păşeşte adevărul spre viitorul său nemărginit.

DIN EXPERIENŢĂ.

(Publicat în Almanachul Societăţii Academice «România Jună» din Viena.)

(1888)

De mult s'a zis, şi s'a zis cu drept cuvânt, că lucrurile simple sunt cele mai grele de priceput şi de primit; şi această veche maximă rămâne din nefericire aplicabilă şi în starea actuală a aşa numitei culturi, pe când dincontră adevărata cultură nu va fi mai bine întemeiată decât în proporţia restrângerii acelei maxime, adecă atunci, când lucrurile simple vor fi din ce în ce mai uşor înţelese şi mai îndeobşte primite.

Confuzia ce domneşte astăzi în atâtea discuţii publice şi private de cel mai mare interes, confuzia d. e. în politică, în educaţia tinerimii, în etică, în relaţiile sociale, provine din starea înapoiată, în care se află încă toate ştiinţele numite «biologice», îndeosebi psihologia.

Nu e vorbă: de învăţat se învaţă într'una psihologie (sau «ştiinţa sufletului») în şcoalele publice; ea este chiar introdusă în licee, necum la universităţi. Dar ceea ce ni se dă aici drept ştiinţă, este în cea mai mare parte o frazeologie lipsită de folos practic şi în multe priviri nedemnă de cuvântul ştiinţă.

Dovadă este, că în şcoală poţi învăţà să cunoşti animalele, dacă ai urmat un curs bun de zoologie, şi poţi învăţà să cunoşti plantele şi pietrele, dacă ai avut parte de un profesor bun de botanică şi

de mineralogie ; dar vai de omul, care ar vrea să cunoască oamenii numai după un curs de psihologie cum se predă în școalele și în cărțile fie și cele mai moderne.

Dovadă mai este, că în viața practică un grădinar de frunte sau un agronom pot întrebuința cunoștințele dobândite din cărțile lui Decandolle sau ale lui Liebig, un proprietar de mine se poate întemeià pe cercetările lui Lyell; dar dacă ai întrebà pe vre unul din marii cunoscători de oameni, d. e. pe Bismarck, cu ce manual de psihologie s'a folosit întru aceasta, ți-ar respunde printr'un hohot de râs.

Cunoașterea omului — un lucru așa de neapărat trebuincios și încă de o trebuință crescândă cu sporirea tutulor relațiilor omenești — nu se poate dobândì astăzi, afară de micul ajutor al unor culegeri de maxime și aforisme și poate al unor romanuri și drame, decât prin propria experiență. Ce e drept, propria experiență este cea mai bună școală; numai că taxele acestei școli sunt prea scumpe ; le plătești de regulă sub forma unei adânci suferințe, și când ți-ai câștigat testimoniul absolutoriu, ai ajuns adeseori la sfârșitul vieței și este prea târziu ca să te mai folosești de el.

Singură știința în înțelesul strâns al cuvântului ar fi chemată să aducă aici o îndreptare. Căci o notă caracteristică a științei este anume de a prinde și de a rezumà rezultatul a mii de cazuri individuale sub o singură formulă generală și de a scutì astfel pe om de o mare pierdere de timp și de puteri. Din care cauză între adevărata știință și între viața practică nu poate fi niciodată antagonism, ci trebue să fie dincontră o continuă înlesnire reciprocă.

Insă de două mii de ani, de când se tot vor-

beşte de o ştiinţă a sufletului, rezultatul este până acum o desăvârşită neştiinţă în cele sufleteşti. Una din cauzele acestei lipse de progres într'o materie aşa de capitală este tocmai acea curioasă alergare după întrebările cele mai complicate, înainte de a se fi asigurat răspunsul la întrebările cele mai simple. Dascălii şi-au bătut capul cu probleme excentrice despre «nemurirea» sufletului, despre relaţiile «între Dumnezeu şi om», despre «facultăţi» etc., şi au lăsat la o parte conştienţioasa constatare a acelor elemente simple, care sunt de cel dintâi folos pentru cunoaşterea sufletului omenesc şi numai după a căror stabilire solidă s'ar fi putut întinde cercetările şi asupra problemelor mai complicate, despre care nu este încă sigur, dacă vor fi vreodată primitoare de o deslegare ştienţifică.

Ce este de făcut în această stare de lucruri?

În această stare de lucruri nu ne rămâne deocamdată decât observarea a două regule de procedare pentru a pune psihologia pe calea proprie a ştiinţei şi a o împăcă prin chiar aceasta cu cerinţele vieţei practice. Întâi, regula negativă: să ne ferim de orce metafizică în cercetările şi explicările asupra sufletului şi asemenea de orce sistemizare precipitată. Al doilea, regula pozitivă: să adunăm acel material de observări şi de experienţe sufleteşti, a cărui constatare să fie primită de toţi ca un adevăr sigur. Cu alte cuvinte: mai întâi lucrurile simple (nu simple în înţelesul chimiei analitice, ci simple în înţelesul constatării şi a priceperii prealabile), şi apoi încercările mai complicate de explicări şi sistemizări. Zeci de ani, poate sute de ani vor trece, până când acest material va puteà fi elaborat spre o ştiinţă sistematică cu dreptul de a purtà acest nume.

Așa dar în privința sufletului omenesc trebue astăzi să renunțăm la toate pretențiile de sistem, să părăsim peruca medievală și tonul autoritar de pe catedre, să aruncăm coaja cuvintelor lipsite de miezul înțelesului, și restrângându-ne în poziția smerită ce ne-o impune sărăcia și neștiința, în care ne aflăm până acum, să ne mărginim la observarea neprevenită, la constatarea și la pătrunderea urmărilor acelor stări sufletești, care nu sunt supuse la îndoială îndată ce sunt bine observate. Multă vreme va trebui să treacă numai cu acest inventariu elementar al constatărilor de fapt.

Poate ni se va recunoaște (unii chiar ne-o vor imputà), că prin cele zise mai sus am redus cercetările psihologice, câte ne par astăzi posibile, la un rol așa de modest, încât nu ni se va luà drept lipsă de modestie, dacă ne încercăm în paginele următoare să dăm un exemplu despre modul cum ne închipuim că ar trebui să se facă acea adunare de material din experiența sufletească a fiecăruia. Se va vedeà îndată (și acesta e totdeauna un semn bun pentru valoarea materialului), că orce asemenea constatare are numaidecât aplicabilitatea ei practică, adică în prima linie ne înlesnește pentru o parte oarecare cunoașterea oamenilor — cunoaștere, fără de care psihologia nu are nici un folos, precum chimia nu ar aveà niciunul, dacă nu ne-ar da măcar cunoașterea și deosebirea elementelor fizice.

* * *

Așa dar problema vieței practice în relațiile omenești, și prin urmare atât punctul de plecare cât și ținta orcării psihologii viitoare, este cunoașterea oamenilor, și de la deslegarea acestei pro-

bleme atârnă în mare parte şi scopul final al tutulor silinţelor noastre: fericirea putincioasă a individului omenesc.

Problema este foarte grea.

De unde vine greutatea? Nu greutatea artificială, nu greutatea etică — cum ne vom explică mai jos —, ci greutatea firească, greutatea din naştere, la a cării ridicare trebue mai nainte de toate să ne concentrăm luarea aminte.

Oamenii pot să nu se înţeleagă, să nu se cunoască unii pe alţii din cauza lipsei de un organ comun de comunicare, adică lipsei de un înţeles comun al cuvintelor, prin care îşi exprimă gândirile, deşi vorbesc aceeaş limbă. Să facem abstracţie de această greutate oarecum artificială. Oamenii mai pot să nu se cunoască din cauza falşităţii intenţionate, adică din cauza deosebirii între ceeace gândesc şi ceeace spun. Să înlăturăm şi această greutate etică.

Să presupunem din contră, pentru a simplifică problema în prima ei stabilire, că avem a face cu doi oameni inteligenţi, adică în genere capabili de a'şi da seamă despre cele sufleteşti, cari prin o educaţie intelectuală comună au aceeaş limbă cu aproape acelaş înţeles al cuvintelor întrebuinţate. Să mai presupunem, că sunt amândoi de bună credinţă, că nu vor să se înşele unul pe altul, ci îşi spun cu sinceritate cugetările şi simţirile lor. In ce va sta totuş dela început greutatea lor de a se cunoaşte unul pe altul şi pentru ce se va cere cu necesitate un timp îndelungat până să poată ajunge la această cunoştinţă, şi încă în margini destul de restrânse?

Cauza proprie a greutăţii de a ne cunoaşte unii pe alţii este următorul fapt primordial al vieţei sufleteşti: miile şi sutele de mii de impresii, de

cugetări, de simțiri, de emoțiuni, ce au trecut și trec prin capul unui om și-l caracterizează în individualitatea sa, nu sunt niciodată în totalitatea lor prezente în conștiința lui actuală, ci stau în cea mai mare parte întunecate și ascunse în sufletul sau în memoria lui. In conștiința lui actuală stă pe primul plan al atențiunii o singură idee, pe lângă ea se asociază, însă în al doilea și al treilea plan, încă vreo câteva altele, poate până la șapte: toate celelalte, sutele de mii, de care dispune acest om în diferitele momente ale vieței sale rechemându-le din memorie, stau în fiece moment dat ascunse, nu încap în prea strâmta conștiință actuală, ci rămân în afară de lumina ei; și nu numai că stau ascunse pentru observatorul străin, ci stau ascunse pentru însuș individul care le are și care se miră adeseori singur de curioasele idei ce-i «vin în minte» sau de curioasa lipsă de idei și de emoțiuni ce ș'o constată uneori în propria lui conștiință.

In această «îngustime» a conștiinței, sufletul omului (pentru a varia celebra comparare a lui Platon) seamănă unei imense colecții, cu mii și mii de felurite obiecte, ascunsă într'o peșteră întunecoasă, în care n'ai puteà pătrunde cu altă lumină decât cu un mic felinar blindat, al cărui focar strâmt ar aruncà un mănunchiu subțire de raze asupra cel mult șapte obiecte deodată. Dacă astfel vreai să'ți dai seamă de cuprinsul și valoarea acelei colecții, trebue să plimbi succesiv micul cerc luminos de la unele obiecte la altele, să observi cu luare aminte pe cele principale, și cine știe, dacă în aceste condiții vei aveà vreodată timpul necesar ca să 'ți faci o idee despre totalitatea colecției. Dar încă dacă nu este numai o sin-

gură colecție, ci sunt mai multe, și ți se cere să le cunoști și pe aceste!

Dealtminteri compararea, ca toate comparările, este în parte nepotrivită; căci nu cercul luminos al conștiinței se plimbă de regulă peste feluritele stări sufletești, ci el pare a fi nemișcat, și din contră stările sufletești par a ieși din întunerecul memoriei sau a se formă din întâmplătoarea încunjurime externă și a trece în mișcare succesivă prin strâmta lumină a conștiinței.

Intr'o așa întunecime fatală este cufundată viața sufletească a fiecărui om pentru el însuș, necum pentru altul, și numai un așa mic mănunchiu de raze are fiecare pentru a'și lumină întunerecul în sine și în alții, cel puțin în starea actuală a evoluțiunii creerilor omenești, care în cei 4000 de ani, de când se poate urmări literaricește, nu arată nici o schimbare notabilă întru aceasta și nici vreun semn sigur, că se va schimbà și cum se va schimbà după alți 4000 de ani.

Această «îngustime» a conștiinței nu a putut scăpà din vederea psihologilor; o atingere a ei se află chiar și în literatura română, în una din cele mai bune cărți de școală, «Psihologia empirică» a d-lui I. Popescu (ed. II, §. 10); cercetări psihofizice asupra numărului exact de idei, ce pot încăpea în fiecare moment dat al conștiinței, s'au făcut (Wundt); o explicare a fenomenului s'a încercat (Herbert Spencer). Dar aceste «elaborări științifice» (sit venia verbo!) sunt insuficiente și premature. In locul lor și înainte de ele starea actuală a cunoștințelor noastre cere încă numeroase constatări de fapte interne relative la acest fenomen, îndeosebi înțelegerea și urmărirea influenței lui asupra tutulor relațiilor sufletești în om și între oameni,

orcare ar fi de altminteri explicarea ştiinţifică în viitor.

Această influenţă a strâmteţei cercului luminos este aşa de hotărîtoare, încât trebue să fie adevăratul punct de plecare al cunoştinţei de oameni, şi este numai de mirat, cum de nu s'a simţit până acum marea însemnătate ce o are pentru toate explicările psihologice posibile şi cum de nu a intrat încă în domeniul cunoştinţelor comune ca un adevăr elementar.

Să încercăm aici a ne da seama de unele din urmările principale ale acelui fapt spre a ne pătrunde cel puţin de valoarea practică a lucrului şi a întrevedeà totdeodată modul, cum ar puteà fi întrebuinţate observările culese din experienţă.

* * *

I. Fiindcă omul cult are atâta mulţime de impresii, de emoţiuni şi de cugetări ascunse în memoria lui şi fiindcă din această mulţime de stări sufleteşti, de câte or ne întâlnim cu el, nu poate aveà prezente în conştiinţă decât o cantitate neînsemnat de mică, nu trebue să judecăm întru nimic despre valoarea lui dintr'o întâlnire, nici din două, nici din trei. Sute de convorbiri se cer, în felurite ocazii, în care să se poată manifestà atât ideile cât şi simţirile lui, pentru ca din însumarea şi rezumarea lor să ne putem formà o părere mai întemeiată asupra lui şi să avem dreptul de a zice că-l cunoaştem.

Fără timp îndelungat nu poate fi vorba de aceasta, tocmai fiindcă sufletul omului este în neputinţă absolută de a se deschide deodată şi este dintr'o fatalitate a naturei legat de forma înceată a strecurării succesive prin lumina conştiinţei actuale.

Dacă am voi să ne exprimăm în forma aforismelor obișnuite, am puteà zice: un izvor adânc este ascuns în fiecare om de cultură, însă precum izvorul s'a format picătură cu picătură de la momentul nașterii, tot așa nu clocotește la lumina zilei decât picătură cu picătură până în momentul morții, și cei mai mulți din noi ajung chiar la ultima clipită a existenței lor fără să'și fi putut spune ultimul cuvânt.

Dar asemenea exprimări a le adevărului primordial sunt prea lipsite de preciziune pentru a fi folositoare. Căci mai întâi izvorul are una și aceeaș apă, pe când sufletul omenesc are ape felurite. Și apoi dacă ar fi lucrul numai așa, atunci ar trebuì să desperăm de or ce experiență omenească, căci ar fi în genere cu neputință de a cunoaște pe cineva. Niciodată nu am aveà destul timp nici destule ocazii de a observà toate ideile și toate simțirile lui, și aceasta cu atât mai puțin, cu cât în el însuș la diferite epoce ele sporesc sau se împuținează în cantitate și adeseori se modifică în calitate.

De și dar, mai ales în starea actuală a ușurinței, cu care cei mai mulți oameni judecă despre ei înșii și despre alții, este bine să ne pătrundem din capul locului de mărginirea orcărei manifestări sufletești, nu trebue totuș să ne exagerăm greutatea până întratât, încât să credem, că este cu neputință să cunoaștem sufletul unui om. Această cunoaștere, orcât de grea ar fi, este în certe condiții cu putință. Și iată cum și pentru ce:

Ideile și simțirile, ce au trecut și trec prin capul unui om, sunt nenumărat de multe cantitativ și foarte felurite calitativ. Poate în nici un moment dat al vieței sale starea sufletească a unui om nu este strict identică cu vre-o stare ante-

rioară a aceluiaș om. Dar pentru trebuințele practice nici nu se cere această strictă identitate. Este destul, că unele idei și simțiri sunt aproape aceleași în diferite momente, și afară de aceasta este destul și mai important, că în fapt multe idei și multe simțiri stau în oarecare legătură de asemănare, și se pot grupà (asocià) într'un fel de unități colective, diferite unele de altele, dar înrudite în lăuntrul fiecăreia din ele.

Astfel problema practică se reduce în greutatea ei. Nu mai este vorba de a cunoaște sutele de mii de idei și de simțiri a le unui individ în izolarea lor distinctivă — ceeace ar fi cu neputință, — ci este vorba de a cunoaște numai sutele sau zecile de grupări ale ideilor și simțirilor înrudite — ceea ce este în genere cu putință. Observi modul de impresionabilitate al unui om la cutare scenă a naturei și la cutare alta, auzi părerea lui asupra cutărui om și cutărui altuia, vezi simțirea lui în cutare împrejurare și în cutare alta, afli judecata lui asupra cutărei opere de artă și asupra cutărei alteia; dintr'o sumă suficientă de asemenea experiențe poți dobândì o cunoștință rezumată asupra direcției gustului, simțirilor, ideilor și impresiilor lui, și această direcție o vei găsì apoi predomnitoare în miile de cazuri individuale de acelaș fel.

Totul este acum de a face inventarul acestor grupări înrudite de idei și de simțiminte, care pot caracterizà diferitele individualități omenești și prin care se pot manifestà și diferitele dispoziții înnăscute în mintea și în inima fiecăruia.

Cât este de înapoiată psihologia, se vede și aici. Nici măcar acest inventar nu este făcut, nu sunt încă aflate cuvinte precize în înțelesul lor pentru toată distingerea dealtminteri simțită a felurimii

şi a gradului acelor grupări şi acelor însuşiri înnăscute. Când vreai să caracterizezi pe cineva după oarecare cunoaştere a lui, te izbeşti îndată de greutatea exprimării precize.

Limba populară însă şi-a ajutat până la un grad întrebuinţând un număr de cuvinte distincive pentru însemnarea deosebitelor însuşiri sufleteşti, cu toată lipsa de preciziune şi de rubricare completă a acestor deosebiri. Deocamdată nu ne rămâne decât să ne mulţumim cu ele. Şi aşa vedem, că se poate vorbì cu oarecare înţeles despre un om bun la inimă, milos, blând, generos, slab, sau crud, rău, invidios, răzbunător, straşnic; violent, cumpătat, arţăgos, împăciuitor; vesel, posomorât, nepăsător; ambiţios, deşert; fricos, curajos; darnic, zgârcit; modest, îndrăzneţ; uşor la minte, serios, inteligent, ager, cu duh, mărginit, tâmpit; distras, observator; om de cuvânt, înşelător, etc. etc.

Iacă un şir de rubricări cam vage, luate în fuga condeiului din vorbirea obişnuită. Insăş putinţa acestor rubricări în mintea omului observator, care şi ea este fatal mărginită în strâmteţea cercului luminos al conştiinţei, a provenit dintr'un alt fapt al vieţei sufleteşti: din faptul contopirii unei mari sume de impresii şi idei, dacă sunt cam de acelaş fel, într'un singur act de gândire, care cuprinde partea lor esenţială şi comună într'o formă mai abstractă. (Fenomenul abstracţiunii, care este condiţia internă, fără de care nu s'ar produce nici o gândire ştiinţifică în minţile omeneşti, a fost destul de bine studiat în cercetările psihologice şi logice de până acum, dar trece peste cadrul acestor pagine scrise dintr'un punct de vedere cu totul popular).

In aceste rubricări, orcât de puţin precize ar fi, trebue să adunăm şi să rezumăm observările

noastre din diferitele momente ale întâlnirei cu un om; şi fără o experienţă suficientă şi reflectată asupra principalelelor lui grupări colective şi dispoziţii înnăscute nu putem vorbi de cunoaşterea cuiva. Tocmai aici se fac cele mai multe greşeli în viaţa practică, şi este de necrezut cu câtă uşurinţă proced oamenii în această privinţă şi câte neajunsuri şi câte nefericiri se nasc din o asemenea uşurinţă.

Un om îţi promite, că va face ceva. In momentul promiterii este de bună credinţă: prin strâmtul cerc luminos al acelui moment se mişcă o mică sumă de idei înrudite, faţă cu care lucrul promis se află în relaţie armonică şi oarecum încălzitoare. Vine însă momentul realizării; dar acum în cercul luminos al aceluiaş om se pot află, pe lângă amintirea lucrului promis, o mică sumă de idei cu totul diferite, faţă cu care promisiunea se află în relaţii disparate şi oarecum refrigerante; şi cu aceeaş bună credinţă, cu care a promis atunci, nu-şi ţine acum promisiunea. Uşor la minte este omul, care neţiind seamă de această varietate succesivă a stărilor sufleteşti, se încrede în promisiunile altuia, înainte de a-i fi constatat prin o îndelungată experienţă egalitatea şi tăria sufletească, în urma căreia să aibă deprinderea excepţională de a se ţine de cuvântul dat. Câte încercări industriale nu se periclitează, câte împrumuturi de bani nu sunt riscate şi — fie-ne permit să adăogăm — câte «reviste literare», începute cu entuziasm, nu se sfârşesc într'un mod deplorabil — toate din această cauză!

Dar ce este mai grav şi ce atinge mai deadreptul fericirea şi nefericirea omenească: câte relaţii de inimă nu se încheie cu aceeaş uşurinţă! Se văd doi oameni de câteva ori prin adunări şi prin sa-

loane, adică în împrejurări fără multă varietate; ușor se găsesc aici «de acord» în unele idei generale și în unele simțiri superficiale, cu atât mai mult că se află și în lăuntrul unor forme identice de convenienţă socială. Și pe această temelie șubredă se grăbesc a se împrietenì, făcându-și destăinuiri intime, sau se unesc în căsătorie, sacrificându-și unul altuia o parte a vieţei. — După puțin timp vine desamăgirea, și atunci îi auzi plângându-se, că au fost «înșelați», și mai au naivitatea să zică, că celălalt «s'a schimbat». Dar în acea strecurare succesivă a stărilor sufletești prin cercul luminos al conștiinței actuale tocmai schimbarea este forma obișnuită a manifestărilor sufletului omenesc, și trebue din contră o experienţă mai îndelungată pentru a constată cu oarecare siguranţă, cari sunt — în această lume internă așa de schimbătoare — totuș ideile și simțirile ce revin mai constant, cari sunt dispozițiile înnăscute sau formate ce pot fi predominătoare, care este apa ce curge peste pietrele ce rămân.

Fără o conștiinţioasă luare aminte asupra acestei deosebiri așa de adânc înplântate în chiar rădăcina sufletului omenesc vei dà un exemplu mai mult pentru nefericita greșeală de a-ți legà soarta sub o formă esențial permanentă pe temeiul unor situații sufletești esențial trecătoare.

* * *

II. Omul tânăr nu este, ci devine ; numai despre omul bătrân se poate întrucâtva zice că este, fiindcă a fost și s'a dovedit. În mișcare, nu în repaos ni se înfățișază toate stările sufletești. Un diamant îl poți găsì după zece ani cum l-ai lăsat acum zece ani : diamantul este anorganic ; un om nu rămâne

după un timp oarecare cum l-ai lăsat mai nainte: omul este viață organică.

Prin urmare mijlocul cel dintâi pentru a-ți da seamă de ființa unui om răspunde la întrebarea: în ce direcție se mișcă lucrarea lui sufletească? Unde vrea să ajungă, unde mai poate ajunge? Și mai practic: merge înainte sau dă înapoi? Sau cum ziceau astrologii medievali: este in ascendente domo sau in cadente domo?

Vezi un tânăr de aparență foarte simpatică, se interesează la toate, a învățat bine în școală, a fost dintre «premianți», «promite mult». Trebue să mai aștepți înainte de a-ți formă judecata asupra lui. Nu e lucru mare să promită, lucru mare e să ție ce promite. Îl urmărești câtva timp, îl întâlnești iarăș după câțiva ani. Ce a făcut de atunci încoace? A progresat în desvoltarea lui? S'a înfiripat? A întreprins ceva cu succes? Și-a întemeiat cu propria sa muncă existența materială? A scris ceva și lucrează mai departe? Îl vezi după alți ani. A mai crescut? Și-a menținut progresul? A rămas credincios idealului din tinerețe?

Dacă da, atunci a devenit om de valoare și acum este cineva. Dacă nu, este pierdut; și foarte mulți școlari eminenți ajung bărbați mediocri sau mai rău decât mediocri.

Numai vârsta hotărăște aici, vârsta matură, în care individul a avut timp îndestulător pentru a-și manifestă în lungul șir de momente ale vieței sale ceeace sta ascuns în el ca dispoziții înnăscute, ca idei câștigate și ca simțiri predomnitoare. Atunci numai se poate constată ceeace pentru mintea și inima lui a fost de o mai puternică stăruință și prin urmare a revenit în mod hotărîtor ca o notă caracteristică în mijlocul marei schimbări a stărilor sale interne și a împrejurărilor externe, și

atunci numai ştii, ce este omul acum matur, fiindcă ştii, cum a devenit.

Tinereţea e totdeauna o enigmă, vârsta matură e deslegarea enigmei.

Şi acest fapt nu e decât o urmare a acelei condiţii primordiale a sufletului omenesc, după care viaţa lui este legată de forma succesivă a timpului şi nu se poate deschide simultan ca spaţiul; omul este istoric şi nu poate fi statistic; formula lui este o formulă de mişcare şi nu de echilibru stabil.

* * *

III. De aici se înţelege şi marea valoare a disciplinei intelectuale. Nu câte idei felurite ai adunat în memoria ta, este lucrul cel important, ci importantă este legătura între idei. Tu poţi şti multe în multele momente ale vieţei: dacă nu-ţi aduci aminte de ceea ce-ţi trebue într'un anume moment şi dacă această aducere aminte nu trage după sine în şir regulat tot ce se află în tine pentru susţinerea, amplificarea şi ilustrarea obiectului în discuţie, degeaba îţi sunt toate cunoştinţele rămase cufundate în partea ascunsă a sufletului. Cunoştinţele tale trebue să aibă o toartă, de care să le prinzi, şi tu trebue să ai lanţul, cu care să le aduci în mişcare regulată din întunericul memoriei la lumina îngustă a conştiinţei actuale.

O mie de boabe stau împrăştiate în diferite locuri, tu îţi pierzi vremea ca să le cauţi una câte una; dar dacă au fost prinse de un fir comun, cu o singură apucare a mânei stăpâneşti totalitatea şiragului.

* * *

IV. In fiecare om sunt cel puţin doi oameni: omul ideilor şi omul simţirilor (minte şi inimă).

Vei greși totdeauna, dacă vei judecà pe om numai după ideile ce le exprimă, chiar dacă ai constatat, că sunt adevăratele lui idei. Trebue să aștepți ocaziile de a-i constatà adevăratele lui simțiri, cel puțin în privințele mai importante.

Greșala vine mai ales de acolo, că (fără temei) presupunem un fel de consecință unitară în sufletul unui om, un fel de armonie între ideile și simțirile lui, și o presupunem mai ales în direcția propriului interes al nostru (nu al lui), în sensul dorinței noastre ca să fie așa, nu în sensul vre unei realități observate că este așa.

Ce e drept, o consecință trebue să existe în ascunsa rădăcină a creațiunii sufletului omenesc cu toată felurimea manifestărilor lui, căci altfel nu ar fi o unitate de organism vital. Și precum s'a zis despre figura fiecărui om, că nu ai puteà schimbà nimic din formele ei, or cât de disproporționate ar părea față cu un ideal de frumusețe regulată, fără a produce prin această schimbare ceva nefiresc și mai urît, așa de armonizate dela natură sunt diferitele trăsături a le figurei în felul ei individual: tot așa trebue să fie în ultima instanță o adâncă armonie a tutulor manifestărilor unui suflet, așa în cât nu ai puteà să-i scoți o parte a dispozițiilor lui înnăscute fără a denaturà și surpà pe toate celelalte.

Dar această concepțiune generală este prea vagă pentru a aveà în starea actuală a cunoștințelor noastre vre-o valoare practică, tocmai fiindcă acea rădăcină unitară a rămas ascunsă în întunerecul formărilor ante-conștiente și inconștiente.

Spre a da observărilor noastre mai multă siguranță, trebue să luăm faptul așa cum se prezintă, și în experiența vieței faptul se prezintă așa, că cele mai disparate împărăcheri între stările inte-

lectuale şi între dispoziţiile sentimentale se pot produce în acelaş individ; de unde rezultă că nici o concluzie oarecum teoretică nu se poate trage de la unele la altele, ci fie care trebueşte anume constatată prin experienţă, şi până când n'ai avut ocaziile suficiente pentru această constatare, trebue să te fereşti de or ce anticipare a judecăţii.

Cauza este aceeaş condiţie primordială a sufletului omenesc. Sunt aşa de felurite şi de schimbătoare întâlnirile simultane ale puţinelor idei şi simţiri în cercul luminos al fiecărui moment dat, încât nu se poate vorbì de o armonizare a întregei mulţimi de idei şi de simţiri făcută sub lumina conştiinţei. Sunt poate în fiecare om diferite grupări de idei şi de simţiri, ce nu ajung niciodată a se întâlnì în strâmtul cerc luminos al vreunui moment din viaţa lui, ci fiecare vine de-a-rândul şi izolată sub lumina inteligenţei fără nici o privire posibilă asupra celeilalte, aşa încât nu au ocazia de a se potrivì şi a se rectificà între olaltă.

Celebrul fiziolog Rudolf Wagner († 1864), succesorul lui Blumenbach la universitatea din Goettingen, erà un mare naturalist şi totdeodată un mare bigot. In fiecare zi îngenunchià la 8 ore dimineaţa în biserică, fără a-şi turburà evlavia cu vre-o aplicare a metodelor de analiză exactă la cercetarea minunilor povestite în biblie, şi apoi la 10 ore îşi ţineà la universitate prelegerile asupra fiziologici şi anatomiei comparate, fără a-şi turburà cercetările exacte prin admiterea de minuni necontrolate.

Dacă aceasta s'a putut întâmplà într'un suflet în lăuntrul a chiar sferei intelectuale, ce împărecheri stranie pot existà în unul şi acelaş om între diferitele idei şi diferitele simţiminte!

Printr'o comparare cam exagerată s'ar puteà zice

că cercul luminos al omului este ca un vas, care cu egală indiferență primește astăzi un lichid și mâine altul fără a fi alterat prin această schimbare, și flacăra spiritului, care arde acum în acest vas, nu se stinge prin apa, care l-a ocupat mai nainte. Căci tocmai succesiunea în timp dă putința contrastelor.

Amintindu-ne dar acele rubricări ale limbei obișnuite, din care am citat mai multe într'o pagină anterioară, la orce judecată asupra unui om se cade să avem în vedere, că cele mai felurite combinări de însușiri disparate pot există în fapt în unul și același suflet omenesc. Sunt oameni, cari sunt entuziaști în impresiile artistice și sgârciți în viața zilnică, miloși în unele momente și invidioși în altele, generoși și totodată deșerți și fricoși, foarte inteligenți și totodată foarte cruzi și foarte înșelători, ș. c. l., ș. c. l. Numai constatarea efectivă din experiență ne poate arătà, care anume amalgam există în omul ce ne interesează, și orce concluzie anticipată dela unele însușiri constatate la altele încă neconstatate este greșită. Aplecarea noastră de a presupune fără reflecție, că cine este d. ex. inteligent este și bun, că cine este entuziast are să fie generos, trebue din capul locului înfrânată pe temeiul înțelegerii aselei condiții primordiale a îngustimii conștiinței.

* * *

Să fie destule pentru fragmentara scriere de față aceste patru observări «din experiență». Ele ni se arată toate ca urmări ale mărginirii radicale în chiar înființarea conștiinței omenești. Prin nenumărate și nenumerabile evoluțiuni puterea creatoare a naturei a scos din starea primitivă a chaosului amorțit formele mișcătoare ale vieței

organice. Şi în lăuntrul acestei vieţe organice prin cea mai concentrată încordare a lucrării de mii şi poate milioane de ani deabiă s'au putut urcà organismele dela mişcarea automatică în plante spre licărirea inteligenţei în animale şi spre cercul luminos al înţelegerii de sine în om. Când pentru întâiaş dată s'a deschis ochiul conştiinţei în lumea până atunci întunecată şi neştiutoare, s'a înfiinţat o a doua lume — lumea ideilor — peste vechia lume a materiei nereflectate. Dar aşa de rafinată a fost această nouă înfiinţare, aşa de greu a fost saltul vital peste abisul ce desparte materia de spirit, încât până astăzi numai o îngustă rază de lumină ne-a putut fi deschisă pentru a ne da seama de viaţa sufletească.

Cum prin această rază îngustă ni se arată lumea internă, trebue să cercetăm cu luare aminte şi să însemnăm cu răbdare; poate va veni şi epoca mai fericită, când vom şti, cum este această lume şi cum trebue explicată în adânca ei esenţă şi rădăcină. Experienţa stăruitoare, dar neprevenită, va rămâneà pentru mult timp singura noastră călăuză pe calea cea întunecată; ea va trebui să ne ferească mai ales de a nu alunecà pe povârnişul, spre care înclină tocmai acea idealitate a inteligenţei nou zămislite, adică de a ocupà cu fantome şi ficţiuni ale imaginării subiective tot locul gol lăsat acolo, unde nu s'a putut încă formà o corespondenţă exactă între lumea reală şi reflectarea ei în idei.

In mijlocul curentului, în care trăieşte generaţia noastră şi care, prin dezvoltarea ştiinţelor fizice, este cu tărie îndreptat spre interesele materiale, ni se impune cu atât mai mult datoria de a aduce studiele psihologice pe calea experienţelor exacte şi de a le apropià astfel prin intentitatea metodei

de spiritul predomnitor al mişcării moderne. Numai aşà vom redà cercetărilor sufleteşti locul ce li se cuvine între toate investigările stiinţifice, adică locul cel dintăi. Căci dacă creştinismul de la originea lui a înscris în fruntea preceptelor sale pentru regenerarea simţirilor faimoasa cerinţă: iubeşte pe deaproapele tău, ştiinţa cea mai exactă în toată dezvoltarea ei nu poate culminà pentru regenerarea gândirilor decât în cerinţa finală: cunoaşte pe deaproapele tău.

ANEXA

Câteva aforisme

O măsură a oamenilor şi a lucrurilor este propria lor umbră.

*

Omul rău se pierde prin partea sa cea bună, omul bun prin partea sa cea rea.

*

Don Quijote credeà, că morile de vânt sunt uriaşi. Oamenii de rând cred, că uriaşii sunt mori de vânt.

*

Sălbaticii din America schimbau aurul şi mărgăritarele pentru cioburile de oglindă din Europa. Aşà fac şi copii, şi mulţi dintre noi rămân copii toată viaţa.

*

Respectul exagerat pentru întregimea cugetării impiedecă acţiunea. Căci orce faptă este o verigă ruptă dintr'un lanţ infinit, şi omul activ este din capul locului condamnat la fragment.

*

Oare pârâul dela munte ar fi aşa de limpede şi de voios, dacă n'ar fi rece?

*

Fereşte-te de a da sfaturi. Problema e prea grea şi răspunderea mare. Tu dai sfatul după natura ta. Aceasta însă rareori se potriveşte cu natura celuice te întreabă. Altfel

spui tu, altfel înţelege el. Sfătuind prudenţă, produci slăbiciune, şi unde cereai tărie, se aplică violenţă. Un element străin s'a introdus în sufletul celuilalt, şi el şi-a pierdut măsura.

*

Nemărginit îţi este dorul: cum vreai să încapă în realitatea mărginită? Totdeauna rămâne un prisos: desperare sau ironie.

*

Studiul creerilor să înlocuiască ştiinţa sufletului? — Cine cunoaşte mecanismul clavirului, poate să ghicească felurimea nemărginită a melodiilor?

*

Cu drept cuvânt s'a zis licenţă poetică, şi nu licenţa poetului. Numai cea dintâi este iertată.

*

Cine are vocaţiune? — Celce în momentul lucrării se uită pe sine.

*

In faţa unui abis te infiorezi. Tot aşa în clipa, în care simţi deosebirea adâncă ce te desparte de celălalt.

*

Mijlocul e superior scopului şi-i regulează valoarea. Prin urmare fraza Jesuiţilor trebue întoarsă: mijlocul justifică scopul.

*

Păzeşte-te a doua zi după un succes.

*

Nu cere dela părău cuprinderea mării, nici dela deal cuprinderea muntelui. In înţelesul celor mari stă şi înţelesul celor mici, dar nici odată dimpotrivă.

*

Treapta dintâi, pe care ne înălţăm, e un altar de jertfă.

*

Între un diamant şi o grămadă de pietriş cui i-ar fi alegerea grea? Aşa între aprobarea unui om cuminte şi aplauzele sgomotoase ale mulţimii.

*

Ce liberal e Beethoven în orchestraţie! Tot instrumentul e

întrebat să'şi dea părerea şi reproduce pe răspunderea sa idea principală. Idea principală câştigă astfel o varietate de feţe originale, e când înaltă, când burlescă, când tristă şi când voioasă, şi în impresia totală rămâne o lume harmonică aparte, adevăratul *humor* al omenirii.

*

Unii înaintează prin protecţie, mulţi prin supunerea oarbă la opinia altora, câţiva prin împotrivire energică la tot ce desaprobă croindu'şi viaţa după a lor individualitate. Toate aceste căi pot duce la ţintă, numai să fie urmate cu statornicie. A'ţi schimbà deodată felul, a devenì energic din pasiv ce erai, a te arătà independent din supus ce ai fost, aceasta nimiceşte succesul vieţei.

*

Este lipsă de dreaptă cugetare, când cineva, pentru a se justificà de o faptă, arată cauza care a produs-o. — Fireşte că tot ce se întâmplă în lume, are o cauză. Dar a o explicà nu va să zică a se justificà.

*

Neputându-se modificà oamenii după preceptele morale ale religiunii, s'a modificat aplicarea preceptelor după oameni.

*

Care e folosul artelor? — Dar care e folosul folosului?

*

Ai simţit imensitatea mării? Atunci e tot una, dacă marea este în liniște sau e mişcată de furtună, dacă străluceşte sub răsăritul soarelui sau dacă deasupră-i ultima rază de lumină se luptă cu întunericul nopţii.

Şi în sufletul de aproapelui tău poate fi o imensitate, şi îndată ce ai înţeles-o, eşti subjugat.

*

Guvernele cad prin aceleaşi mijloace, prin care au ajuns la putere.

*

Nu există prieteni în politică, există numai prieteni politici.

*

Evenimentele cele hotărîtoare se ivesc pe nesimţite. Limba de pe cumpăna soartei stă în echilibru: un grăunte mai mult, şi s'a hotărât mişcarea.

*

Păstrează-ţi emoţiunile pentru lucrurile ce le merită.

*

Nú e nimic mai primejdios decât a întemeià o formă statornică pe simţiri trecătoare.

*

Arta vieţei? Rezervă, discreţiune, cumpătare, în genere negaţiune şi în rezumat abnegaţiune.

*

Când curentul electric se repede dintr'un loc în altul, numai o parte a lui merge pe firele văzute: o altă parte străbate prin ascunsul pământului. Tot aşà în lumea inteligenţei cuvântul pronunţat este numai un fragment al raportului dintre om şi om: restul se stabileşte pe tăcute.

*

Soarta nu vreà extreme. Din chiar mijlocul răului se naşte reacţiunea spre bine, şi gerul cel mai greu zugrăveşte pe fereastră flori de primăvară.

*

Tot ce e folositor, poate fi şi stricăcios: e numai chestie de măsură. Dealtminteri dacă n'ar puteà fi stricăcios, n'ar puteà fi nici folositor.

*

Durerea înalţă pe omul de valoare şi coboară pe cel de rând. Nu în orce noapte se arată stelele, numai în noaptea cea senină.

*

Unde e o necesitate, trebue să fie o posibilitate.

*

Omul trebue înţeles ca un element de evoluţiune. Să nu ne întrebăm: ce *este* cineva? Să ne întrebăm: ce *devine?* Creşte, stă sau dă înapoi?

*

Corabia străbate marea cu putere şi lasă în drumul său brazda valurilor mişcate. Valurile ajung luntrea cea mică, o saltă şi o răstoarnă.

*

Numai durerea închiagă gândurile şi le dă puterea de a

pătrunde. Fulgii de zăpadă cad leneşi la pământ, sloiul de ghiaţă izbeşte.

*

Toate hotărîrile importante trebue să le iai singur, din adâncul individualităţii tale fără influenţa altora.

*

Nici o putere nu se poate suprimà în natură: de aceea e aşà de periculos a o comprimà.

*

Imaginea nuelei împlântate în apă se frânge şi se abate în altă direcţie. Tot aşà idea unuia în capul celor mai mulţi.

*

Tot cerul senin, un singur punct negru jos la orizont: dar acesta aduce furtuna.

*

Ce bogată e literatura în idei şi ce săracă este istoria în fapte. S'ar putèà concepe o istorie a celor neîntâmplate.

*

Când se află omul în momentele hotărîtoare ale vieţei, nu-l mai conduce mintea: ea arată numai alternativele. Direcţia finală o dă inima.

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA BUCUREŞTI

TABLA DE MATERII A VOL. II.

TABLA DE MATERII A VOLUMULUI II

Pag.

Despre scrierea limbei române (1866) V

Prefaţa dela 1866. 7
Prefaţa dela 1908. 8

I. DESPRE LITERELE LATINE PRIMITE DE NOI FĂRĂ SCHIMBARE

Naţionalitate în limbă şi scriere. 13
Scrierea şi pronunţarea a 14 litere latine. 17
Scrierea şi pronunţarea lui e. 18
» » » » i şi j. 20
» » » » f. 26
» » » » t. 29
» » » » h. 30
» » » » k. 33

II. DESPRE SCRIEREA LUI ч, ѵ, ц, ш, ъ, î, ea şi oa.

Scrierea lui ч 40
» » ѵ 45
» » ц 46
» » ш 49
» » ъ şi î 49
» » ea şi oa şi despre accente. 52

III. DESPRE PRINCIPIUL SCRIERII ŞI CRITICA SISTEMULUI FONETIC.

Principiu fonetic 57
1) Scrierea în deobşte. 62
Hieroglifele 63
Alfabetul. 71
Despre litera î 74
2) Semne pentru sonurile ъ, ш, ц 79

VERIFICAT 1987

Elementul psihologic în ortografie 87
Contra d-lui Schuchardt 93
Sedila şi semnul scurtării 97
Alfabetul român 102

IV. CERCETĂRI LIMBISTICE ŞI CRITICA SISTEMULUI ETIMOLOGIC.

Teoria d-lui Cipariu 103
Schimbările în limbă 106
Limbe izolătoare 111
Limbe aglutinante 112
Limbe flecţionare 113
Corupţiunea fonetică 115
Teoria noţiunii 117
Corupţiunea fonetică un progres intelectual 121
Notă asupra hieroglifelor 126

Rapoarte cetite în Academia Română asupra modificărilor ortografiei (1880 şi 1904) 133

Neologismele (1881) 159

Contra şcoale Barnuţiu (1868) 187

Introducere 187
I. Ideile şcoalei Barnuţiu 188
II. Valoarea demonstraţiunilor 199
III. Modul pertractării 224

Progresul adevărului (1883) 245

Din experienţă (1888) 259

Anexă: Câteva aforisme 279

VERIFICAT 2007

VERIFICAT 2017

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

Vasăliu

București 23. 8. 931

„Minerva“ INSTITUT DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ. — BUCUREŞTI. B-DUL ACADEMIEI, 3 — EDGAR QUINET, 4.

AUTORII CLASICI

Alecsandri V. — Poezii 1.50
— Teatru, vol. I 1.50
— Teatru, » II 1.50
— Teatru, » III 1.50
— Teatru, » IV 1.50
— Teatru, » V 1.50
— Proză 1.50
— Poezii populare ale Românilor . . . 1.50
Alecsandrescu Gr. — Versuri şi proză . 1.25
Bălcescu N. — Istoria Românilor supt Mihai-Viteazul 1.50
Bolintineanu D. — Poezii 1.40
Greangă I. — Opere Complete 1.50
Eminescu M. — Geniu Pustiu . . . . . 2.—
Eminescu M. — Poezii postume 1.50
— Poezii 1.50
— Scrieri politice şi literare . . . . . 2.—
— Literatură populară 1.50
Filimon N. — Ciocoii vechi şi noi 1.50
Ispirescu P. — Legendele sau basmele Românilor 1.50
Ispirescu P. — Poveştile unchiaşului sfătos . 1.50
Negruzzi C. — Proză 1.50
Odobescu Al. — Opere complete, vol. I . . 1.50
— Opere complete vol. II 1.50
Pann Anton. — Opere complete 1.50
V. Stamati, V. Cârlova, N. Nicoleanu. — Opere complete 1.50

Din autorii clasici se găsesc şi în ediţie de lucs, afară de Geniu Pustiu, Poezii Postume şi Poezii de Eminescu, cu preţul lei 3.— volumul.

Routăţi literare

datorite celor mai de seamă scriitori români,

precum şi traduceri după capod'operile străinătăţii,

APAR SAPTAMÂNAL,

în editura Institutului de arte grafice şi editură „Minerva".

Cereţi la toate librăriile GRATUIT catalogul cărţilor şi produselor INSTITUTULUI „MINERVA".

Preţul: Lei 1.50

I. 7172.